

83.3 (2-632.1)/3
Г 610

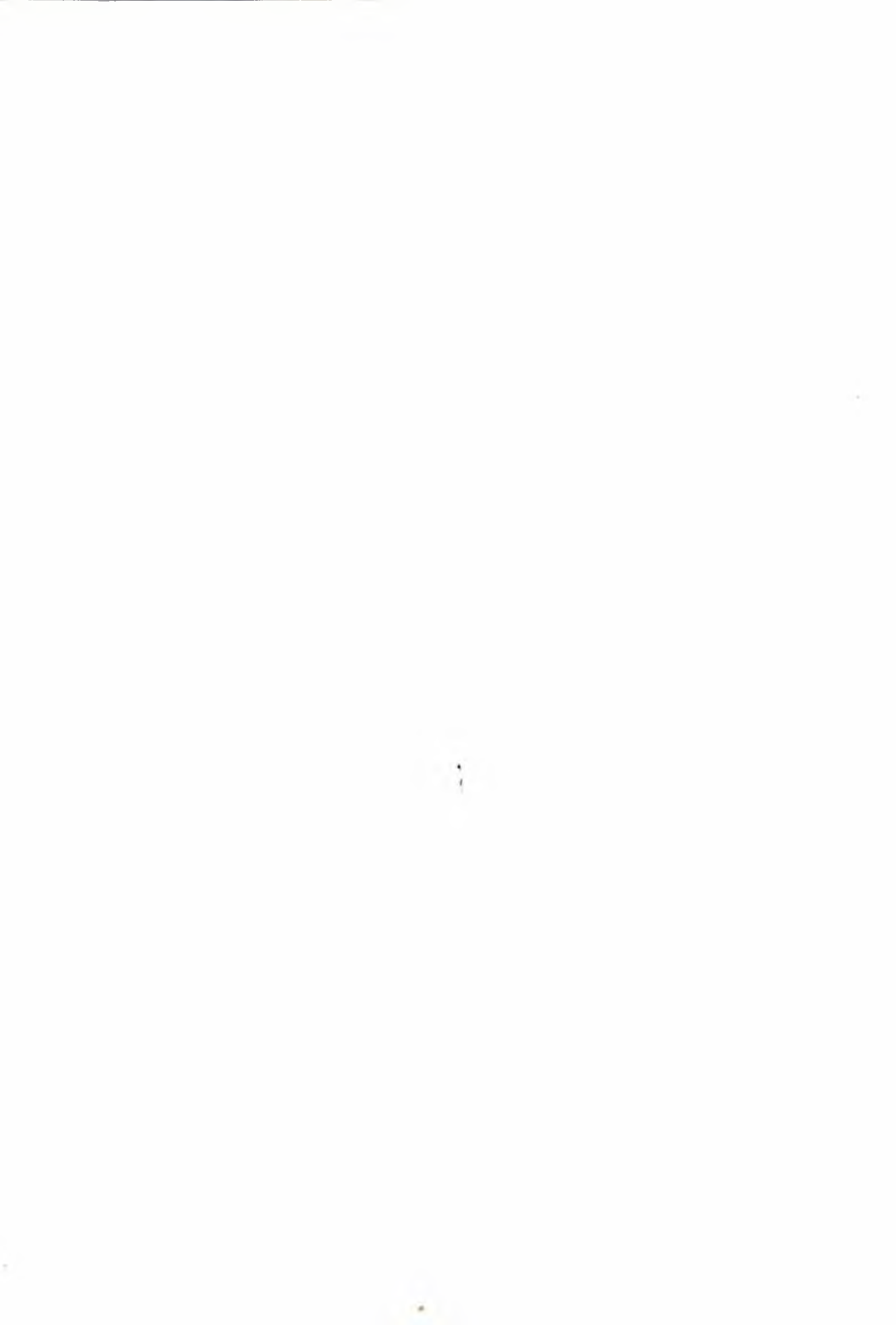

TÖRÖL JER

5. чИ

КЛАССКА

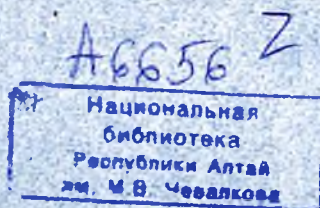
ТӨРӨЛ ЖЕР

Класста эмес ле алдынан
бойы кычыларына керектү бичик
6-чы класска

Горно-Алтайский облисполкомнын
албаты үредүзи аайынча бөлүги
jöптөгөн

83. 3(2) 632.1/29
532
609T610

Бичикти Э. И. Каинчина ла
Н. И. Когунбаева тургускан

К $\frac{4306020000-034}{M 138(03) 91}$ 84-91

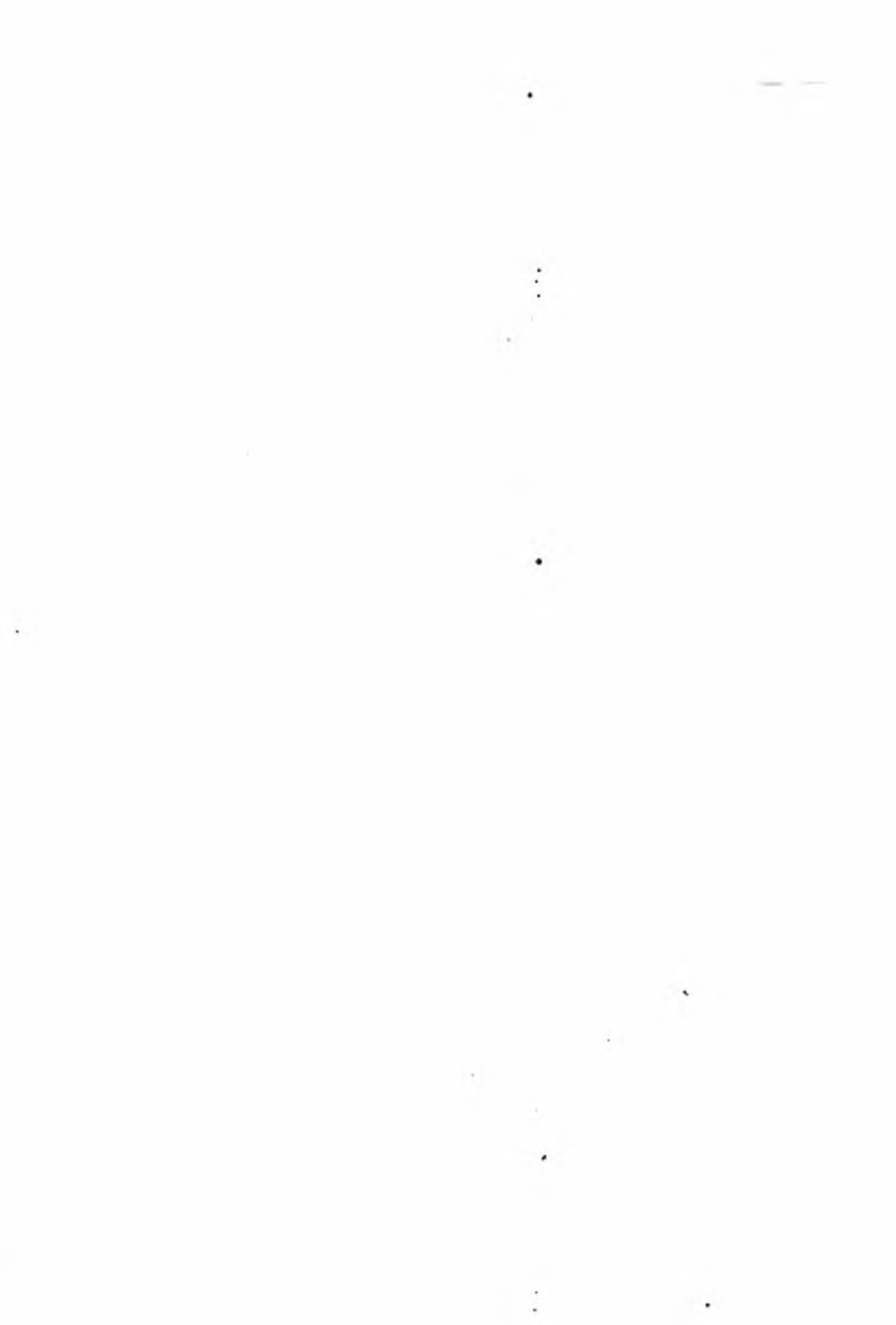
© Горно-Алтайское отделение Алтайского
книжного издательства, 1991

5-ТД-6К-91

14.03.1991

КАРУ ЖЕРИМ.

Кайыр жерим, сени мен
Кару сананып жүредим.
Учуп бараткан турналарды
Узак көрүп турадым.
Кайа үстинде шуулаган
Кара мөштин жаражын,
Лебрен таскыл кырлардын
Жергелешкенин еолунын.
Туулардын, кырлардын
Турлузы ошкош кеен жерим,
Чабдар жалы чачылган
Чанкыр суулу төрөлим.
Балтырганду тепсенге
Базып жүрөр күүним бар.
Көк-чанкыр чечекке
Көмүлүп жадар күүним бар.
Ыраак чанкыр кырларга
Ырысту узак көрөдүм.
Кайран жерим сени мен
Кайкап көрүп жүредим.

*Чөрчөктөргө ан-куштар жаңыс ла
аллегорический сўр-кеберлер болуп
јат: ан-куштар ажыра улустын кы-
лык-јаңдары көргүзилет; олордо ан-
куштар керегинде эмес, улус кере-
гинде айдылат.*

С. Суразаков.

КЕРИК БАКА.

(Алтай чөрчөк.)

Литкек сары көлдө бир бака јуртап јаткан. Бир катап ол бойынын айлынан чыгып, тегерик сары көлдөн ырады. Тебинип-тебинип јүреле, јанар јолын таппай калды.

Јолдо дезе ого јаан түбек болды: кызыл чымалынын јо-лына учурады. Чымалылар «макалу јымжак курсак табыл-ды» дејип, онын ўстине сыралыжып, ичи-кардын тиштей бердилер.

—О-ой! — Бака чыдашпай ыйлады. — А-ай! Слерде бир кичү ујат бар ба, јок по? Азып јүрген мени тиштеерге, аштап јүрген менин каным сорорго не болдыгар?

Чымалыларга, чындап та, ујатту неме ошкош боло берди. Ончозы бакага јабыс мүргидилер, мындый сөсти ого айт-тылар:

— Күндүлү бүткен слерди, бака, бистин айылга кычы-рып турубыс, алама-шикирле күндүлеерибис, ачу аракыдан ичирерибис.

Бака јөпкө кире берди. Нени јигенин ол таныбайт. Ажа-нып отуларда, кандый куучын болгонын торт оңдобойт. Кан-дый төжөккө јадып ујуктаганын чек билбейт. Аракыны көп ичеле, ажып калган монгыс эмтир.

Эртен тура бир чымалыдан јайнап сурады:

— Баштан баш болзын, бу тыттын бажына чыгала, көр-
зөн: менин айлым кажы жанында болгодый.

Чымалы агашка чыгала айтты:

— Мынаар төмөн, күнбадыжында, көл жалтырайт. Керек
болзо, мен слерге чике барар јол көргүзип берейин бе?

— Ой, балам, сен кандый јакшынак! — Баканын сүүн-
гени сүрекей болды. — Баралы, баралы. Мен сени ичин
сыстаганча ла азыраарым!

— Јо-ок! — чымалы каруузына айтты, — мен јангыскан
күндүлөдөр күүним јок. Слерди кече бис ончобыс азырап,
күндүлегенис. Бүгүн күндүлөөрге турган болзогор, бисти он-
чобысты кычырыгар. Бис ончобыс јангыс өмөлү албаты.
Тыштанганда да, иштенгенде де јангыстан болорын билбей-
тенибис.

Анайдарда, бака бастыра чымалыларды бойына кычыр-
ды. Ол алдынан јалбак көк таштый, тебинип-тебинип ба-
ратты, чымалылар дезе онын кийнинен кара суудый, агып
баргылады.

Ол агаштын ортозында канча бар чымалылар ончозы ба-
каны ээчиде жүрүп ийдилер.

Көлгө јеткилеерде, бака олорго айтты:

— Слер, менин күндүлү айылчыларым, чүрче ле мында
сакып алыгар, мен барып аш-курсакты белетезин, аракы-
чегенди ассын деп јакылта берейин — дейле, суу төмөн
чоп эде берди. Суудан дезе ак тосток көбүк бортылдай
берди.

Чымалылар бир күн сакыды, экинчи күн сакыды — је
бакадан суру да јок.

Јетинчи күн чымалылардын энези чугулданды.

— Је болгой, баканын курсагын сакып турала, торолоп
өлөтөн турубыс! — деди.

Курын кезе тартынып курчанала, эне чымалы айлы јаар
басты. Бастыра чымалылар кезе тартып курчанала, энези-
нин кийнинен јандылар.

Онон ло бери чымалылар кезе тартып курчанган курла-
рын чечпеген, бүгүнгө јетире жүрүлөр. Олор эмдиге јетире
тойо ажангалак та деп айдыжат.

ЖАРЫМ-КУЛАК.

(Алтай чӧрчӧк.)

Јебрен чакта јер Алтайда эргекче сынду, јер-канаттый бӱдӱмдӱ Жарым-Кулак деп уулчак јӱрген болуптыр. Бир кӱн Жарым-Кулак эмеген-ӧбӧгӧн эки карганнын чадыр айлынын жабыгына кирип алала, амырап јаткан.

Ол каргандар ӱйген сугар ады јок, ӱредип айдар балазы јок, јаныс јантык тӧӧлӱ болгон. Олор оттын јанында изингилеп, онту-калакта јадатан эмтир.

Олорды Жарым-Кулак кӧрӱп, айдыптыр:

— Уул керексиген кижиге уул болодым, кыс керексиген кижиге кыс болодым.

Каргандар андый эрмекти угуп, алан кайкажып отура-ла, кары-јажы једе берген бойыска кандый да болзо уул керек дејип, јӧптӧжӧлӧ, Жарым-Кулакты бойлорына кычырган.

Уулчак жабыктаг јер дӧӧн секирип, эмеген-ӧбӧгӧннин ортозына келип отуруп алган. Анайып Жарым-Кулак каргандардын уулчагы болуп алды.

Кӧк ӧлӧг ӧзӱп, јараш чечектер јайылып, кӱӱк ӱни кӧндӱге берерде, бир кӱн эмеген-ӧбӧгӧн јантык тӧӧзин агаш ыңырчагыла ээртеп, эки эски капты тӧӧгӧ арта салала, Жарым-Кулак уулчагын албаты-јонды керип јӱрӱп, аш-курсак јууп экел деп јакыгандар.

Жарым-Кулак арык тӧӧнин ӧркӧжинин бӱктелчигинин алдына кирип алала, айылдар керип, туштаган ла айылга тӧӧзин токтодып, кыйгыратан:

— Ой, улустар, јаныс аяк арба беригер, јарым курут беригер, јарым куук сарју беригер!

Андай кыйгыга улус айлынан чыгып келгенде, эки эски кап артып койгон тӧӧ туратан. Анайдарда, улус бу кандый куулгазын неме болгон деп, коркып-ӱркип, капшай ла арбазын, курудын, сарјузын тӧӧнин каптарына салып беретен болгон.

Анайып, Жарым-Кулак каргандарды азырап, бойы да тойу јӱретен болгон. Је бир катап Жарым-Кулак аш-курсак јууп алала, јанып брааткан. Јенгилденип аларга ол тӧӧни токтодып, јерге тӱжеле, јалбрактын алдына кирип отурып јадарда, тӧӧ отоп турала, јалбракла кожо оны јип ийген.

Эңирде тӧӧ эки капка јык толтыра аш-курсакту ја-

нып келерде, эмеген-өбөгөн сүүнгилеп, уулын уткып чыгып барза, уул жок.

— Жарым-Кулак, сен кайда? — деп, каргандар кыйгыргылап, тоони айлангылап турган.

— Төө мени жалбракла кожо жип ийген — деп, Жарым-Кулак тоонин ичинде кыйгырганын каргандар угуп ийеле, тоони капшай өлтүргөн. Төөнин ичин жара кезип, жиндү карынды туура таштап ийеле, тоонин ичинен Жарым-Кулакты тун киргенче бедреп-бедреп таппаган. Жарым-Кулак дезде жиндү карыннын ичинде болгон.

Ол ок түндө ачап бөрү жемзенип жүрөле, тоонин жиндү кардына туштаган. Бөрү сүүнгөн бойынча Жарым-Кулакты жиндү карынла кожо жуда салып ийеле, жүре берген.

Же жиндү карынды жигенинен улам бөрү жаан түбекке таптырган. Ол кой тудуп жиирге, койлор жаар ууланып ла жүрзе: «Ой-о-ой, улус, бөрү койлорды тударга тур-у-у!» — деп, кижиге кыйгырып ийер, бөрү жылкы мал тудуп жиирге, жазанып ла жүрзе, бөрүнин ичинде: «Жылкыгарды бөрү жиирге тур-у-у!» — деп, кижиге кыйгырып ийер. Бөрү кандый бир аң, куш тудуп жиирге өңөлөп лө жүрзе, Жарым-Кулак үркиде кыйгырып ийер болгон.

Ачап бөрү чек ле торолоп өлөрине једип браадала, аңдардын каанына Айуга барып комыдап, не болгонын ончозын айдып, бу түбектен айрылар эп-сүме сураган.

Айу бөрүни электеп, шоодып:

— Ак мешкедий жуула ойнобосто, азу тишти сего не берген? Ачабыга ла жалкууга салдырып, өлгөн тоонин јинин јудуп жип турала, јинле кожо тирү шулмус јиген эм-тирин. Эмди торолоп өлөрин — деп, бөрүни эмеш-умаш кезедип адылган.

«Быйаныгарды јетиригер, өрөкөн, торолоп өлөргө једип браадым» — деп, бөрү ыйлап турды.

Айу бөрүнин үзейип калган кардын ајыктап көрөлө, јакарып айткан:

— Јети тайганы ажыра манта, јети талайды кечире манта, јети јолдын белтирине барала, отура түжүп, јенгилденеле, кайа көрбөстөн мантай бер.

Бөрү јети тайганы ажыра, јети талайды кечире мантап, јети јолдын белтирине барала, јакаруны бүдүрип койоло, кайа көрбөстөн мантап жүре берген. Анайып бөрү түбектен айрылган.

Жарым-Кулак бөрүнин јудынан айрылып, арчынып алала, күнге изинип јатса, јети јолдын белтирине эки уул келип, аттарынын ээрин алып, амыраган. Эки уулдын бирүзи —

јаан байдын уулы — кижн көрүп брааткан, бирүзн дезде онун жалчызы болуптыр.

Жарым-Кулак көп сананбады, ары калбан, бери калбан эдип, сарбас-сурбас тура жүгүрүп, байдын уулынын отыгына билдирбезинен кирип алды.

Уулдар аттарын ээртеп атанала, онон ары жорткылады. Жарым-Кулак: «Бу көчөлү үй улус ошкош, желбес кайткан уулдар?» — деп айдарда, уулдар бой-бойы жаар көрүжүп, алаң кайкажып, аттарын желдирткилеп ийди.

Жарым-Кулак: «Жо-жо-о, уулдар, араай, ичим оорый берди!» — деп кыйгырарда, уулдар тискиндерин тартып, желбей жорткылап брааттылар. Жарым-Кулак ологго амыр бербей турды. Жолой барып жадала, уулдар андый шырадан айрыларга канча-канча катап аттарынан түжүп, кактангылап ла бедренгилеп те турза, же Жарым-Кулактан айрылып болбогон.

Кезикте Жарым-Кулак уятту табыш та чыгарып, эмезде ичин кыркырадып та ийип турган.

Байдын уулы андый уятту түбектен айрылар аргазын таппай, адынан түжеле, жалчызына айткан:

— Бу эдү-буктан мени айрыган кижн бар болзо, мен ого ээрлү адымды да берер эдим.

Андай эрмекти угала, Жарым-Кулак отыктан араай чыгала, өлөннинг ортозынан эрмектенди:

— Ээрлү ат эмес, меге бир жаман-жуман төө берер болзон, мен сени бу түбектен айрып койорым.

Уулдар ажарып көргөжин, ологдын жанында жаан жалбрактын үстинде эргекче уулчак турган.

Байдын төөлөри ыраак эмес болгон. Уулдар барып, бир арык, жобаш төөни тудуп, байагы уулчакка берген.

— Слерди тапкан түбек слерден айрылып, бу төөннн ичине кире берди. Эмди слер кинчектен айрылганаар — деп, Жарым-Кулак айдала, төөннн өркөжиннн бүктелчигине кире берди.

Уулдар жол-жорыгына омок-сеген көндүкти. Жарым-Кулак дезде эмеген-өбөгөн эки карганга жанып келеле, каптарды төөзине артып, жорыктап баштаган.

КУДАЧЫ ТҮЛКҮ.

(Алтай чөрчөк.)

Козыр ташту кырда кызыл Түлкү уйуктап жаткан. Канча кире уйуктаганын ол бойы да оңдобогон. Ойгонуп келеле, бажын жайкап, кулагын кыймыктатты — куру карды кабыргазына жапшынып калтыр, чилекей жок оозына кургак тобрак урулып калгандый болды.

— О-ой, мен кандый коркышту аштагам! — деп, жүк ле арайдан унчукты.

Аштаганына коркыырын ундыйла, агаш жаказында турган чирик айылды көстөп, мантап келди.

«Улустын жанынан кижини кандый бир немени таап жири болбой: такаа да болзо, сөөк-эш те болзо, меге орды жаңыс, аштаганымды ла жоголтотон болзом, жакшы болор эди» — деп, айылды айландыра жемзеп жүрөт, түлкү сананган. Же айыл жанында бир болчок сөөк тө, чирик-сарык туйгак та, бир тынду мал да жок болордо, ол айтты:

— Кандый ачап улус, челдеген сөөктөрүн айлына жууп тургулаган эмитир ине!

Түлкү сүүри тумчугун айылдын тежигине сукты, көзине мындый неме көрүндү: отты жүс кат ак кубал базып койтыр, өчүп калган оттын жанында жалбак турунды жастанган бир жипт кижини уйуктап жадыры. Олгөн-тирүзи жарты жок. Түлкү айылга араай киреле, онын кулагынан тартып ийерде, ол бажын билдирер-билдирбес өрө көдүрди. Онын көзи торт ло танг чолмондый эмитир.

— Батаазын, кандый жараш уул! — Түлкү үшкүрди. — Мындый жараш уулды мен качан да көрбөдим. Караты-Кааннын кызын барып кудалабай, өчүп калган оттын жанына не жадырын?

— Ненин учун дезе, менде кийим жок, жыланаш — адым да Жыланаш. Менин аркамдагы турганы жаңыс эликтин терезин көрүп турун ба?

— Сен мында нени эдиң жадын, Жыланаш?

— Олүм сакып жадым. Мен он күнгө бир де курсак жибедим.

— Э-э! Айдарда, мен сондобой келген эмитирим. Мен бодозом, Караты-Каанла сеге төрөөнзигерге сыраңай ла эптү ой эмди.

Жыланаш жастанып алган турунды алала, Түлкү жаар таштап айтты:

— Сен мени шоодорго бо?

Түлкү өрө түргөн секирип ийди, же ондо до жок турун будына табарды. Түлкү бир эмештен аксап, Караты-Каанга келди:

— Улу каан! Жыланаш слерден жаан казан сураткан. Ол казанга сарју кайылтып, кемјиирге жат.

Караты-Каан бууры көжүгенче каткыраала, айтты:

— Сен, тенек Түлкү, Жыланашта жангыс та уй жок деп билбезин бе? Калбак сүт те алар жери жок. Сарју ого кайдан келген?

— Айла-күнле чертенип турум, улу кааным, Жыланашка сарјуны кем бергенин кайдан көрөйин, же онын сарјузы эжиктен чыгара, суу чылап, агып жат. Мен ого тайкылала, будымды арай ла сындырбадым. Аксап турганымды көрзөгөр.

Караты-Каан каткызын токтодып болбой, сыранай ла жаан казанын Түлкүге алып берди. Түлкү казанды алган бойынча, айылдар керип, ончо улустаң суранды:

— Аштап жүргөн түлкүге эмеш сарју беригер!

Кем кижы бир калбак, кем кижы жарым калбактан бергиледи, Түлкүнинг казаны удабай ла толо берди. Ол сарјуны Түлкү Жыланашка экелип береле, айтты:

— Караты-Каан сеге сыйлап, сарју табыштырды. Сенин чырайын ого жараган деп айтты:

Аштап калган Жыланаш жарым казан сарјуны жип ийди. Артканын Түлкү Караты-Каанга казаныла кожо экелеле, айтты:

— Алкыш болзын слерге, улу кааным, казаныгарды экелдим.

— Казанда кемнинг сарјузы? — деп, Караты-Каан сурады.

— Чындап та, Жыланаш ундып койтыр ине. Же ол сарјуны кайылта-кайылта, кемжий-кемжий күүнине тийген. Арткан сарјуны да аларга болбогон эмтир.

Караты-Каан казанды узак аяктап көрди, анда сарју да эмес, ай ошкош билдирди.

— Э-э, э-э-эй... — Түлкү токтобой чыкты. — Э-эй, улу кааным, Жыланаш слерден беске сураткан. Ол акча беске-леерге жат.

— Жүүлгек ле бүткен, Түлкү, акчаны бескеле бескелеп жүргенин кайдан көрдин? Оны бескелебей, тоолойтон — деп, Караты-Каан айтты.

— О-о, калак, улу каан! Бис беш күн, беш түн тоолодыбыс, тоолоп учына чыкпадыс. Оны тоолойтон деп турала, менин санаам да бажымнан чыга берди. Жыланаш бойы да торт терлеп калган отуры.

Караты-Каан бескезин берди. Күлүмзиренип болбоды: каткызы тамагына токтоды.

Түлкү десе бескени алала, айылдар сайын акча жууп барды. Жарым акчаларын бир акчага толыды, бир салковойлорды он салковойлорго толыды. Анайда жүрүп тапкан акчазын Жыланашка экелип айтты:

— Эй, жалку, сен күлгө уймалып, канча кире жадатан кижи? Жакшы уулдар сыйды кыстың адазына беретен, сеге десе сыйды кыстың адазы табыштырып жат.

Бу тушта Жыланаш тура жүгүрди, түлкүни бек кучактайла, окшоп ийди:

— Ак санаалу Түлкү! Нени ле этсин дезен, оны эдерим.

Түлкү десе сүүнгөн бойынча жаңы деген алтын акчала-рын бескенин жиктерине эптеп кыстайла, Караты-Каанга мендеди.

— Баатазына барып, мында кандый көп акча кысталган! — деп, Караты-Каан айтты.

— Чын эмеш пе? — Түлкү кайкады. — Бис десе торт көрбөдис те.

Караты-Кааннын как мандайынан тер чыкты, канду көзүн жырты көрди. Түлкү десе кийин бутка тура жүгүрди, куйругун сол ийинине ажыра салынды, он көзүн жумала айтты:

— О калак, улу кааным, уйадымды кайдаар эдейин? Ол жаан бай Жыланаш слердин жаңыс кызыгарды кудалаарга жат.

Караты-Каан кара-боро боло берди. Кезекке сананды. Жыланаштын байын сагышка алынала, жапсык үниле мынайда айтты:

— Караты-Каан ого кызын берерге туру деп, Жыланашка айт. Же Жыланаш шаалтага бодоп, көдүрөзи ак бир мун кой берзин, мун тажуур аракы тургуссын база жүс кара киш экелзин. Ол кандый да болзо, каан кижинин кызын аларга турган болот.

— Улу каан, слер сыранай ас сурап турыгар. Жыланашта канча кире койлор, анча ок уйлар ла төбөр, слердин күр чыдашкадый болзо, ол жүс мун тоолу мал айдап экелер.

Каан тарынып айтты:

— Бу күрди желбеген баатыр бойы да канча катап кечкен!

— Жакшы болзын! Бир канча күннин бажында Жыланашты сакыгар — деп айдала, Түлкү жүре берди.

Түлкү күрдин алдына киреле, тиргештерин тижиле кемирди. Тиргештер чичкере берерде, Түлкү Жыланашты Караты-Каанга бар дейле, бойы озо барып кыйгырды:

— Тоёлөргө жол беригер, улустар, жол беригер! Букалар келип жат! Эй, чыгып койлорды алыгар!

Караты-Каан ла онын көдөчилери айылчыларыла кожо Жыланашты уткырга чыктылар. Жыланаш курден кечерде, күр жемирилип, Жыланаш сууга туже берди.

— Ой-ой, — Түлкү кыйгырды. — Меге мал да, аракы да киш те ачу эмес, жаңыс ла Жыланаш өлбөтүн болзо кайдат!

Караты-Кааннын талдама баатырлары сууга атту кирип, чамчазы жок Жыланашты суудан чыгарала, өлөнгө отургызып койдылар. Алтын тонду баатырлардан ла күмүш тонду алыптардан Жыланаш жараш болгон.

Жыланашка сары торко тон ло киштин бычкагынан эткен бөрүк берзин — деп, Караты-Каан жакарды.

Караты-Кааннын кызы Жыланашты көрөлө, тизеленип туруп, онын он колын тутты. Той баштала берди: канча жүзүн ойын болды, тууга түндөп эт жигилеп, талай кептү аракы ичкиледди.

Сегизинчи күннде аттарын ээртеп, Жыланашка айылдаарга бардылар. Түлкү десе озо барып кыйгырып турды:

— Эй, улус! Караты-Каан келип жат! Эмди ле мал өлтүрүп, кара киштин терезин экелигер!

Кайа-ташту кырдагы Жылан-Кааннын өргөөзине Түлкү мантап чыкты.

— Эй, жыландар! Караты-Каан келип жат, слерди ончогорды эмди ле өлтүрер!

Жыландар алтын өргөөзинен чыгып, Түлкүдөн сурадылар:

— Бис канайдатаныс? Канайып коруланатаныс?

— Мени ээчий барыгар, мен слерди ончогорды жакшы жажырып саларым — деп, Түлкү айтты.

Түлкү жыландарды ээчидип алып, өлөнгин чаап салган жерге келди, анда бийик обоо турган.

— Бу обоого ончогор киригер! — деп, Түлкү жакарды.

— Коронду жыландар шырлажып, өлөнгө кирдилер. Обоо, көөштөгү саржу чылап, шырлап турды.

— Эй, слер — тал-табышты киреледигер! — Түлкү олорго кату кыйгырды. — Караты-Каан угуп ийбезин! — Бойы десе обооны айландыра жүгүрүп, отыгын чагып ийди, чедирген өлөнгө туже берди. Кургак өлөнг тирт эде күйерде, коронду жыландар ончозы кожо күйди. Түлкү ойто кайра Жыланашка удур жүгүрүп келди. Жыланаш десе бойынын чирик айлына жууктап келиптир.

— Ой-ой, Жыланаш! — Түлкү кыйгырды. — Сенин эзиригин кандый жаан! Бойыгнын алтын өргөөгө баратан жол-

ды не ундыдын? Бу кирлү, чирик айыл жаар улу каанды не керек баштап барадын? Аттын тискинин оң жаны жаар тарт!

Жыланаш Түлкүлө сөс блаашпады, алтын өргөөни көстөп жортты. Андый бай чүмдү өргөөни Караты-Каан качан да көрбөгөн. Канча мызылдап турган алтын-күмүшке каанын кызынын көзинин чогы арай ла жоголбоды.

Түлкү десе Жыланашка күлүмзиренип көрөлө, — «Жакшы болзын, көөркийим!» — дейле, ага аразына мантай берди. Ол бойынча андый керсү-сүмелү Түлкүгө туштаган кижиге жок. Жыланаш оны жаап күндүлеген бе, жок по, ба-за да жарты жок.

САНЫСКАН, ТҮЛКҮ ЛЕ СЫГЫРГАН.

(Алтай чөрчөк.)

Тарсыл бажы жалтырашкан, канча тууларга курчаткан, кажат болгон жаратту тегерик сүт көл жатты. Тегерик көлдин жакасында, айры талдын бажында ак мыкынду Сангыскан уйа жаап алган. Ичин жакшы жылулап алала, жети жымыртка салып, жети баланы басып алала, оморды жакшы чыдадып аларга энези жаантайын килеп жүрди. Энирде, түнде соокко то-нырбаска, эки канадыла жаап турды. Энезинин экелген же-мин балдары тойо жигилеп, конжоорыла экелген ару сууны маказы канганча ичкилеп отурды.

Жети бала жергележи, күнүн сайын жаанап турды. Уйанын түби тапчы болды. Оны көргөн эне-адазы айдары жок сүүништи.

— Удабастан балдарыстын куркун-канады тынгий берер, айдын-күннин алдына омор ыргап, учкулап жүрер! — дешти.

Бир жакшынак аяс күнде үргүлжиге анданышкан тегерик көлдин жарадына сүмелү Түлкү басып келди. Бастыра талдардан арай бийик айры талдын бажында Сангысканнын балдарынын чуркурашкан унин угуп ийди. Ачап-сыйап Түлкү айры тал жаар көрди. Эки кулагы сертейжи, көстөри-нен от чагылды.

Сангысканнын балдарынын бирузин тиштеп көрөргө айры талды алты айланды. Тал айдары жок бийик болды. Сангысканнын балдарынан тудуп жиир эбин бедреп, ак жалаңга желип чыкты, эки көзүн кайра көрди, азу тижин ырсайтты.

Соок жаман көзиле коркыдып, Сангысканды мекелеп айтты:
— Сангыскан, бир баланды бери ташта, кулугур. Ташта-
базан, ак жалангына от таштаарым, сүт көлинди соолто иче-
рим, айры талынды жыга сүзерим, жаш балдарынды ончо-
зын жиirim.

Ада-эне эки Сангыскан эки канаттарын согуныжып, эки-
лези ыйлажып ийди. Ачап Түлкүнинг мекезин олор чынга
бодоп укты, соок, жаман көзин көрүп, Сангыскандар коркый
берди. Бир балазын сыктадып, агаштын төзи жаар таштап
ийди. Жерге једип түшкелекте, ачап Түлкү ала койды, агаш-
тар жаар мантай берди.

Эне Сангыскан айдат:

— Эртең Түлкү катап келзе, база бир балабысты апара-
тан туру. Арга-сүме не болотон, онон канайып артып ка-
латан? — деп, эки көстөринен аккан жажы талдын бүрине
тамчылап турды.

Анча-мынча болбоды, боро таштардын ортозында баргаа
өлөңди шылыраткан база бир неме келетти. Оны уккан
Сангыскандар: «Түлкү база ла келип јат» — деп, коркый бер-
ген сыктажып отурды.

Корым таштын кыбынан кылчыр көстү Сыгырган чыкты.
Сангысканнын сыгыдын угуп, олорго килеп, сурады:

— Јети баланы азыраган, јетире јакшы Сангыскандар.
Кандый түбек боло берди? Не ыйлажып отурыгар?

Көстин жажы көл төгүлген, эрин суузы мыс төгүлген,
көксине түшкен үндериле эки Сангыскан айдып турат:

— Ээ, калак, Сыгырган! Амыр јаткан јуртыбысты ачап-
сыйап Түлкү тапкан. «Ак жалангына от таштаарым, сүт кө-
линди соолто ичерим, айры талынды жыга сүзерим, бир ба-
ланды бери ташта, таштабас болзон, менен јакшы сакыба» —
деп коркыдып, балабысты бирден тажып туру. Эртең кел-
зе база бирүзин апарар, анайып ончозын тажыыр туру, онын
корон ачузына канайып чыдажарыс — деп, экилези ыйлажа
берди.

Боро-күрөң Сыгырган андый солунды угала, бажын јай-
кап, ачу-корон сыгырып ийеле, сүме айтты:

— Ак-јарыктын алдында айдары јок төгүнчи, мандайы
терлебейтен, балтыры сыстабайтан, белен курсак таап јийтен
ачап-сыйап Түлкүнинг сөзине бүдүп, азыраган балдараарды
не берип турганаар? Эртең Түлкү база келзе, эр санааны
сананып, мынайда айдыгар: «Ак жалангына от таштаарым дезе,
ташта деп айдыгар. Сүт көлинди соолто ичерим дезе, ич
дегер. Айры талынды жыга сүзерим дезе, сүс дегер» — деп
айдала, боро ташты аралап, боро Сыгырган јүре берди.

Күн ары жанынан өксөп чыккалакта, сүт көлдин туманы таркагалакта, азу тижин ырсайткан, ачап Түлкү басып келди. Алдында амтажыганынча Сагысканды база коркытты. Ак мыкынду Сагыскан канадыла балдарын жапты, каруузын жандыра мынайда айтты:

— Ак-жалаңыма от таштаар болзон, ташта! Сүт көлимди соолто ичер болзон, ич! Айры талымды жыга сүзер болзон, сүс! Баламды база бербезим, бажын оодо чайнатпазым.

Түлкү шорлонгонын билинди. Канду көзин кайра көрүп, кара канын жудунуп, жалаң жаар мантады. Арысканду тууны алты айланды, отты таап болбоды. Сүт көлгө желип келди, чайбырт-чайбырт ичип турды. Чандыр ичи тастайа берди, көлдө суу корободы. Ичип түгеспезин билинди, күүн-күч жок болуп, туура басып барала, тал жаар көрүп, Сагысканнан сурады:

— Алу-тенек сени, Сагысканды, көрүп анайып айтсын деп кем сүмеледи?

Түлкү кара неме эдип болбогонын Сагыскан көрүп, сүүнеле, тили жеңил каруузын айтты:

— Биске андый жакшы сүмени көө корымнын ортозында жүреечи боро-күрөң Сыгырган айткан.

Түлкү оны угала, түп тиштерин кыжырада чайланды. Куйругун өрө чычайтып ийеле, арбанып айтты:

— Сенле кетежиң эш неме болбос туру. Сүмө айдаачы, тили узун, кылчыр көстү боро Сыгырган менен ырап барбас болбой. Оос-тилин тудунбас кулугурды тудуп алзам, суралтазын берерим — деп айдала, Сыгырганды кетеп, корымды аралап жүрө берди.

Үлүш түгү кургаганда, көкпөк ичи жеңилдегенде, тижинин сызы жылыганда, ачап Түлкү жылым кайанын алдына келди. Узун өлөңдү бүктеде баспай, кургак жалбракты шылыратпай, оок таштарды көчкөлөтпөй, көө корымды аралада Сыгырганды кетеп басып жүрди. Ол баскан бойынча Сыгырганнын ичегенине учурап басып келди.

Сыгырган Түлкүни көрүп ийеле, сыйт этире сыгырып ийеле, ичегенине кире берди.

— Ичегенин табылганда, бойун кайда барадын эмеш, колго кирер болбойн — деп, Түлкү иженип айдала, Сыгырганнын чыгарын сагып отурды. Алты күн сакыды, Сыгырган чыкпады. Түлкү чөкөнгөнчө отуруп, аштады, курч тиштерин чайланды, туруп барарга сананды.

Бу ойдө Сыгырган база аштады. «Түлкү, байла, барган болбой» — деп айдала, бажын ичегенинен чыгарып көрди. Түлкүни көрөлө, жүреги чочып, ойто кирди. Эңчигип отуруп болбоды, сынар көзиле шыгалап көрди.

Оны Түлкү көрүп ийеле, көстөрүн сыкыйтып, оозын ачала, жалканчып, куйругун чычандадып, жада түжүп, жарамзып сурады.

— Сен кандый узак уйуктаган? Сени сакуп, уйкум келди — деп айдала, Түлкү куйругун төжөнүп, армакчы чылап түрүлүп, Сыгырганнын көзине көрүп, айтты: — Бу сенин көзүң кандый жараш! Кылчыр дезе кылчыр! Кара дезе кара, जोдро ошкош! Же бажың, байла, тас болбой кайтсын.

— Менин бажым тас эмес ле — деп, Сыгырган бажын чыгарып көргүсти.

— Айдарда, аңдар мени төгүндеген эмтир ине. Сенин мыкынын кырыкту деп айдыжат, чын ба айса төгүн бе?

— Менин мыкынымда кырык та жок — деп, Сыгырган чугулданып, түги атрайып, ичегенинен бастыра бойы чыгып келеле, мыкынын ла арказын көргүсти.

— Айдарда, мени база төгүндеген эмтир. Же сенин бир будын аксак, базып болбос деп айдыжат — деди.

— Менин будым аксак эмес — деп, тоо чилеп, күркейип, будын, турна чылап, суна тебинип ийеле, көргүзүп турды.

— Же, ары-бери бир үч алтам мантап ийзен, ол тушта мен бүдерим.

Сыгырган ичегенинен ары үч алтам мантап ийерде, Түлкү Сыгырганды кенетийин тарс ла тудуп алды. Азу тижиле араай тиштенип алала, куйругун саадактап алып, агаш аразы жаар мантады.

Сыгырган божонып болбозын билип, сүмө бедреди.

— Түлкү, сен кырдын кызыл түлкүзи бе айса арканын ачап түлкүзи бе?

Түлкү унчукпады.

— Кырдын кызыл түлкүзи болзо, Сыгырганды ары-бери таштайла, жиир, арканын ачап Түлкүзи болзо, алган бойынча журуп ийер — деп, Сыгырган айтты.

— Түлкү шүүнеле, кырдын кызыл түлкүзи болорго сананып, Сыгырганды ого-бого таштап турганча, Сыгырган сыйт этире сыгырып ийеле, кокпы таштын алды жаар түргөн калып ийди. Түлкү жастыра туткан бойынча, тижит тарс эдип калды.

Жалбак таштын үстине отуруп алала, Сыгырганнын чыгарын сакуп, Түлкү тогус күн отурды, кызыл түги такталды, сакуп чөкөңди, арайдаң ла туруп алала, эзирик кижичилеп, таралжып, «байа ла бажын оодо чайнап ийзем кайдат» деп арбанып, жыш жаар араай жүрө берди.

Сангыскан ла Сыгырган оңон ары журтай бергиледи.

САРЫ-КААН.

(Алтай чөрчөк.)

Мынан озо Алтайда Сары-каан деп каан журтаган. Чы-малыдый малду болгон, кажат кептү жөөжөзи өргөозин өрө тиреген. Же Сары-каан бойы тенек-керсүзи билдирбес кижиге болгон. Керек десе ачу ла татунун амтанын ылгаштырбайтан, кара ла күрөңниң өңин билбейтен.

Бир катап Сары-каан кулын кычырып алала, айтты: — Мениң кызым кандый бала таап алыптыр, барып ук.

Кул эжиктен тыркыражып чыкты. Каскак жолло жүгүрүккө барды. Келеле, көрөр болзо — көк жарамас! — каан-нын кызы кыс таап алыптыр. Мыны билген кул сүрекей тың корккыды. Ойто жанып келеделе, бойында шүүндү: «Эмди мыны канайдар? Уул деп айтсам, Сары-каан бүтпей кайтсын, же чынын ого улус айдар болзо, болчок бажынды од, кандыктын бажын чылап, үзе тартар. Кыс таптыр деп айткай эдим — жаман жар экелдин дейле, бажымды ошкош ло үзөр туру».

Кул жедип келди.

— Же... — деп, Сары-каан семизине тумчаланып, кыйгырды, — кандый бала таптыр, айт, кулагым сүүнзин.

Кул эрдин де ачып болбой барды.

— Кы-кы-кы-с...

— Мен десе уул деп айдып турум, анайтканда, уул болор учурлу! Мениң баш кезечилерим кайда?

Баш кезечилери жүгүргилеп келди. Кулды кайыш армакчыла кўлип ийдилер. Бу ла өйдө боро бөднө учуп келеле, каанның бажына отура түшти.

— Эй, кул! — деп, Сары-каан огырды, — тургуза ла бу бөднөни тут.

Баш кезечилер армакчыны чечип ийдилер. Кул бастыра бойы тырлажып, бөднөни тударга келди.

— Тенек десе тенек ле сен база! — Сары-каан карсылдада каткырды. — Канатту кушты кандый кижиге колло тудуп жүргенин көрдин сен? Мениң темир токтогымды алала, оныла сок!

Сары-каанның жакылтазы сүрекей кату болгон. Кул оны укпай барар учуры жок. Темир токтокты келип тутты, онтоп, ыкчап, өрө көдүрди, талайып келеле, сокты. Боро бөднө бойтылдап ийди, канады тиркиреп, уча берди, темир токток десе канча ла бар уурыла Сары-каанның манган бажына келип түшти.

Каан кижинин бажы эки ийнине өтөктий жапшына берди.

ЭРГЕКТИ-УУЛ.

(Баят чөрчөк.)

Узак-узак озогы чакта баят јеринде эмеген-өбөгөн улус јуртаптыр. Апшыйагынын ады Согондой, абакайынын ады Эркечек. Согононын бажындый сок јангыс балазынын ады дезе Эргекти-Уул болуптыр.

Согондой апшыйак кўнўн ле Кўзедей кааннын јылкызын кўдетен. Бир катап Согондой малды Эски-Баятка сугарарга апарган. Аттар сууга кирбей, шоокырып, кайра бурылып турдылар.

— Бу неден коркып, сууга кирбей турулар? Акыр, барып көрөйин -- деп, Согондой јууктай базып барза, суунын куйузында јыдыган тере јадыры. Апшыйак оны суудан чыгара тартты. Ол ло тушта теренен суунын ээзи Шулбыс чыга коноло, Согондойды тамагынан аймап: «Сен меге амыранарга не чаптык эттин? Онызы учун сени эмди ле тирўге јиirim!» — деди.

Согондойдын коркыганына тамагынан ўн де чыкпай, суудагы талдый тыркыражып турды. Оног эмеш ондонып келеле, јалынып суранды:

— Мени эмди јибегер, айлыма јанала, эмеенимле кожо калганчы катап чайлап, јакшылажып алайын. Эртен тура кызыл кўннин чогы Эски-Баяттын ўстине ойной ло берзе, мен келерим. Ол тушта јигейсер.

Шулбыс јөпсинип, Согондойды айлына божодып ийди. Сўўнген бойынча өрөкөн адына минеле, чаап калды. Айлына келип, эмеенине не болгонын айдып берерде, Эркечек апшыйагына ачынып, ыйлай-ыйлай, чай асты.

Ада-энезинин табыжына Эргекти-Уул ойгоноло, чугулданып кыйгырды:

— Не керек меге уйуктаарга чаптык эдип жадыгар?

— Аданды эртен суу ээзи јин салар, онын учун ыйлап-сыктап турум — деп, энези айтты.

— Је, болор, ыйлабаар, кемди кем јиирин эртен көргөйс. Эмди тура меге уйуктаарга чаптык этпегер — дейле, Эргекти-Уул јаткан бойынча козырыктай берди.

Эртезинде Согондой суу ээзи Шулбыска барарга тергенип турарда, Эргекти-Уулы: «Акыр, ада, эмеш сакып алаар — деп, токтотты. — Мени ўйде артызаар. Јанымда курч малта салып, бойоор кайда-кайда јажыныгар». Ада-энези, уулынын айтканыла, јажынып калдылар.

Кызыл кўннин чогы Эски-Баяттын ўстинде ойной бер-

ди. Согондой келбеди. Күн жылып, түштүк жаар түже берди. Согондой келбеди. Суу ээзи мекелеткенин билип, Согондойдын кече барган жолун жытап-жытап, ары-бери жайбандаган базыт эмес базыт истеже берди.

Анча-мынча болгондо Согондой журты көрүнди. Шулбыс эжикти ача тартала, үйгө кирип болбоды — эжикке батпай калган. Караза, Эргекти-Уулдан башка бир де кижикөрүнбеди. Шулбыс жаман үнлө кыйгырып, уулчакла кериже берди:

— Айт, кулугур, адан кайдаагы барган?

— Баят-Сууны кече берген, аба-жышка кире берген. Сендий жалпырак, молто неме адамды табарын жок. Сен ол терен Баятка эжинип те болбозын. Сууга жүзөрдөн болгой, базып та болбой турган эмезин бе?

— Улус канайып жүзүп жат, мен де онойдо ок сууны кече берерим. Бот сендий, сирке ошкоп кичинек немени, жантык-чирик үйигер былча базып койор.

— Мен агаштан кезеле, жаңы үй тудуп аларым.

Шулбыс мыны угуп, жоон үниле сүреен тыг каткырды:

— Чымылга чыдабас бойыг, тоормоштог болгой адан-нын кангазын да көдүрип болбозын.

— Мениг чагымды билерге турган болзон, эжикти кыстай ачала, колынды бери сук.

Шулбыс жөпсинип, колын эжиктен сугуп ийерде, Эргекти-Уул курч малтала онын колын кезе чапты.

— Бу сего, кижинин кандый чактузын билип жүр. Эмди мен сениг бажынды кезе чабарым.

Коркыган Шулбыс качып барадала, кайыннын бажынан камынып, оны ары-бери экчеп туруп калыырда, айга барып түшкөн. Ай жаңызы айас түндө айда карарып көлөткө көрүнөт. Анда Шулбыс эмдиге ле жажынып калган отуру.

У С А Л И.

(Казах албатынын чөрчөгү.)

Көп жыл мынан озо ак-жарыкта сүреен кату кылык-жанду каан журтаган. Улус онын көзине де көрүнөргө коркыйтан.

Болор до болбос керек учун ол бойынын жуук жалчыларын кыйнап өлтүрөтөн. Оңдо бир де нажы жок болгон; ого жуук жерлердин каандары андый кату кылык-жанду каан-

ла најылажар күүндери жок болгон. Каанның үйи ачу-коронноң ло кунукканынан улам туку качан өлүп калган. Же каанда жараш ла сагышту жиит уул арткан. Онын ады Хусаин.

Кату кылык-жанду карган каан јер үстинде јангыс ла бу уулын сүүйтен.

Хусаиннинг најылары ла нөкөрлөри көп болгон. Олорло кожо ол андап жүретен, ок-жаадан адып маргыжатан.

Јалтанбас Хусаин андаарга сүүйтен. Андап жүргенде, ол куру јанбайтан, јалчылары онын адып алган јерлик чочколорын кийниненг экелип јадатан.

Карган каан уулыла не-не боло бербезин деп коркып, андаарга ыраак жүрбезин деп ого јакып туратан.

Је Хусаин ого јангыс ла каткыратан. Ол бойынын күчине ле эпчиLINE иженип туратан.

Анайда узак ойго ончозы табыш жок, јакшы өдүп турган. Је бир катап Хусаин кулдары јогынан јангыскан андап барган. Бу јуукта көрүнген јерлик чочконы адарга браадым деп, ол јангыс ла карган јалчызына айткан.

Карган јалчызы коркый берди:

— Сен, Хусаин, ајарын, јерлик чочкого јидирип койдың. Јиит каткырды:

— Је, карганак, коркыба. Мынайып мен баштапкы катап андап брааткан эмезим ине.

Оноң адын камчылап ийеле, мантада берди.

Јүре береле, ол ло бойынча Хусаин јанбады.

Эңир кирди, тенгериде јылдыстар күйүп јалтырады, чечектердин жараш јыды јытанды.

Каан бойынын кыбынанг кебин јуурып алган чыгып, чугулду сурады:

— Хусаин кайда? Мениң уулым кайда?

Јалчылары төмөн көрүп, унчукпай турдылар. Хусаин кайдаар барганын олор карган каанга айдарга јалтанып тургандар. Јиитти јаныскандыра божоткон учун, олордын бажын ол үзүп салар ине.

Түн кирди. Каан токынап отурып болбой барды. Ол јерди тееп, камчызыла талайды.

— Эй! Јалчыларым!

Кулдары жүгүрүжип келди. Орө дө көрбөй, каан нени айткый не деп сакып турдылар.

— Тургуза ла барып, уулымды бедреп табыгар! Хусаинле

не-не боло берген деп меге жаман жар экелген кижинин оозына изүү корголжын уарарым.

Каан камчызыла база катап талайып ийди. Жалчылар жүгүрүп барып, аттарына минеле, Хусаинди бедреп, туш-башка мантаттылар.

Көөркий жиитти олор узак бедрегендер. Хусаин жаан агаштын төзінде төжин жара тарттырып салган жатты. Төжин, байла, жерлик чочко азу тижиле жара тарткан болор.

Жалчылар кааннын өлгөн уулынын сөөгинин жанында санааркап ла коркып калган турдылар. «Эмди не болгой не? Коркышту неме керегинде каанга канайып айдатан?» Өлгөн жиитти көрүп, ачынганынан ла коркышту солунды каанга жетиреринен коркып, жалчылар ыйлап турдылар.

Айдарда карган жалчы айтты:

— Набыларым, кырдан түшкен суучактын жанында кичинекей айылда жаткан күдүчи Алини слер ончогор билеригер. Ол күдүчи жокту, же сүреен сагышту, ол нени ле билер, нени ле эдер: той балкаштан жыракы да жазаар, ат тударга керектү армакчыны да кадар, шоор до эдип алган. Алиге барып, канайда этсе, жакшы болор деп сурап угалдар.

Күдүчи Али айлынын эжигинин жанында чырбаалдардан корзина өрүп отурган эмтир.

— Бис сенен, Али, болуш сурап келгенис — деп, жалчылар түбек болгоны керегинде куучынын айдып божоткон кийинде сурадылар. — Коркышту кыйынду өлүмнөн айрыларга бисти үретсен?

Буурыл бажын өрө көдүрбей, Али узак сананды.

— Кем жок — деп, арт-учында ол айтты. — Эртең турага жетире көп ой артып жат. Оттын жанына жадып амырагар. Слердин түбегеерге болужарга албаданайын.

Арыган жалчылар отты айландыра жаткан. Агаштын жымжак бүрине ле чөлдин өлөнгине жадып, түргөн уйуктай бердилер.

Карган Али десе уйуктабаган. Ол жука досколор ло аттын эн учугун экелип, бычакла нени де эде берди.

Эртең тура жалчылар домранын кунукчыл ла ачымчылу үнинен ойгонып келеле, карган күдүчини көрүп ийдилер.

Али байдастанып алала, домра ойноп отурды.

— Эмди каанга баралдар — деп, карган күдүчи айтты.

Коркып калган кулдарга курчадып, ол кааннын кыбына кирди.

— Сен меге Хусаин керегинде солун айдарга келдин бе? — деп, каан чугулду сурады.

— Э-э, улу каан, — деп, Али каруузын жандырды. Онон түндө жазап алган домразыла ойной берди.

Домранын үни кунукчылдуу ла ачымчылуу болды.

Угуп тургандар коркый бердилер — домра не болгонун жарт айдып берди. Каан отурган жеринен тура жүгүрди.

— Сен меге Хусаин өлгөнү керегинде айдып турун ба? Жаман жар экелген кижинин оозына изү корголжын уярым дегенимди сен билерин бе?

— Каан, — деп, карган күдүчи тогыналу айтты, — мен сеге нени де айтпадым. Мен бир де сөс айтпадым. Чугу-лын тутуп турган болзо, бу мен жазаган домраны каруу-зына тургус.

Каан ачурканып, домрага изү корголжын чачсын деп жакарды, корголжын домраны кылдын алдынан ойо өртөп ийди.

Анайып сагыштуу ла ус Али кааннын ондор тоолу жалчыларын өлүмнөн айрып алган.

Онон ло бери казахтар домраны сүреен сүүди. Олор домранын үнинен келиштире бойынын жараш кожондорун кожондоп турар болды.

Кожон, кожон!..

Јер үстінде кожоннон жараш не бар! Кижн сүүнгени-
нен, сүүгенинен улам бир уунда бастыра јерди кучактай-
ын дезе, кучактап албазы учун, окшойын, эркелейин дезе,
эркеледип, окшоп албазы учун жаңыс ла кожондоп јат.
А бистин кожоныста јакшынак јүрүм, болотон ырыс, өс-
көн-чыккан јерис, кожо јүрген үүре-јелелер кандый эрке
ле сүрлү айдылатан эди.

К. Төлөсов.

АЛТАЙ АЛБАТЫНЫН КОЖОНЫ.

Алтайдын жарашы

Јаш өлөнн чыккажын,
Көрөргө жараш Алтайым.
Јашкан кары јаагажын,
Базарга жараш Алтайым.

Көк өлөнн чыккажын,
Көрөргө жараш Алтайым.
Көмө кары јаагажын,
Базарга жараш Алтайым.

Эл ичинде жүрери керегинде

Эки ағаш јумурут,¹
Элим кеспезин төзинен.
Элдин ичинде жүргемде,
Элим айтпазын кийнимнен.

Јаңызак ағаш јумурут,
Јоным кеспезин төзинен.
Јоннын ичинде жүргемде,
Јоным айтпазын кийнимнен.

Анчынын кожонгы.

Алтын үйген баш серпип,
Ак-боро жүрген јер сүрлү.
Алтын кындак бел согуп,
Акам жүрген јер сүрлү.

Күмүш үйген баш серпип,
Күрен тай жүрген јер сүрлү.
Күмүш кындак бел согуп,
Акам жүрген јер сүрлү.

Ака керегинде кожон

Ак теленир јүстүгим
Качан да болзо колымда.
Акам көөркий айтканы
Качан да болзо көксимде.

Көк теленир јүстүгим
Качан да болзо колымда.
Көөркий акам айтканы
Качан да болзо көксимде.

¹ Јумурут — јодро

«Алып-Манаш» — јебрен чүмдемел. Онын јебрен темазы антыгарлу најы чертин бузуп, бойы ла керегинде сананып, нөкөрин түбекке түжүргени болуп жат. Чөрчөк антыгарлу најылыкты коомой деп көргүзип турган эмес, карын, оны бийик баалап, оны бускандарды кезем бурулайт.

С. Суразаков.

АЛЫП-МАНАШ.

Жаш агаштары бұр саргарбас
Лажыл кеен Алтайда,
Лайгы куштары ұн серибес
Лараш ырғалду кеен јерде,
Тогус түней кырлу
Кара тайга колтыгында,
Тогус тегерик булунду
Кара көлдин јарадында,
Агаштар, өлөндөр өзөрдө,
Олорбыла кожо бүткен,
Бажы куудый кажайган,
Тижи куулыдый саргарган,
Бар-чоокыр атка минген
Байбарак деп баатыр јуртады.
Эки көстинг ортозында
Одус кучалу койлор тургадый,
Эки јарын ортозында
Одус айгырлу мал тургадый.
Танг чолмондый көс чагылат,
Кош аркадый кирбик өзөт.

Колон кептү кејегези
Эки такымга оролот.
Албатыдан алган эжи
Эрмен-Чечен абакай болды.
Качан тушта Эрмен-Чечен
Эки јаак кызыл марал,
Эки көзи оттый күйген.
Эрмек сөзи комыстый
Жымжагынча төгүлип отуратан,
Эткен кебин көргөндө,
Жик танылбас кеен болотон.
Олор экүнин азыраган балдары
Турганы эки бала болгон:
Эрге берер кыс бүткени
Таң алдында чолмондый көстү,
Солонгый бөкөн кабакту
Эрке-Коо кыс болды.
Журтка артар уул бүткени
Кызарып агар қаны жок,
Кыйылып өлөр тыны жок,
Коо кырлан тумчукту,
Кош аркадый кабакту,
Жарын бойдо жапшары жок,
Омырткада үйези жок,
Эки жаак кан-кызыл,
Эки көзи от-жалбыштый,
Ак-боро атка минген
Алып-Манаш баатыр болды.
Жаңгыс бүткен уулын
Жаман атка салбаска
Көкси ойлу жараштан,
Көзи оттый чоктудан талдап,
Кыргыз-қаанның кызын
Кызыл марал чырайлу,
Күмүш сары чачту
Күмүжек-Ару жарашты
Алып бербей канайтты.
Бир күн Алып-Манаш
Ай судурлу бичигин алды,
Айландыра тудуп кычырып көрди.
Айга, күнге эбире тутты,
Алтай үстінде не барын
Айладып көрөр сагыжы келди.
Каандардың ийделүзин

Билип алар күүни келди.
Ай судурын айландырып көрзө,
Алтан каанды акалаган,
Жетен каанды жеңдеген,
Кызаратан каны жок,
Кыйылып өлөр тыны жок,
Жер-генери бириккенинде
Ак-буурыл атка минген
Ак-каан деп каан журтаптыр.
Эрге бербес Эрке-Каракчы деп
Эрке жараш кызы бар эмтир.
Алтан алып кудалап бартыр,
Барган изи эскирип калтыр,
Ойто изи жок эмтир.
Жетен кезер кудалап бартыр,
Жердеги изи артып калтыр,
Ойто изи жок эмтир.
Канча баатырдың тынын баскан
Казыры коркышту каан эмтир.
Жердин үстүндө оны
Жеңдеер күчтү неме жок эмтир.
Оны билген Алып-Манаш
Отуруп болбой база берди,
Күмүжек-Ару эжиле
Күүнзеп жакшы эрмектешпес болды.
Кара көзине кан тартылган,
Кату кабагын жемире көргөн,
Кара бүрүнгө түже берген,
Кайкамчыкту жүрбей кайтты.
«Албаты канын көл эткен,
Аттар сөөгин тайга эткен,
Кезерлерди кезип өлтүргөн,
Баатырлардың бажын баскан,
Ак-буурыл атту
Ак-каанды једип көрбөйинче,
Амтанду аш жибезим,
Алган эжимле јатпазым» —
Алып-Манаш баатыр
Онойдо бойында бек сананды.
Атанып барарга каран шыйдынды.
Алып-Манаштын ондый чырайын
Ада-энези, жангыс сыйны,
Абакайы Күмүжек-Ару
Ончолоры көрүп алдылар.

Кару ўниле сурадылар:
«Канатту ак-борого минген
Алып-Манаш баатыр,
Аштап не керек жүрезин?
Алтын орынга жадып конбой,
Агаш-ташты неге аралайзын?»
Оны уккан Алып-Манаш
Оң колын өрө көдүрет,
Ачу-корон кыйгырып айдат:
«Җер-тенери табышканында
Ак-буурыл атка минген
Ак-каан журтап јат.
Кижн жүзин көрбөгөн,
Кирлү колло тутпаган
Эрке-Каракчы деп кызы бар.
Одым оныла бирге күйгез,
Орыным оныла бирге төжөлгөн.
Оны једип албаганча,
Јалмажымды төжөккө салбазым!
Бажымды јастыкка тийдирбезим!»
Оны уккан Эрмен-Чечен энези
Эки тизеге чөгөдөди,
Оң тулунгын сыйманды,
Мындый сөслө кожондоды:
«Улустарга сени мактадарга
Угы јакшыны алып бергенис.
Јүрегин ырысту жүрзин деп,
Јүзи јарашты алганыс.
Санаанг омок жүрзин деп,
Сагыштуны талдап алганыс.
Ада-эненин ол сөзин
Тындап уксаң сен кайдар?
Күнге түней Күмүжек-Арунын
Күүнин јандырбазанг сен кайдар?»
Алып-Манаш карууны айтты.
«Кару бүткен карган энем,
Азыраган карган адам,
Кожо чыккан јаңыс сыйным,
Сары торко тонымнын
Эдегиненг тутпагар.
Сананган менин јолымды
Ойто кайра тартпагар!
Ат өлбөскө алтын эмес,
Ак-борого килебегер!
Эр өлбөскө мөнкү эмес,

Алып-Манашка ачынбагар!
Он колыгарды суныгар,
Якшылажып алайын,
Он жаагыгарды беригер,
Окшоп алып барайын!»
Энезинин кожоңына
Алып-Манаш онойдо айтты,
Ак-боро адына минип,
Ары болуп јортып ийди,
Айылдан ырап баргалакта,
Күмүжек-Ару жүгүрип келди.
Алтын чылбырдан ала койды,
Койу үниле кожоңдой берди:
«Јуртабаза да — јуртаганыбыс,
Якшылажып айрылза кайдар?
Сүүбезе де — сүүшкенис,
Сүме суражып айрылза кайдар?
Он колыңды бери сунзан,
Бектеп тудуп, мен артайын.
Он жаагыңды бери берзен,
Эрке окшоп алайын».
Оны уккан Алып-Манаш
Күмүжек-Аруны эрке көрди,
Јалан болгон алаканын
Јайа тудуп јакшылашты.
Кызыл марал он јаактан
Эркелү тыңыда окшоды:
«Чын, јуртабаза да — јуртаганыбыс.
Јолыма кара санабай арт,
Сүүбезе де — сүүшкенибис,
Сүме алкыжын айдып бер.
Ат өлбөзө, айланып келер,
Алын түги сынбас келер.
Эр өлбөзө, эбирип јанар,
Эзен јакшы ол угужар.
Каргап јаман сөс айтпа,
Јакшы болзын, Күмүжек-Ару!» —
Алып-Манаш онойдо айтты.
Аттын оозын бура тартты,
Ары болуп учуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи јок болды!

Ол күннен ала
 Ак-боро атта сооду жок,
 Алып-Манашта уйку жок,
 Элес эдип учуп ийди.
 Эрженелү ак-боро ат
 Таспа болуп чөйиле берди,
 Тамыр кептү кырлайып браатты.
 Айдын бажы айланып өтти,
 Жылдын бажы жылыжып өтти.
 Түмен талай кече берди,
 Түмен туулар ажып турды.
 База бир болгонып, көрүп турза,
 Канатту ат кечип болбос,
 Кайыкту кеме токтоп болбос,
 Шуургандый шуулап жадар,
 Ак көбүги аңданып жадар
 Казыр сууга жетпей кайтты.
 Орө-төмөн кыйкап* жортты,
 Кечер кечү таппай жүрди.
 База бирде көрүп турза,
 Коо кырлан кеберлү,
 Ат айланбас сынду
 Тос кеме көнкөрө жатты.
 Оны көргөн Алып-Манаш
 Ого жаба жортуп келди,
 Камчы сабыла аңдандырып ийди.
 Куу кеменин алдынан
 Куу чылап бажы кажайган,
 Куулы чылап тижи саргарган,
 Самтар тонду карган өрөкөн
 Тура жүгүрбей канайтты.
 Карган бир кезек аыктап көрди,
 Эрмек айтпай, шиндеп турды.
 Онойтконынын кийнинде
 Карган тын үшкүрүп ийди,
 Мындый сөстөр айтты:
 «Э-э, Алып-Манаш баатыр,
 Байбарак баатыр адан,
 Эрмен-Чечен энен
 Көзи жакшыны талдап,

*Кыйкап — кыйулап, жараттап.

Алып-Манашка ачынбагар!
Он колыгарды суныгар,
Якшылажып алайын,
Он жаагыгарды беригер,
Окшоп алып барайын!»
Энезинин кожонгына
Алып-Манаш онойдо айтты,
Ак-боро адына минип,
Ары болуп жортып ийди.
Айылдан ырап баргалакта,
Күмүжек-Ару жүгүрип келди.
Алтын чылбырдан ала койды,
Койу үниле кожондой берди:
«Журтабаза да — журтаганыбыс,
Якшылажып айрылза кайдар?
Сүүбезе де — сүүшкенис,
Сүме суражып айрылза кайдар?
Он колынды бери сунзан,
Бектеп тудуп, мен артайын.
Он жаагынды бери берзен,
Эрке окшоп алайын».
Оны уккан Алып-Манаш
Күмүжек-Аруны эрке көрди,
Жалан болгон алаканын
Жайа тудуп якшылашты.
Кызыл марал он жаактан
Эркелү тыгыда окшоды:
«Чын, журтабаза да — журтаганыбыс.
Жолыма кара санабай арт,
Сүүбезе де — сүүшкенибис,
Сүме алкыжын айдып бер.
Ат өлбөзө, айланып келер,
Алын түги сынбас келер.
Эр өлбөзө, эбирip жанар,
Эзен якшы ол угужар.
Каргап жаман сөс айтпа,
Якшы болзын, Күмүжек-Ару!» —
Алып-Манаш онойдо айтты.
Аттын оозын бура тартты,
Ары болуп учуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды!

Ол күннен ала
 Ак-боро атта сооду жок,
 Алып-Манашта уйку жок,
 Элес эдип учуп ийди.
 Эрженелү ак-боро ат
 Таспа болуп чөйиле берди,
 Тамыр кептү кырлайып браатты.
 Айдын бажы айланып өтти,
 Жылдын бажы жылыжып өтти.
 Түмен талай кече берди,
 Түмен туулар ажып турды.
 База бир болгонып, көрүп турза,
 Канатту ат кечип болбос,
 Кайыкту кеме токтоп болбос,
 Шуургандый шуулап жадар,
 Ак көбүги анданып жадар
 Казыр сууга жетпей кайтты.
 Орө-төмөн кыйкап* жортты,
 Кечер кечү таппай жүрди.
 База бирде көрүп турза,
 Коо кырган кеберлү,
 Ат айланбас сынду
 Тос кеме көнкөрө жатты.
 Оны көргөн Алып-Манаш
 Ого жаба жортуп келди,
 Камчы сабыла андандырып ийди.
 Куу кеменин алдынан
 Куу чылап бажы кажайган,
 Куулы чылап тижи саргарган,
 Самтар тонду карган өрөкөн
 Тура жүгүрбей канайтты.
 Карган бир кезек аяктап көрди,
 Эрмек айтпай, шиндеп турды.
 Онойтканынын кийинде
 Карган тын үшкүрип ийди,
 Мындый сөстөр айтты:
 «Э-э, Алып-Манаш баатыр,
 Байбарак баатыр адан,
 Эрмен-Чечен энен
 Көзи жакшыны талдап,

*Кыйкап — кыйулап, жараттап.

Көкси санаалуны бедреп,
Айылду сени эткен эди.
Ненин учун кунукчыл сен.
Нени бедреп жүрүң сен?»
Алып-Манаш баатыр
Карганла көп ченешпеди,
Ак-борозынан түшти.
«Кечиригер мени» — деп сурады.
Карган тын мойношподы,
Кемезин сууга ийде салды.
Алып-Манашты ады-бойыла
Түргөн суула кечирди.
Суу ортозына жедерде,
Одош отурган карган көзинен
Жаш мелтиреп көрүнип келди,
Чырышту жүзине жолдоп акты.
Оны көргөн Алып-Манаш
Өрөкөннөн мынайда сурады:
«Нени сананып, ыйладыгар?
Жажырбай, меге айдыгар!
Албатыда арга бар,
Айса, болушты жетирегим.
Элде-жондо сүмө бар,
Айса, сүмени айдарым» —
«Менин ыйымда мак бар беги?
Же ондый да болзо, чынын айдайын:
Мен сеге килеп ыйладым,
Бажым куудый кажайганча,
Тижим куулыдый саргарганча,
Бу суунун жарадында жаткам.
Бу кемеле улустар кечиргем.
Сендий ок көзи жаркын отту,
Көгүстери ойгор санаалу
Канча баатырларды кечиргем.
Же ол баргылаган баатырлардын
Бирүзи де ойто келгилебеди.
Барган изине баргаа өсти,
Өлгөн-тирүзи билдирбес болды.
Эмди сенин жаш жүрүминди
Ондый ок түбек сакып жат.
Онын учун көстин жажын
Тудуп болбогоным ол болды.
Кайран сеге ичим ачып,
Ыйлаганым ол болды».

Карган онойдо айдарыла*
Суу жарадына кечип чыктылар.
Алып-Манаш баатыр
Ай каптыргазын ача тартты,
Тогус кырлу жес согоонды
Карганга берип, мынайда айтты:
«Менин өлгөн-тирүүмди
Бу согооннон билигер.
Өлүп калзам, кыйналып жүрзем,
Жес согоон татка жидирер,
Жендеп жүрзем, омок болзом,
Күн ошкош жалтырап жүрер».
Онойдо калганчызын айдала,
Алып-Манаш адына минди,
Жалан болгон алаканын
Жайа тудуп жакшылажала,
Ары болуп желип ийди.
Онон ары көндүргенде,
Ак-боронун тибирти
Жүс аттын тибиртиндей,
Алып-Манаш кожоңы
Жүс баатырдын кожоңындай,
Шуургандый күүлей берди,
Шонкор куштый учуп ийди.
Күн чыккан деп көргөндө,
Күн ашкан болор эмтир.
Ай ашкан деп көргөндө,
Ай чыкканы болор эмтир.
Эрженелү ак-боро ат
Жабыс жерге басканда,
Кара көлдөр кайнап калат,
Батпак-батпак тууларды
Ак чөл эдип таптай базат.
Бийик-бийик туулардын
Көксине базып жүрүп отурат.
Түндү-түштү барганда,
Ак-буурыл атка минген
Ак-кааннын жерине,
Жер-тенгери тозине,
Жедип келбей канайтты.
Эрженелү ак-боро
Кенетийин тура түшти.

* Айдарыла — айдып божоордо

Көс жедерде — ак чөлдө,
Мал турлузы — одорлу жерде
Тосток кара кырлан бүттир.
Ол кырланнын учында
Эки алтын сойоктор өстир.
Эки сойоктын ортодо
Кара межелик бүдүп калтыр.
Ол кара межеликтен
Айдып болбос шуурган чыгат,
Агаш-ташты көчкөлөдип турат.
Турган агаштар тазылыла кодорылып,
Жадыктар жериле кодорылып,
Таштар талкандый оодылып,
Көчкөлөп жатканы көрүнөт.
Суулар жарадынан ажынат,
Туулар кайыштый бүктелет.
Оны көргөн жалчылар
Кабырган малын таштадылар.
Арыыр-чылаарын билинбей,
Ак-каанга мендедилер.
Анча-мынча болгондо.
Алтын өргөөнүн эжигин
Жаңыс тудуп ачтылар.
Он тизелерин чөгөдөйлө,
Мындый комыдал айттылар:
«Калак-кокый, кааныбыс,
Ак бүткен жерлеристе
Төндөр өскөнин бис көрдибис.
Салкын кирбес алтайыска,
Шуурган түшпөс жерибиске
Шуурган түшкенин бис көрдибис!..»
Оны уккан Ак-каан
Бай ширеенден түжө калыды.
Тенеридий күзүрт этти,
Темир кептү шыгырт этти.
Ак болот үлдүзүн
Он билекке орой тутты,
Ачу-корон кыйгырды:
«Мен билбеген немени
Слер кайдан билгенеер?
Ооско жарабас төгүнди
Ненин учун айттыгар?»
Үч жалчынын баштарын
Кезе чаппай канайтты.

Төртинчизин кезерге
Улдузин катап көдүрди.
«Калак-кокый, кааным,
Кулдар бажын кеспегер,
Куулгазынду неме болзо,
Мен барып көрүп келейин» — деп,
Јети башту јелбеген
Ак-каанга онойдо айтты.
Је казыр бүткен Ак-каан
Талайган колын тудунбай,
Төртинчи јалчынын бажын
Кезе чаппай канайтты.
«Түрген барып көрүп кел,
Төгүн-чынын айдып кел!» —
Јети башту јелбегенге
Ак-каан онойдо айтты.
Јети башту јелбеген
Ак өргөөдөн чыга жүгүрди,
Ай малтазын ала койды,
Тогус тудам тал чыбыкты
Курына эбире кыстап ийди.
Кок буказына минеле,
Ак јаланды эмди көстөп,
Мантадып ийбей канайтты.
Анча-мынча барганда,
Агаш-таштын көчкөзи келди.
Буказын туура тарткалакта,
Ол көчкөлө кожо барды.
Јети оозыла кыйгырды,
Көк буказы огырды.
Је айрылар арга јок болды.
Санаазы энделе берди.
Бир ондонып көрөр болзо,
Кара јышту куйда кириптир,
Оны шиндеп көргөлөктө,
Алып-Манаш чыгара тынды.
Јети башту јелбеген
Агаш-ташла кожо
Канча сууны кечире,
Канча тууны ажыра
Таштала бербей канайтты.
Түндү-түштү үч конокко
Көк буказы өрө турбады.
Јелбеген сагыжы аайланбады.

Төртинчи күнде ондоло берип,
Көк буказына минеле,
Ак-каанга мантадып барды.
Көк буканы көрөр болзо,
Көчүк жаны сары өткөн,
Көгүс жаны ак чилекей,
Жүк арайдан мантап жатты.
Желбегенди көрөр болзо,
Он төрт көстөри кылчырайган,
Јети оозын ачкан,
Јети бөрүгин түжүрген,
Јети кејегези чычайган,
Чимирик-чилекей аккан келди.
Ак-кааннын алдына келеле,
Үч күнге сөс айдып болбой,
Чоколдонып турбай кайтты.
Төртинчи күнде арай ондонып,
Туктурулган бойынча мынайда айтты:
«Јер үстине бүткенинен бери
Јети башту эр бойым
Мындый неме көрбөдим,
Мынайып санаам энделбеген.
Кандый да баатырдың тыныжына
алдырала,

Тумчугына киреле, чыктым.
Канча сууны кечире,
Канча тууны ажыра
Ойто үрдүреле, арай өлбөдим.
Јалчылардың айтканы чын эмтир,
Јуртка јеткер кирген эмтир».
Оны уккан Ак-каан
Тос кептү бир кугарды,
Јер ошкош бир қарарды.
Ак өргөдөн чыга жүгүрди.
Ачу-корон кыйгырды:
«Алтан түнөй алыптарым,
Јетен түнөй кезерлерим,
Кара агаштый черүлерим,
Ончогор бери јуулыгар!»
Оны уккан алыптары,
Ончо түнөй кезерлери,
Кара агаштый кал черүзи
Бир кижидий јуулдылар.
Ак-буурыл атка минген

Ак-каанды ээчип,
Ак јаланды көстөп ийдилер.
Анча-мынча барганда,
Кара тууга чыгып келдилер.
Мал турлузы — ак чөлдөги
Кара төстөкти көрүп алдылар.
Ак-кааннын јакылтазыла
Кара агаштый черүлери,
Темир јаазын тарткылап,
Тынду окторын божоткылады.
Түндү-түштү јети конокко
Ончолоры тыштанбай аткылады.
Аткан согоондоры бийик туудый,
Тостойо чогула бербей кайтты.
Онон ары Ак-каан
Кал черүзин баштаганча,
Алып-Манашка једип келди.
Эмди көрүп турар болзо,
Канча аткан согоондоры
Алып-Манаштын тонына тийеле,
Тыйрыйып калган мында јаткылады.
Оны көргөн Ак-каан
Тенери кептү күзүрт этти,
Темир кептү шыңырт этти:
«Ай болот үлдүгерди алыгар,
Кыл мойнын кезигер!
Алтан кулаш јыдаларыгарды алып,
Күр көксин өткүре кадагар!» —
Онойдо кыйгырала, Ак-каан
Кара болот үлдүзин алды,
Алып-Манаш баатырдын
Кыл мойнына чапты.
Кара болот үлдүзи
Тогус јерден сынып чачылды.
Алып-Манаш баатыр
Селт те этпей, уйуктады.
Ондо турган баатырлары,
Ончо түнгей алыптары,
Канча јуулган кезерлери
Кара агаштый черүлери
Ончозы бирден чаптылар.
Үлдү јок арттылар.
Ончозы јыдала кададылар,
Јыда баштары мыйрыйышты.

Онойдо мокогон Ак-каан
База жаңы жакару берди:
«Тогузон кулаш оро казыгар,
Алып-Манашты түжүригер!»
Оны уккан баатырлары,
Ончо түңей кезерлери,
Кара агаштый черүлери
Тогус конокты өткүрбей,
Тогузон кулаш жер тамыны
Бүдүрө казып чыгардылар.
Алып-Манаш баатырды
Оноор антара салып ийдилер.
Же Алып-Манаш баатырдын
Жалан бүткен кејим-токымы
Чой жалан болуп жада берди.
Ай кеберлү алтын ээри
Күлөр межелик болуп калды.
Јетен эки текпелү темир жаазы,
Алтан кулаш кара јыдазы
Темир тайгалар эмди болуп,
Мөңкүликке тура бердилер.
Ол жуулган баатырлары,
Ак-буурыл атту
Ак-каан бойы да
Олорды кодорып болбой салала,
Ојто журтына јанып ийдилер.
Јүректери коронду јандылар,
Јүстеринде кунукчылду бардылар.
«Башка баатыр болгон туру,
Бара түбинде не болгой не?» —
Ончозы ондый шүүлтелү јангылады,
Чочынкайлу журтай бергиледи...

* * *

Алып-Манаш баатыр
Тогус айга ойгонбой,
Кыймыгы јок уйуктады.
Тогус айы толордо,
Билинбес уйкудан ойгонды.
Эмди айландыра көрөр болзо,
Јер то көктү, јенгис жуурканду,
Алыс жерде јатканын көрди.
Кол о-бутка тогус каттан

Темир-кынҗы сугуп койтыр.
Онон чыгар арга јок болды.
Огурала, ачууна кожондоды:
«Энем сөзин укпай жүрүп,
Эли башкада кыйналдым.
Адам сөзин укпай жүрүп,
Алыс јерге* мен түштим.
Ак-боромды соголо,
Тогус айга уйуктадым.
Байбарак баатыр адам кайда?
Эрмен-Чечен энем кайда?
Эрке-Коо сыйным кайда?
Күмүжек-Ару эжим кайда?
Эрке менин төрөгөндөрим,
Колыгарды меге сунзагар.
Эрјенелү ак-бором,
Јал куйругын түжүрзең!
Јаш агажы саргарбас
Јажыл Алтайым кайда не?
Јараш үндү куштарым,
Эмди не керек этпейт не?»
Алып-Манаштын ол кожонҗы
Алтай үстине јайыла берди.
Оны уккан тындулардын
Јүректери кородой берди.
Айры туйгакту андар
Балдарын таштап, келип тындадылар.
Ай канатту куштар
Уйазын таштап, келип тындадылар.
Тогузон кулаш јер тамыны
Түндү-түштү айлана бергиледи.
Алып-Манашка килеп,
Көстөринин јажы төгүлип тургулады.
Јылдар јылыжып өтти,
Айлар айланыжып өтти.
Алыс оро түбинен
Алып-Манаш баатырды
Айрыыр неме чыкпады.
Бир күн тенгери түбиле
Уурлү кастар учуп браатты.
Алып-Манаштын ачу кожонҗын
Ол кастар угуп ийдилер.
Ай канаттарын јайа тудуп,

*Алыс јер — јер алды.

Оро кырына түжүп келдилер.
Ороны эбире баскылап турала,
Бир касты ийдип ийдилер!
Ол кас токтонып болбой,
Алып-Манаштын оң колына
Келип түшпей канайтты.
Ак кас келип түжерде,
Алып-Манаш тудуп алды.
Монгун онгдү канадын
Араай эрке сыймады.
Ай канадын жайа тудала,
Оң колдын ус сабарыла
Самара бичикти чийип баштады.
Мындый сөслө кожонды чийди:
«Кастар ла деген кангыр куш,
Кастар ла деген кангыр куш.
Кару ла жакшы ол најым,
Кару ла жакшы ол најым.
Сууга кирзе, чонбос сен,
Сууга кирзе, чонбос сен.
Суудан ла чыкса, кургак сен,
Суудан ла чыкса, кургак сен.
Канадына чийген бичикти
Кайран адама жетирзен,
Комыдап айткан сөзимди
Кару энеме барып айтсан.
Тас карынга бир бүткен,
Тар кабайга жайкалган
Эрке-Коо сыйныма
Эзен айтсан, ой казым,
Элден алган эжиме —
Күмүш чачту көөркийге
Күмүжек-Ару жарашка
Күннен ле изү эзен айт,
Күннен ле изү эзен айт!
Тогузон кулаш ородо
Жадыры деп сен айтсан.
Токус ла кат кынжыла,
Кынжылаткан жадыры деп айтсан.
Тобрак жерге бастырган,
Ородо жадыры деп жетирзен.
Толонодый чырайы
Оңо ло бертир ол дезен.
Танг чолмондый ол көзи

Очө лө бертир ол дезен,
Кайран казым, ой казым,
Кару ла менин ой најым.
Сууга ла кирзе, суу јорго,
Суудан ла чыкса, көнү јорго!
Кастар ла деген каныр куш,
Кастар ла деген каныр куш.
Јакшы болзын, ой көөркий,
Јакшы болзын, ой көөркий!»
Алып-Манаш баатыр
Ак кастын канадына
Самара бичигин чийеле,
Јер үстине чыгара
Таштап ийбей канайтты.
Ай канатту ак кас
Тогузон кулаш оронун үстине
Токус айлана учала,
Алып-Манашла јакшылажала,
Байбарак баатырдын јуртын көстөп,
Ай канадын јайа тудуп,
Шунгуп уча бербей кайтты.
Бир күнде Эрке-Коо
Эки борбыйды тудунганча,
Суу аларга айлынан чыкты.
Айылдын эжигин орой аккан
Ак чакпыны мөңүндий
Аржан кутук сууга келди.
Јажыл өңдү јарадынан
Суу сузарга энчейип ийди.
Суу јараттын алдынан
Мөңүн түктү ак кас
Ары болуп јүзе берди.
Эрке-Коо јастыра тутты.
Эки борбыйды таштайла,
Ойто кайра јүгүрип келди,
Айыл эжигин ача тартып,
Адазына мынайда айтты:
«Ой, менин кару адам!
Ак чакпынду аржан сууда
Ак куш јүзүп јүрү.
Бистин ичкен агын сууда
Ондый кушты көрбөгөн эдим.
Оны барып тудар керек.
Кандый кужын таныыр керек!»

Оны уккан Байбарак адазы
Түрген-түкей айылдан чыкты.
Аржан суунын жарадына
Јаш кижидий жүгүрүп келди.
Тос кемезине отурды,
Ак касты сүрүжип,
Узак барбай, тудуп алды.
Айлына оны түрген экелди,
Айландыра тудуп, көрө бергиледи.
Ай канадын жайа туткулады,
Алып-Манаштын чийгенин көргүледи.
Кожонбыла кычыргылады,
Көстин жажын токтодып болбой,
Јанмыр кептү төктилер.
«Бар-чоокыр эрјенем
Ат ийдеден өдө берди.
Байбарак баатыр бойым
Эр ийдеден өдө бердим.
Адым орто јашта болзо,
Јолды ыраак дебес эдим.
Бойым канчын јиит болзом,
Ак-кааннан коркыбас эдим!
Ак-боронын алтын түгин
Сергиде сыймап болбос турум.
Алып-Манаш уулымды
Туштап окшоп болбос турум». —
Байбарак баатыр адазы
Онойдо айдып, ыйлады,
Арга таппай үшкүрди.
Күмүжек-Ару јаш абакай
Көзинин јажы өткүрө
Јажык үниле мынайда айтты:
«Амыр-энчү јадар тушта
Алып-Манаштын јаштан ала
Эптү, јакшы најызы болгон,
Карындаштардый сүүшкен
Ак-чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатыр бар эди.
Оны айбылаза, кайдар?» —
«Јарады, оны бери алдырзан» —
Байбарак онойдо јөпсинди.
Күмүжек-Ару јаш абакай
Тар кабайга бир јайкаган,
Бойынын јангыс карындажын

Кан-јеерен атка минген
Кан-Чүренкей баатырды
Ак-чабдар атту
Ак-Көбөн баатырга ийди.
Оны уккан Ак-Көбөн
Аткан октон түрген,
Айткан сөстөн чечен
Бар-чоокыр атту
Байбарак баатыр журтына
Једип келбей канайтты.
Алып-Манаш баатырдын
Алган эжи Күмүжек-Ару
Ак-Көбөнгө азык жазады.
Кышкы күнде тонбос,
Јайгы күнде јыдыбас
Јети јылдын азыгын жазады.
Эки эмчекле эмизип азыраган
Эрмен-Чечен энези
Эки эмчегинин сүдин саап,
Эки јалбак курут кадырды.
Айдый, күндий јаркынду
Алтын тажуурга аракы урды.
«Алып-Манаш најыга
Төкпөй, чачпай јетирип бер,
Ак-јарыктын үстине
Күчин јетсе, чыгарып ал!
Јери-јуртына јетирип кел!»
Эрмен-Чечен абакай —
Алып-Манаштын энези,
Ак-Чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатырды
Онойдо эмди јакыды.
Атанып ырап барганча,
Ончозы чыгып үйдешти.
Ак-чабдар ат
Чымыл болуп учуп ийди,
Турган изи артып калды,
Барган изи јок болды.
Ак-чабдарда сооду јок,
Ак-Көбөнгө уйку јок,
Түндү-түштү токтобой,
Казыр суузына једип келди.
Ат айланбас тос кемелү
Карган өрөкөнгө једип келди.

Оны уккан Байбарак адазы
Түрген-түкей айылдан чыкты.
Аржан суунын жарадына
Јаш кижидий жүгүрип келди.
Тос кемезине отурды,
Ак касты сүрүжип,
Узак барбай, тудуп алды.
Айлына оны түрген экелди,
Айландыра тудуп, көрө бергиледи.
Ай канадын јайа туткулады,
Алып-Манаштын чийгенин көргүледи.
Кожонбыла кычыргылады,
Көстин јажын токтодып болбой,
Јанмыр кептү төктилер.
«Бар-чоокыр эрјенем
Ат ийдеден өдө берди.
Байбарак баатыр бойым
Эр ийдеден өдө бердим.
Адым орто јашта болзо,
Јолды ыраак дебес эдим.
Бойым канчын јиит болзом,
Ак-кааннан коркыбас эдим!
Ак-боронун алтын түгин
Сергиде сыймап болбос турум.
Алып-Манаш уулымды
Туштап окшоп болбос турум». —
Байбарак баатыр адазы
Онойдо айдып, ыйлады,
Арга таппай үшкүрди.
Күмүжек-Ару јаш абакай
Көзинин јажы өткүре
Јажык үниле мынайда айтты:
«Амыр-энчү јадар тушта
Алып-Манаштын јаштан ала
Эптү, јакшы најызы болгон,
Карындаштардый сүүшкен
Ак-чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатыр бар эди.
Оны айбылаза, кайдар?» —
«Јарады, оны бери алдырзан» —
Байбарак онойдо јөпсинди.
Күмүжек-Ару јаш абакай
Тар кабайга бир јайкаган,
Бойынын јаныс карындажын

Кан-јеерен атка минген
Кан-Чүренкей баатырды
Ак-чабдар атту
Ак-Көбөн баатырга ийди.
Оны уккан Ак-Көбөн
Аткан октон түрген,
Айткан сөстөн чечен
Бар-чоокыр атту
Байбарак баатыр журтына
Једип келбей канайтты.
Алып-Манаш баатырдын
Алган эжи Күмүжек-Ару
Ак-Көбөнгө азык жазады.
Кышкы күнде тонбос,
Јайгы күнде јыдыбас
Јети јылдын азыгын жазады.
Эки эмчекле эмизип азыраган
Эрмен-Чечен энези
Эки эмчегинин сүдин саап,
Эки јалбак курут кадырды.
Айдый, күндий јаркынду
Алтын тажуурга аракы урды.
«Алып-Манаш најынга
Төкпөй, чачпай јетирип бер,
Ак-јарыктын устине
Күчин јетсе, чыгарып ал!
Јери-јуртына јетирип кел!»
Эрмен-Чечен абакай —
Алып-Манаштын энези,
Ак-Чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатырды
Онойдо эмди јакыды.
Атанып ырап барганча,
Ончозы чыгып үйдешти.
Ак-чабдар ат
Чымыл болуп учуп ийди,
Турган изи артып калды,
Барган изи јок болды.
Ак-чабдарда сооду јок,
Ак-Көбөндө уйку јок,
Түндү-түштү токтобой,
Казыр суузына једип келди.
Ат айланбас тос кемелү
Карган өрөкөнгө једип келди.

Түрген сууны кечип алып,
Онон ары шунуй берди.
Тогузон кулаш жер тамыга
Једип келбей канайтты.
Алып-Манашты көрөлө,
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды:
«Ада-энеге эзен ийеринде,
Ак-Көбөңди не ундыдын?
Эрке-Коо сыйныга,
Күмүжек-Ару эжине
Изү жакшынды ийеринде,
Јаңыс мени не ундыдын?»
Оны уккан Алып-Манаш
Эки колын өрө сунды,
Јер тамыдан кыйгырды:
«Ээрлү ат сүрнүккен туру,
Эр бойым јастырган турум.
Бир јастырамды ташта,
Бу түбектен айры мени?»
Је ак-чабдар атту
Ак-Көбөң баатыр
Алып-Манашка килебеди.
Бир тууны үзе тартала,
Јер тамынын үстине
Бектей отургызып салбай кайтты.
Эки јалбак курутты
Бойы жибей канайтты,
Алтын тажуурда аракыны
Бойы эмди ичип алды.
Ийдезине ийде кожулды,
Сөөгине сөөк кожулды,
Јаражына јараш кожулды,
Алып-Манашка жүзүндеш болды.
Ак-кааннын колынан өлгөн
Алыптардың кургак сөөктөрине
Эки канјаага буулады,
Кайра болуп јанып ийди.
«Күмүжек-Ару јараш келин
Эмди менин болор» — деп,
Бойында сүүнип сананды.
Ак көбүги аңданган
Түрген сууга једип келди.
Ат айланбас тос кемелү
Карган өрөкөңди кыйгырды.

Түрген сууны кечип чыкты.
Карган каралга* көзиле
Канжаада сөөкти аяктап көрди,
Калтырууш үниле сурады:
«Көзөөр слердин отту,
Көксөөр слердин ойлу,
Кандый баатырдын сөөгин
Канжаалаи алган жүригер?» —
«Мен Алып-Манаш баатырдын
Антыгарлу наязы болгом.
Кату түбекке түшкенин билеле,
Болужарга барган болгом,
Кайдар база, арга жок,
Ак-боро ат
Жал жастанып өлүптир,
Алып-Манаш баатыр
Жен жастанып өлүптир». —
Ак-чабдар атту
Ак-Көбөн онойдо айтты.
Ак башту карган өбөгөн
Көстин жажын төгүп ийди.
Ай каптырга түбинен
Тогус кырлу жес согоонды
Түрген мында чыгарып алды.
Айландыра тудуп, көрөр болзо,
Сүрекей татаганы жок болды.
Оны көргөн Ак-Көбөн
Тогус кырлу жес согоонды
Карган өбөгөннөн блаап алала,
Түрген сууга чачып ийди.
Ак-чабдар адына минип,
Онон ары учуп ийди.
Ак башту карган кемечи
Туруп болбой отура түшти,
Көстин жажын токтодып болбой,
Көңкөрө түжүп өксөй берди.
Алып-Манашка килеп,
Ачуун бадыштырбай ыйлады.
Тогузон кулаш шүүнин алып,
Тогус кырлу жес согоонды
Шүүп тударына жүрүп ийди.
Ак-чабдар атка минген

*Каралга — өчөмик, жетпес.

Ак-Көбөн баатыр
Алып-Манашты бектейле,
Ай жарыгын көрбөс эделе,
Ойто жана бурыларда,
Эрженелү ак-боро ат
Тенериден түжүп келди.
Жер тамынын оозындагы
Кара тууны чарчалта тепти,
Алып-Манаш баатырды
Тумаланып өлбөс этти.
Аттын жаңыс чарак кылы болуп,
Ойто жана чыга берди.
Онын кийинде ак-боро ат
Бир кезекке шиндеп турала,
Алып-Манашка киледи.
Алыс ородон чыгарарга сананды.
Тенериден жаңыс чарак кыл болуп
Учуп түшпей канайтты.
Түжүп келген бойынча,
Күчтү бойы тура түшти.
Алып-Манаш жаткан тамылу орого
Торко куйругын түжүрип ийди.
Алып-Манаш баатыр
Адынын куйругуна ала койды,
Тогузон кулаш оронун
Кабортозына чыгып жүреле,
Адынын куйругун үзе тартып,
Ойто төмөн түшти.
Онын табыжына
Жер-тенери силкинип калды,
Бийик туулар сына бергиледи.
Ак-Кааннын адучылары
Арка-туула келгилеп,
Ат кылынды куулган
Ак-боро атты
Сооро аткылап калдылар.
Адып турган жерге жууктабай
Аргазы жоктон коркыгылап,
Ак-каанга ойто келеле:
«Алып-Манаш баатырдын
Адын адып божодып койдыбыс.
Эмди мөрис болды» — деп,
Айдышкылабай канайтты.
Эрженелү ак-боро ат

Ак айаска ойто чыгала,
Жердин үстин эбиреде көрди,
Алтай үстин айландыра шингеди.
Эмди көрүп турар болзо,
Жети жолдын белтиринде
Жетен айры бай терек
Барбайып турганын көрүп ийди.
Тенгеринин түбиле
Оноор учуп жүрүп ийди.
Бука кептү бустап браадат,
Айу ошкош огырып браадат.
Бай теректин төзине
Жедип келеле, көрөр болзо,
Жетен айгырлу мал келзе,
Табылбай калар неме эмтир.
Жетен өрөкө жон келзе,
Журтап калар ыжык эмтир.
Ого жеткен бойынча
Ак-боронун уйкузы келди.
Жолына жаткан бойынча,
Калын уйкула уйуктай берди.
Түш жеринде көрүп жатса,
Ак-боро ат ойто
Ат ийдезине жедери,
Алып-Манаш баатыр
Жердин алдынан чыгары,
Онын арга-сүмези
Жер-тенери төзінде
Күмүш-күрөң атту
Күлөр-бай кааннын жеринде эмтир.
Ак-боро ат ондо бартыр.
Күлөр-бай кааннын өргөө жанында
Үч түнөй алтын туулар турат,
Ол туулардын эдегинде
Үч тегерик аржан көлдөр жадыры,
Ортодогы көлдө
Ат бажынча алтын көбүк
Түнге-түшке кайкалап жүрөт.
Оны тудуп алгачын,
Өчкөн от камылар,
Өлгөн баатыр тирилер
Арга-ийде ондо эмтир.
Ондый түшти көрөлө,
Ак-боро ат ойгонды.
Айландыра көрүп турза,

Ондый ок түш көрөргө келгендер,
Не ле тынар тындулар
Чирей тепкен уйуктап жаттылар,
Оны көргөн ак-боро
Ак жерге аңданып ийди,
Ак өлөннөн үзүп жиди,
Аржан суудан амзап ичти.
Жер тенгери төзин көстөп,
Канатту куштый учуп ийди.
Канча тууны ажып,
Канча сууны кечип,
Түндү-түштү жүрүп ийди.
База бирде көрүп клеетсе,
Күмүш күрөң атту
Күлөр-бай каанның
Күрөң торко алтайына
Једип келген турбай кайтты.
Ол жердин тууларына,
Агып түшкен сууларына
Јалын јайып, мүргиди.
Јайнап, мынайда айдып турды:
«Канаттуда ак-боро ат
Эззи јок артып калды,
Эр јакшызы Алып-Манаш
Јер алдында өлүп јады.
Күмүш күрөң атту
Күлөр-бай каанга
Јаман санап мен келбедим,
Күрөң торко алтайдан
Эм бедреп келген эдим.
Күлөр-бай кааннан
Болуш сурап жүрген эдим». —
Онойдо ак-боро айдарда,
Күлөр-байдын јер-суузы
Күүнзеп неме айтпады,
Каруузын сакыган ак-боро
Бир де каруу албады.
«Унчукпас јерге не кадылар?
Болушпас немеге не јайнаар?» — деп,
Онойдо ак-боро сананала,
Јаңыс чарак кыл болуп,
Тенгери түбине чыга берди.
Үч аржан көлдин үстине
Једип келген шиндеп турды.

Ак айаска ойто чыгала,
Жердин үстин эбиреде көрди,
Алтай үстин айландыра шиндеди.
Эмди көрүп турар болзо,
Жети жолдын белтиринде
Жетен айры бай терек
Барбайып турганын көрүп ийди.
Тенгеринин түбиле
Оноор учуп жүрүп ийди.
Бука кептү бустап браадат,
Айу ошкош огырып браадат.
Бай теректин төзине
Жедип келеле, көрөр болзо,
Жетен айгырлу мал келзе,
Табылбай калар неме эмтир.
Жетен өрөкө жон келзе,
Журтап калар ыжык эмтир.
Ого жеткен бойынча
Ак-боронун уйкузы келди.
Жолына жаткан бойынча,
Калын уйкула уйуктай берди.
Түш жеринде көрүп жатса,
Ак-боро ат ойто
Ат ийдезине жедери,
Алып-Манаш баатыр
Жердин алдынан чыгары,
Онын арга-сүмези
Жер-тенери төзінде
Күмүш-күрен атту
Күлөр-бай кааннын жеринде эмтир.
Ак-боро ат ондо бартыр.
Күлөр-бай кааннын өргөө жанында
Үч түңгей алтын туулар турат,
Ол туулардын эдегинде
Үч тегерик аржан көлдөр жадыры,
Ортодогы көлдө
Ат бажынча алтын көбүк
Түңгө-түшке кайкалап жүрет.
Оны тудуп алгажын,
Очкөн от камылар,
Олгөн баатыр тирилер
Арга-ийде ондо эмтир.
Оңдый түшти көрөлө,
Ак-боро ат ойгонды.
Айландыра көрүп турза,

Ондый ок түш көрөргө келгендер,
Не ле тынар тындулар
Чирей тепкен уйуктап жаттылар,
Оны көргөн ак-боро
Ак жерге анданып ийди,
Ак өлөннөн үзүп жиди,
Аржан суудан амзап ичти.
Жер тегери төзін көстөп,
Канатту куштый учуп ийди.
Канча тууны ажып,
Канча сууны кечип,
Түндү-түштү жүрүп ийди.
База бирде көрүп клеетсе,
Күмүш күрөң атту
Күлөр-бай каанның
Күрөң торко алтайына
Једип келген турбай кайтты.
Ол жердин тууларына,
Агып түшкөн сууларына
Јалын јайып, мүргиди.
Јайнап, мынайда айдып турды:
«Канаттуда ак-боро ат
Ээзи јок артып калды,
Эр јакшызы Алып-Манаш
Јер алдында өлүп јады.
Күмүш күрөң атту
Күлөр-бай каанга
Јаман санап мен келбедим,
Күрөң торко алтайдан
Эм бедреп келген эдим.
Күлөр-бай кааннан
Болуш сурап жүргөн эдим». —
Онойдо ак-боро айдарда,
Күлөр-байдын жер-суузы
Күүнзеп неме айтпады,
Каруузын сакыган ак-боро
Бир де каруу албады.
«Унчукпас жерге не кадылар?
Болушпас немеге не јайнаар?» — деп,
Онойдо ак-боро сананала,
Јаңыс чарак кыл болуп,
Тегери түбине чыга берди.
Ұч аржан көлдин үстине
Једип келген шиндеп турды.

Ак-боро аттын келгенин
Күмүш күрөң ат билбеди,
Күлөр-бай каан билбеди,
Ай канатту карчагалары билбеди,
Арсыл тайгыл ийттери сеспеди.
Үч көлди эбиреде каруулдаган
Кара агаштый черүлери,
Канча түмөн баатырлары,
Көс көрөтөн камдары,
Канча жүзүн тармачылары —
Ончозы неме сеспедилер.
Же ортодогы көл
Түште көрүнбес эмтир,
Түнде оттый күйетен эмтир.
Ат бажынча алтын көбүк
Алтын куштый кайкалап жүрү.
Ат кылындый куулган
Ак-боро ат
Ортодогы аржан көлгө
Ат кылындый келип түшти.
Ат бажынча алтын көбүкти
Жудуп алала, учуп чыкты.
Күйүп жаткан аржан көл
Кенетийин өчө берди.
Ай канатту карчагазы
Ачу, ачу акшып этти.
Арсыл тайгыл ийттери
Ачу, ачу улып үрдилер.
Күмүш күрөң ат
Ачу, ачу киштеди,
Күлөр-бай каан бойы
Ачу-корон кыйгырды.
Алтайына түн кирди,
Тенгери түби көрүнбес болды.
Адып жаспас адучылары
Жалаң төмөн адып калдылар,
Атту-чуулу камдары
Алкап-камдап, түнүр соктылар.
Ак-бороны көрбөй калдылар,
Кайдан келгенин билбедилер.
Бой-бойлорун айткылажып,
Арткылап калбай канайтты.
Эрженелү алтын көбүгүн
Ак-борого алдырбай кайттылар.

Ак-боро ат оноң ары
Тенери тубиле уча берди,
Алып-Манашты көстөп ийди...

* * *

Ак-чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатыр
Бар-чоокыр атту
Байбарак баатырдын
Јери-јуртына једип јүреле,
Ачу-корон ыйлай берди.
Ат кабыргазына јайылып келди,
Ат чакызына јетпей јүрүп,
Аттан түжүп, сыктай берди.
Байбарак баатыр өрөкөн
Эрмен-Чечен абакайыла,
Эрке-Қоо кызыла,
Күмүжек-Ару келдиле
Айылдан чыгып, удура келдилер.
«Кайтты, көсркий Ак-Көбөн?
Алтын-түктү ак-боро кайда?
Алып-Манаш баатыр кайда?
Неге сен ыйладың?» — деп,
Јарыш эдип сурадылар.
Айдар сөзин тыңдадылар.
Анча-мынча болгондо,
Ак-Көбөн эрмектенди:
«Алтын түктү ак-боро
Јал јастанып јыгылыптыр.
Алып-Манаш баатырым
Јен јастанып чириптир.
Бүтпей турган болзогор,
Канјаадагы куу сөөкти
Ажыктап көрзөөр слер».
Алып-Манаштын ада-энези,
Кожо чыккан јангыс сыйны,
Күмүжек-Ару абакайы
Көстин јажын көд кеберлү
Төгүп ийди, сарнагылап*.
Бар-чоокыр атту
Байбарак баатыр өрө көрди,

*Сарын — кожом.

Эки колын јайа тудуп,
Уулын санап, кожондой берди:
«Канымнан айрылган уулым сен,
Кылыгы башкада өлгөн турун.
Карыма салып эркелеген уулым,
Катап аданды көрбөс турун!
Айткан сөзимди уккан болзон,
Андый өлүмдү өлбөс эдинг.
Ада-эненди ачуга таштап,
Көстөрестин жажын төкпөс эдинг.
Јүзинди катап көрбөзөм дө,
Јүрегиме күйүп јүр.
Сөзинди катап укпазам да,
Көзиме чырайын ойноп јүр...»
Оны уккан энези —
Эрмен-Чечен абакай,
Он чачын сыйманып ийди,
Он тизеге чөгөдөйлө,
Жажык үниле кожондооды:
«Тогус айга шыралап,
Карындаган эрке уулым,
Тош јүрегим кайылып,
Сүүндирген торко уулым.
Эмчек сүдимнен жазаган
Курутты јизен сен кайдат.
Алтын тажуурда аракыдан
Амзап ичсен сен кайдат.
Ада-эненин ол сөзин
Тындап уксан сен кайдат.
Өзүп отурзаас, сөзибисти
Кемге айдарыс бис эмди?
Өлө берзебис, сөөгисти
Кем чеберлеп јуур эмди?
Эр кемине сен јетпей,
Элдин јуртына барып өлдинг.
Эмискен эненди ачуга түжүрип,
Сөөгинди аткардын көрзин деп,
Калганчы кожонды айдала,
Өлүп каларым, эрке уулым.
Качан бирде айланзан,
Эненди көрбөзин, күмүш уулым.
Јакшы болзын, менин күним,
Јакшы болзын жажына,
Эрмен-Чечен эненди

Ундып койдың учында». —
Энези онойдо кожондойло,
Көнкөрө јерге жыгыла берди.
Эрке-Коо сыйны
Энезин келип,өрө көдүрди.
Эки көзине јаш толтыра,
Кунукчылду кожондоды:
«Энебистинг тас карынга
Кожо бүткен бис эдибис,
Эмил агаш ол кабайга
Тен јайкалган бис эдибис.
Јалан ошкош алаканын
Канайда мен тутпайтам?
Кару јакшы сен бойынды
Көрбөзим бе мен катап?
Арып-чылай мен бергемде,
Јүктенип алып сен жүретен.
Ачынып-кунугып ол жүргемде,
Ай јаркынын сен беретен.
Ак-чабдар ол аттын
Канјаада сөөгин көрдим,
Ак-Көбөн најыннын
Айдып келген сөзине бүттим.
Ак санаамнан јакшы болзын,
Алтын сөөгин чирибезин.
Эки колдон туткандый,
Сен бодозон, карындаш.
Ончо комыдалды айдышкандый,
Сен сананзан, Алып-Манаш.
Күмүжек-Ару ол эжин
Ыйлап-сыктап артар туру.
Эрке-Коо мен сыйнын
Элен-чакка ундыбас турум».
Оны уккан Күмүжек-Ару
Он тизезин чөгөдөп ийди,
Он тулунын сыймап ийди,
Комыс кептү үниле
Комыдап мынайда кожондоды:
«Каны башкадан бүткен эдибис,
Кайран бойыбысты сүүшкенибис,
Аймагы башкадан бүткенибис,
Ачындыра јаман айдышпаганыбыс.
Кару сенин эдинди
Кара кускун чокыган туру.
Эрке сенин сөөгинди

Эрлен, чычкан кемирген туру!
Жалбышту көзинг өчкөн дө болзо,
Жакшылу адын мениле артсын.
Эр тыныжын тынбаза да,
Эрке жүрегин менде болзын.
Куу да болзо, колынды
Бери сунзан, Алып-Манаш,
Кургак та болзо, эрдинди
Меге берзен, Алып-Манаш.
Одым чокту, изидер сени,
Бойым тирүү, эркелеер сени.
Таң чолмондый көзинди
Меге эмди көрбөзүн бе?
Күмүштен баалу сөстөрүндү
Мен эмди укпазым ба?
Менин жүрегим Алып-Манаш,
Менин күним Алып-Манаш,
Жадын-чакка жакшы болзын!
Элен-чакка эзен болзын!»...
Ада-энези, сыйны, үйи
Онойдо айдып кожондошты.
Көстин жадын токтодып болбой,
Түнге, түшке төккүлөй берди.
Алып-Манаш баатырдын
Айланып келбезин бододылар.
Ак-чабдар атка минген
Ак-Көбөн баатыр жанарга сананды.
Алаканын жайа тудуп,
Ончозыла жакшылашты.
Байбарак баатыр мынайда айтты:
«Айгыры өлзө, сурузы артатан,
Найзы өлзө, үйи артатан.
Күмүжек-Ару жаш абакайды
Оскүс-жабыска таштабагар,
Күүнигерге келишкедий болзо,
Жүрүмөрдү бириктиреер».
Оны уккан Ак-Көбөннүн
Жүрегине күн чалыды.
Жүзине от жайылды.
«Менин сагышка чике айтты.
Күмүжек-Ару жаш абакай
Менин болоры жарт болды,
Менин сүмөм жарады». —
Бойында онойдо ырысту сананды.

«Јериме барып сананайын» — деди.
Ак-чабдар адына минип,
Алтай јерин көстөп ийди,
Аткан октый уча берди.
Турган изи артып калды.
Барган изи јок болды.

Эрјенелү ак-боро ат
Ат бажынча алтын көбүкти
Алып-Манашка јетирип келди.
Ат кылындый кубулала,
Алып-Манашка алып түшти.
Ат бажынча алтын көбүкти
Тең кабортодон јудуп ийди.
Ак-боро ат
Алты артык азыйдагызынан,
Озогызынан он артык јаранды.
Алып-Манаш баатыр
Азыйдагызынан алты артык,
Озогызынан он артык јаранды.
Эрјенелү ак-боронун
Ырылган јаагы јазылды,
Јарылган јалмажы түзелди,
Ўзүлген куйругы ойто бүтті.
Алып-Манаш баатыр
Тогус кат темир кыңыны
Ўзе теппей канайтты.
Айлу-күндү жарыкка
Чыгара калыбай канайтты.
Чой јаландый кејим-тоқымын
Ак-борого салган турды.
Күлер межелик алтын ээрин
Ат сыртына салган турды.
Темир тайга болуп кубулган
Јетен эки текпелү
Темир јаазын алган турды.
Алтан кулаш кара јыдазын
Он колына туткан турды.
Ак-борого минеле,
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Алтай ўсти торғылды,

Алтан каанга угулды.
Жердин ўсти силкинди,
Јетен каанды коркытты.
«Ат өлтүрип амтажыган,
Эр өлтүрип эремжиген,
Уйадын уйга арттырган,
Кижиге жүзүн жылыткан
Ак-каан, бери чык!
Алып болзон, адыжалы,
Ок ийдези бойы билзин.
Күлүк болзон, күрежели,
Эр ийдези бойы билзин».
Оны уккан Ак-каан
Тогус кат бай ширедең
Тоголонып јерге түшти.
Ай болот ўлдүзін
Сооро-маара колго алды.
Ак өргөдөң чыга жүтүрди,
Ак-буурыл адына минди.
Канча баатырын кыйгырды:
«Канду жуудан јана болбос,
Канча баатырларым, жуулыжыгар!
Кара ағаштый кал черүүм,
Түргөн-түкей келигер.
Узун куйрук суй тудуп,
Бөрү кирбеген јериме,
Узун јыда тудунып,
Јуу кирбеген алтайыма
Калапту жуу кирди,
Алып-Манаш тирилди!..»
Оны уккан баатырлары,
Кара ағаштый черүлери
Бир кижидий жуулдылар.
Јети башту јелбеген
Көк буказын минеле,
Једип ок келген турды.
Ак-буурыл атту
Ак-каанга баштадып,
Ол черүлер көндүкти,
Алып-Манашты јок эдер деп,
Ончозы омок санангылады.
Олорды көргөн Алып-Манаш
Кара болот ўлдүзін
Кайа-ташка јангыды.

Кара кумдус бөрүкти
Кулак төскө кептей кийди.
Ак-кааннын кал черүзине удур
Ак-боро адын божодып ийди.
Ары өткөндө, алтан муннан
Ак өлөңдий кыра берди.
Бери өткөндө, бежен муннан
Яш өлөңдий бүрте берди.
Ак-буурыл атту
Ак-кааннын черүзин
Чай кайнамга жетирбей,
Алып-Манаш бүрте кести.
Аттын каны курлаага жетти.
Албаты каны эмчекке жетти.
Айдып болбос жуу башталды.
Эрженелү ак боро ат
Эки кулагын кызынган, -
Оштүлөргө чике мантады.
Эрлү бойы Алып-Манаш
Олдоп-солдоп кезе берди,
Оны көргөн Ак-каан
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Алып-Манашка чурап келип,
Эки туунын бажынан
Эңчейип келип тудуштылар.
Жака бойдон кабышты,
Жарын бойдон тартышты.
Кату жерге басканда,
Кажыкка жетире бадай базадылар.
Лымжак жерге басканда,
Тизе төскө бадай базадылар.
Кату таштар жемирилип турат,
Кату жерлерден көл чыгат.
Тенеринин булуды жерге түшти,
Жердин тоозыны тенериге чыкты.
Бийик туулар жемирлди,
Терең суулар чайбалышты.
Жети жылга тудуштылар,
Жерге неме түшпеди.
Тогус жылга тартыштылар,
Тобракка неме түшпеди.
Туткан, туткан жеринен
Тудамчадаң эт үзүлет.

Кабра туткан јерлеринен
Калбакчадан кан чачылат.
Ак-кааннын канча баатырлары
Алып-Манашты жыгарга
Айландыра келип туткулап турат.
Алып-Манаш бут кырыла
Чарчалта олорды тееп турат.
Араай тептим дегендери
Алты кырды ашкылап калат.
Онон эмеш тын тепкенде,
Он кырларды ажыра ташталат.
Онынчы жылы келерде,
Ак-буурыл атту
Ак-каан кўлүкти
Алып-Манаш баатыр
Ак айаска алып чачты,
Ак булутка көмө тутты,
Көк айаска көдүрип келди,
Көк булутка көмө тутты.
Темир тайга кырына
Үч темденип экелип сокты.
Темир тайга тал-ортолоп
Үзүлө бербей канайтты.
Казыр бүткен Ак-каанды
Јердин јети кадына
Чөнгүрө сокпой канайтты.
«Аттар јакшызын өлтүрип,
Амтажыган Ак-каан.
Эрлер јакшызын өлтүрип,
Эремжиген Ак-каан.
Алтай үстин калганчызын
Ајыктап ал, сен ујалбас.
Айдын, кўннин јаркынын
Калганчызында көрүп ал.
Алтай үстин ат сөөгиле
Ак корымдый эткен сен,
Јердин үстин эр сөөгиле
Бийик тайга эткен сен.
Эрге бербес Эрке-Каракчы кызынгла
Канчанын канын төккөнөөр,
Эр-јакшызын басканаар.
Эмди карууна турары јеткен!» —
Алып-Манаш баатыр
Онойдо тын кыйгырды.

Ак-каанның жүрегине
Базып алган турды.
Казыр бүткен Ак-каан
Жымжабас бойы жымжады,
Жалынбас бойы жалынды.
Жайнап, ыйлап, мынайда сурады:
«Бажымды мениң баспа,
Мал күдүчизи болойын мен,
Тынымды мениң жоголто,
Эжигине кул болойын мен?»
Алып-Манаш баатырдын
Тош жүреги эрибеди,
Таш жүреги жымжабады,
Жүс будакту темир теректи
Тал-каборто жара тартты,
Ак-каанды ого кыстайла,
Ойто жана орой тутты.
Ак-боро адына минеле,
Ак-каанның ак өргөөзине
Жедип келбей канайтты.
Ат чакыга жеткелекте,
Жети башту желбеген
Ак өргөөдөн уткып чыкты,
Ат аларга жүгүрүп келди.
Алып-Манаш баатыр
Оны бойына жууктатпай,
Жети баштын белтирине
Чертип ийбей канайтты.
Желбегеннин жети бажы
Жер сайын тоголоно берди.
Анча-мынча болбой туруп,
Эрке-Каракчы кыс чыкты.
Ак-каанның абакайы
Алтын таназы мызылдап чыкты.
Оны көргөн Алып-Манаш
Эки кабакты жемире көрди,
Кара болот үлдүлө
Экилезин кезе чапты.
Ийт жиир сектери жок эдип,
Ийне илинер терези жок эдип
Жердин үстине чачып ийди.
Оноң ары Алып-Манаш
Ак-каанга ижемчилү
Алыптары удура келгенде,
Алты жерден үзе чабат,

Ак-борозыла тепседип ийет.
Ак-боро атка минген
Алып-Манаш баатыр
Казыр бүткен Ак-каанды
Онойдо јендеп чыкпай кайтты.
Аза јеткери арткан болзо,
Отко үзе јидиртсин деп,
Тогус жылга өчпөс
Кызыл көрнөө отты
Ак-кааннын јерине сугала,
Албанга келген јонго айтты:
«Ак-кааннын албанына
Алтай јереер таштап,
Эрик јоктон келгендер,
Аймагы башкада кыйналгандар,
Ак малыгарды айдап,
Ойто одорына јетиригер,
Ашту-тусту алтайыгарга
Ойто ончо јаныгар!»
Алып-Манаш баатыр
Албатыга онойдо айдала,
Ойто јана јерин көстөп,
Ак-боронын тискинин бура тартты.
Бар-чоокыр атка минген
Байбарак адазына ууланды.
Эки эмчегиле эмискен
Эрмен-Чечен энезин сананды.
Эрке-Коо сыйнын,
Күмүжек-Ару абакайын
База жүрегине алынды.
Түндү-түштү шунуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи јок болды.

Эрјенелү ак-боро ат
Таспа кептү чөйиле берди,
Тамыр кептү кырлайа берди.
Аткан октон түргендеди.
Айткан сөстөн чечен болды.
Терен сууларды кечкенде,
Куйрук бажы сууга тийбейт.
Бийик кырларды ашканда,
Туйгак кыры тийбей барат.
Түмен туулар ашты,

Канча суулар кечти,
База бир ондонып көрзө,
Канатту ат кечип болбос,
Кайыкту кеме токтодып болбос,
Шуургандый шуулап жадар,
Ак көбүгү аңданып жадар,
Казыр сууга жууктап келтир.
Алып-Манаш баатыр
Адынан түжеле, силкинди.
Кејегези чырчайган,
Кејири кырлайган,
Жаргак тоны калбайган,
Чимирик-чилекейи аккан
Тастаракай боло берди.
Эрјенелү ак-боро ат
Жада түжеле, аңданды.
Тарыска үйгендү,
Айры тал ээрлү,
Олөннөн эткен токымду,
Агашка жапкан тередий,
Сөөктөри кырлайышкан
Таакылу жабага боло берди.
Жал куйругы такталган,
Малга жүзүн эмес болды.
Онон ары тастаракай
Түрген сууны эмди көстөп,
Тапылдада јелип ийди.
Тал чыбыгы шыйтылдап,
Тал ээри кыјырап,
Түрген суунын јарадына
Једип келбей канайтты.
Ак башту кемечини
Тунук үниле кыйгырды.
Оны уккан карган
Тос кемеге отурды,
Тастаракайды кечирерге кайыктап ийди.
Ойто јана кечирерде,
Одожында отурган карганнын
Көзинин јажы төгүле берди,
Чырыш жаагын јолдой берди.
«Слер нени санандыгар?
Көстинг јажын неге төктигер?» —
Тастаракай карганнан сурады.

Карган көзинин жажын арчыды,
Жаш өткүрө мынайда айтты:
«Оноң бери саат болды.
Бу кемеге отургызып,
Бир баатырды кечирген болгом.
Ады онын Алып-Манаш болгон.
Чырайы онын чечектий,
Көзи чолмондый болгон.
Онын чырайы сеге жүзүндөш,
Көзи сенийиндий болгон.
Онын кийнинде мен оны
Өлгөн деп наязынан уккам.
Кургаган сөөгин көргөм,
Кунугып ыйлай бергем.
Онын меге сыйлаган
Тогус кырлу согоонун
Ол наязы блаайла,
Бу сууга чачып ийген.
Онын кийнинде айга шүүп,
Согоонды ойто таап алгам.
Эмди ол согооным
Ай ошкош жалтырап туру,
Күн ошкош мызылдап жүрет.
Куу сөөгин көрбөгөн болзом,
Өлгөн деп бүтпес эдим.
Күмүжек-Ару эрге барбаан болзо,
Кунугып мен ыйлабас эдим!»
Карган айдып божоорыла
Тос кеме жаратка чыкты.
Ак башту өрөкөн
Ай каптырга түбинен
Тогус кырлу жес согоонды
Кодорып алган турбай кайтты.
Эки көзинин жажы
Кара суудый төгүлө берди.
Бу ла тушта тастаракай
Ары-бери силкинип ийди.
Акту бойы Алып-Манаш
Карган алдына тура түшти.
Жалаң кептү алаканын
Жайа тудуп бербей кайтты.
Таакылу жабага

Жада тўжўп анданды.
Алтын тўктў ак-боро
Бўдўштў бойы тура тўшти.
Жал куйругы жалбыштый
Жайыла берген турбай кайтты.
Оны көргөн карган өрөкөн
Сўўнгенине тили жоголды.
Бир кезекке өкпөжиреп турды.
Онын кийинде мынайда айтты:
«Көзин сенин изў отту,
Көксин сенин терен ойлу.
Кайран баатыр Алып-Манаш,
Кўмўжек-Ару сенин эжин
Ак-чабдар атту
Ак-Көбөн баатырга барган.
Албаты-жон жуулып,
Бүгүн той өткүрип жат.
Чачын жазып өргөлөктө,
Жардына чегедек кийгелекте,
Једерин бе,көөркийим!
Ак-боронын жорыгында
Тутак жок по,баатырым?»
Оны уккан Алып-Манаш
Карсылдада каткырып айтты:
«Эрјенелў ак-боро ат
Тўк сынбаган тужында,
Эр боиы Алып-Манаш
Эзен јүрген тужында
Кумдус терези төжөккө
Ак-Көбөн жадып болбос.
Кўмўжек-Ару абакайды
Бажын турап, тойлоп болбос.
Јакшы болзын, өрөкөн,
Менин айлыма айылдап келеер,
Изў эрмек ондо болзын!
Амтанду ашты ондо ичели!» —
Онойдо айдала,Алып-Манаш
Ойто јана тастаракай болды.
Ак-боро ат ойто јана
Таакылу жабага болды.
Ары болуп барарда,
Шуургандый шунгуй берди,
Аткан октый көрўнбей калды.
Турган изи артып калды,

Барган изи жок болды...
Анча-мынча барганда,
Бар-чоокыр атка минген
Байбарак адазынын јерине
Једип келбей канайтты.
Ак тайганын кырына чыгала,
Айландыра көрүп турза,
Байбарак адазынын айлы јанында
Ат тыныжы куу тумандый
Јайылып калган турбай кайтты.
Албаты јүзи кызыл өрттий
Чагылыжып турбай кайтты.
Онон база көрүп турза,
Кан-јеерен атка минген
Кан-Чүрөңкей јурчызы
Ээр кашты кезе көргөн,
Кунукчылду јортуп јурди.
Оны көргөн тастаракай
Ого удура јелип ийди.
Тал чыбыгы шыйтылдап,
Чимирик-чилекейи агып,
Јаргак тоны калырап,
Јелип ийбей канайтты.
Анча-мынча барбай јүрүп,
Кан-јеерен атту
Кан-Чүрөңкей баатырга
Јаба јетпей канайтты.
Кан-Чүрөңкей кылчайып көрди:
«Кайдан келген тас эдинг?» — деп сурады.
«Бүгүн јаан той деп,
Ончо улустар оноор јуулган...
Мен база тойлойын дезем,
Адым атка түңей өңи жок,
Бойым кижиге түңей кийимим жок.
Онын учун эренгистелип,
Јортуп јүргеним бу эдим» —
Тастаракай онойдо айтты,
Онын ары ээчий сурады:
«Слер не-керек тойдо эмес?
Слер не кижиге болорыгар?» —
«Мен Алып-Манаштын јурчызы эдим.
Минген адым кан-јеерен,
Бойымнын адым Кан-Чүрөңкей,
Олордын тойын көрөр күүним жок,

Онын учун јортуп јүрүм,
Алып-Манашты сананып,
Ал-сагышка түжүп јүрүм.
Кожулар күүнин бар болзо,
Мениле кожо баралы». —
«Ончозынан артык көрөргө турганым
Күмүжек-Ару эјем эди.
Онын јүзин көргөйим не?
Айлынын бозогозын алтагайым не?» —
Тастаракай катап сурады,
Эки жаагы калтырап турды.
«Мени ээчий јортыгар,
Түргөн-түкей баралдар». —
Кан-Чүрөнкей калганчыда айдала,
Ары болуп јелип ийди.
Кан-јеерени божодып ийди.
Баштап божоткон јерден
Тастаракай артың калды.
Кырлан јерге јажынала,
Кара чымылдый учуп ийди.
Кан-јеерен атту
Кан-Чүрөнкей баатырдын
Ыраак алдына барып түшти,
Тапылдада јелип браатты.
Оны көргөн Кан-Чүрөнкей
Алан кайкап јортуп браатты,
Эбиреде шиндеп турды.
Кайкамчылу ийдезин билбей турды.
Анча-мынча баргылаганда,
Тойлу айылга једип келдилер.
Көп албатыны өдүп чыгала,
Күмүжек-Ару эжигине келдилер.
Алтын эжикти ачала,
Кан-Чүрөнкей туура басты.
Тастаракай эжиктен көрди.
Ак-Көбөн баатыр
Ай билдирүлү тон кийген,
Төр бажында отурды.
Күмүжек-Ару абакайдын
Күмүш чачын сегис келин
Эки јанында тарап турдылар.
Оны көргөн тастаракай
Чимирик-чилекейин арчыйла,
Мынайда чөйө көжөндөдү:

«Коо жараш чачынды
Таратканын бу ба, Күмүжек-Ару?
Кожо журтайтан ол эшти
Таап алдын ба, Күмүжек-Ару?
Күмүш жараш чачынды
Ордүрдин бе, Күмүжек-Ару?
Күүнин жеткен ол эшти
Таап алдын ба, Күмүжек-Ару?»
Оны уккан Күмүжек-Ару
Сегис келинди туура ийтти,
Мынайда каруузына кожондоды:
«Коо жараш чачымды
Күүнзеп мен жастырбадым.
Кожо журтайтан эжимди
Лектеп мен сүрбедим.
Күмүш болгон чачымды
Бойым жазып ордүрбедим.
Күүним жеткен эжимди
Бойым лектеп айрылбадым».
Оны уккан Ак-Көбөн
Ат камчызын түргөн алды.
Бозогодогы жаман тасты
Ырада мынан сүрүп ийди.
Ойто келип отургалакта,
Тастаракай база ла келди.
Бозого алдына чөгөдөйлө,
Бойы мынайда кожондоды:
«Алты кулактү күлөр казаннан
Ак-Көбөн ашты жиір жат.
Алты кат жымжак орынга
Ак-Көбөн баатыр жадар жат.
Јети кулактү јес казаннан
Алып-Манаш ичпес туру,
Јети кат кумдус төжөккө
Алып-Манаш катап јатпас туру!»
Ого ойто каруу эдип
Күмүжек-Ару кожондоды:
«Алты кулактү казаннан
Кемди де болзо азыраарым.
Алты кат орыным
Алып-Манаштын орыны.
Јети кулактү казаннан
Јети кижини күндүлеерим.
Јети кат кумдус төжөгим
Јангыс Алып-Манаштын төжөги!»

Оны уккан Ак-Көбөн
Ачынганы коркышту болды.
«Сени тасты, сени мен!
Бажын кезип будына саларым,
Будын кезип бажына саларым!»
Тас ары болуп жүгүрди.
Алты кобы кечирди,
Алты кырлан ажырды.
Таска једип болбой калды,
Ак-Көбөн камчыла сооро сокты.
Уйадына жүзи кызарып,
Ойто келип айылга кирди.
Отурарга јеткелекте,
Тастаракай база кожондоды:
«Ак-боро ат эзен болуп,
Чакызына келзе, не болор?
Алып-Манаш өлбөй жүрүп,
Јанып келзе, канайдар?»
Оны уккан Күмүжек-Ару
Сегис келиндерди туура ийти.
Бозого алдына жүгүрип келди.
«Ак-боро чакызына келзе,
Алтын түгин сыймаар эдим,
Алып-Манаш јанып келзе,
Алтын эрдин окшоор эдим!»
Оны уккан Ак-Көбөн
Турна болуп кубулала,
Айыл түнүгинен учуп чыкты,
Ак айаска јажына берди.
Оны көргөн Алып-Манаш
Бүдүмдү бойы тура түшти.
Јетен эки текпелү
Темир јаазын тартала,
Канду согоонды тудала,
Ак турна кийнинен
Божодып ийбей канайтты.
Анча-манча болгондо,
Канду согоон ойто түшти.
Ак турна төбөзинин
Калын терезин алып келди...
Бу ла тушта төрөгөндөргө
Айга коштой ай чыкты.
Алып-Манаш баатыр
Казыр бүткен Ак-Каанды,
Кара санаалу Ак-Көбөнди

Кайралы жоктөн жөндейле,
Айдып болбос той жазады,
Албаты-жонды жыргатты.
Жадын-жүрүмин жаратты.
Кыска болгонын узатпадым,
Узун болгонын кыскартпадым.
Албатыдан укканым бу эди.
Артык кожорым жок туру.

*Табышкактар ажыра бис ак-жа-
рыкты, ар-бүткенди, албатынын жа-
дын-жүрүмин, кижини айландыра бар
болгон немелерди, кижинин бойын
теренжиге билип аладыбыс.*

С. С. Суразаков

ТАБЫШКАКТАР.

1. Кыр ажыра кайыш кестим.
2. Жүс кой орого түшти,
Бошпок уулы кийнинен жүгүрди.
3. Ортолыкта ийт үрет.
4. Ак кой айланып семирет.
5. Армакчылу көк эчки мантап туру.
6. Ары жылбын, бери жылбын.
7. Көк жылан бар,
Көргөн лө жерден өдөр.
8. Беш агаштын бажына
Судур бичик бичидим.
9. Узун уул чачып туру,
Улай-телей тудуп туру.
10. Үзүк талга ат бууладым,
Үзенгиге кан урдым.
11. Барган, барган,
Кызыл бөөрөк тапкан.

КЕП СӨСТӨР.

1. Айткан сөстин кысказы жакшы,
Бүдүргөн иштин чындыгы жакшы.
2. Армакчынын эрчиминде,
Айткан сөстин учурында.
3. Жаан жедим тегин келбес.
Жалку жөнүгө экелбес.
4. Туу аныла баалу,
Кижини ижиле баалу.
5. Бош өйдө көп иш баштаган,
Бирүзүн де бүдүрүп болбозун.
6. Балык тударга сууга кирер,
Билип аларга бичик кычырар.
7. Жаман ийт тегин үрер,
Жалку кижини куру сөс болор.
8. Жүс катап айтканча.
Бир катап иштеп сал.
9. Жалкунун оозына калаш бойы кирбес.
10. Иш азыраар — жалку аштадар.
11. Ижин жок жүргөн, кижин болбозун.
Тегин жүргөн, тенек болорун.
12. Каргаа көптөзө — тейлеген керек.
Жалку келзе — иш керек.
13. Тиле эмес — колло иште.
14. Кей сөстө кемжү жок,
Кеп сөстө төгүн жок.
Эржине сөстин учурын табала,
Элиме жартап айдып берейин,
Калык жүрегинде канча күүнди
Кайкап, сүүнип сезип жүрейин.

«Жарыткыш сөс». А. Агаров
(жуунты «Улуска айткан сөзүм»)

КОБӨЛӨК ЛӨ АДАРУ.

Адару учуп, амырабай жүрди.
Ар чечектен соруп жүрди.
Көл жаказынан Көбөлөк келди,
Көрүмжилү жараш учуп келди.
Адаруга Көбөлөк айтты:
«Ар чечекке не керек минедин?
Ару жүрбей, не быжарзыйдын?
Арынып жүре өлөрин.
Ажыктап канадымды көрзөн!
Ай билдирлү жакшы торкодый.
Алтын-Тонуска¹ тендежерим,
Акалатпай, жендежерим» — деди.
Адару айтты:
«Көл жаказында конуп жүредин,
Көрүмжилү болуп мактанып жүредин.
Лай өдөрүн билбей жүрөмин.
Жайрадылып каларын эзебей жүредин.
Айландыра көкип учуп жүредин,
Айыл тудуп аларын эзебейдин.
Кубуксып² учуп, мактанып жүредин,
Курсактан аштаарын эзебейдин.
Кыру түжүп, кыш келгежин,
Куруйа кадып өлөрин.
Мени быжар көрүп не айдадын?
Менин айлымды барып көрзөн,
Жиір ажым айлыма толо.
Лигенде, жиилектен тату.
Кирленип иштенип тапканымды
Кийнинде жип, ыргап жадарым.
Белендеп алзам, аштабазым,
Бедренип кижиден суранбазым.
Айылчы сыйлаарга ажым жараар,
Айылчы жизе мактап жанар» — деди.
Жайымдап Көбөлөк учуп жүрди,
Жайдын өткөнүн билбей калды.
Чын соок жедии келерде,

¹ Алтын-Тонус — куштын ады

² Кубуксып — ыргап

Чырайа Көбөлөк тонуп калды.
Куркунду куштын жеми болды,
Кулагы укканнын каткызы болды.
Көбөлөктий кижиге, бу үлгерди ук!
Жазанып, жалкууруп жүргеннин
Жаткан журты үрелер.
Колы иштебесе,
Коногында жири жок болор.
Колтыгы сыстабаза,
Конуп жадары жок болор.

М. В. Мундус-Эдоков.

КАС ЛА ТУРНА.

(Басня)

Кас көлдө кайкалап жүрөт, бойы куучындап айтты:

— Же база, мен бүдөрдө, жакшы ок бүткөн куш! Жерге базып, суула кайкалап, учса, учуп жүредим, ай канатту куштардын ортозында мендиге куш жок, жер үстинде ончо канаттуунун кааны мен — деди.

Кастын куучынын турна угала, айтты:

— Чындап, кас, сен тенек бүдүптирин! Бодон, санан: суула балык кирези жүзөрин бе? Жүгүрүп, атка жедерин бе? Учса, кан-кереде кирелү учарын ба? Ончо немени чала билгенче, бир немени быжу билзе, артык — деди.

1945 жылда Ч. Чунижековтын «Балдардын чөрчөктөри» деп бичиги кепке базылган. Бу бичикке «Түлкүnek ле сыгырган», «Оскүзек, айу ла түлкү», «Беш карындаш», «Алтын-Билек», «Обөгөн лө түлкү», «Эрјине» деп чөрчөктөр кирген. Чунижеков оlorды үлгер кеберлү эдил жазаган.

Ч. Чунижеков.

ЭРЈИНЕ.

Кара тайга колтыгында
Карып жажы толо берген,
Катан сооги божой берген,
Эмеген ле обөгөн журтап јатты.
Јурун јийтен јангыс ийттү,
Јуртка калар јангыс уулду.
Көөрчөк-чеген ачиткан,
Јангыс көк уйлу болды.
Он јажына јеткелек,
Јангыс эрке уулы
Эрјине деп атту болды.
Эрјинеинг адазы
Эмегениле эрмектешти:
— Јангыс балабыс јаанап келди,
Кемирчек сооги тынзып келди.
Балабысты айылду этсебис,
Айдары јок суунер эдибис.
Онон ары бис экү
Ак јарыкка јүрбезебис те,
Кунугар неме јок болор — деп,

Шүүлтелү эрмектешти.
Бир катап энези
Эрјинени кычырып алала,
Элгек арба уруп берди.
— Балам, Бојоты байга бар,
Этке толып экел! — деди.
Тулуптагы арбаны
Эрјине жүктенип барды.
Јолло барып јатса,
Бојоты байдын балдары
Бир чычканды тудуп алган,
Оны сыктадып тургулайт.
Чычканнын сыгыдын угала,
Эрјине килей берди.
Јаңына базып келеле,
Балдардан јайнап сурады:
— Бу чычканды, бараксанды,
Не сыктадар, божодыгар? — деди.
— Је бис божодып ийзебис,
Тулуптагы арбаны береринг бе? — деп,
Балдар Эрјинеден сурадылар.
— Је, берейин, — деди.
Арбазын уруп берди,
Чычканды колына алды.
Алаканына отургызып,
Ойто јана жүрүп ийди.
Ол келип јадала,
Чычкан баргаа јаар калыды.
Эрјине бедреп таппай,
Эки көзи тожой берди.
Эне-адазына јанып келеле,
Нени айдарын билбей турды.
Эт јогын энези көрди,
Эрке јаңыс уулынан сурады:
— Алган эдинг кайда, балам, — деди.
— Мынан ары барып јатсам,
Бојотынын балдары
Бир чычканды тудуп алгандар,
Олтурерге сыктадып тургандар.
Оны көрөлө, мен килеп,
Элгек арбамды берип,
Чычканды толып алдым — деди.
База бир элгек арба берди.
— Этке толып экел, балам! — деп,

Экинчи катап ийди.
Ол барадала көрүп турза,
Божотынын баштак балдары
Бир карчаганы тудуп алыптыр.
— Такаанын балазын арттырбас,
Тажып жийтен кулугур сен,
Сенин суралтанды берерибис — деп,
Түгин искеп, сыктадат.
Оны көргөн Эрјине:
— Карчаганы меге беригер! — деп,
Калжу балдардан сурап турды.
— Жүктенген арбан берер болзон,
Карчаганы сеге берелик — дешти.
— Берейин — деп, Эрјине айдала,
Тулуптагы арбаны уруп берди.
Карчаганы алып жанып ийди.
Жолой ойноп келип жадала,
Карчаганы ычкынып ийди.
Карчага учуп жүре берди.
Калактап уулчак отурып калды.
Айлына уулчак жанды.
Адазы уулынан сурады:
— Алган эдин кайда? — деди.
— Айтпазым оны айтсын,
Мынан ары барып жатсам,
Байдын баштак балдары
Бир карчаганы тудуп алган,
Түгин искеп, согуп турган.
Арбамды ологго берип,
Карчаганы толып алган эдим.
Жолой келип жадала,
Жаланг жаар уча берди — деди.
Эне-адазы уулын арбады.
Саанакту арбазын карамдадылар.
Калганчы арбазын элгекке уруп,
Катап уулын этке ийдилер.
Эрјине жолло барып жатса,
Жолдо өлгөн мал жадыры.
Оны сойып аларга
Божотынын жалчылары келди.
Кара аттын жанында
Кара шанмак борсык жүрди.
Жалчылар оны өлтүрерге,
Капсажып тудуп алды.

Борсык туйлап турарда,
Эрјине оны көрүп, киледи:
— Бу борсыкты божодыгар? — деди.
— Жардындагы арбанды береринг бе? — деп,
Жалчылар Эрјинеден сурады.
— Берерим — деп айдала,
Сары арбазын уруп берди.
Кара борсык божонып алала,
Кара баргаанын ортозы жаар
Түнгүндөп жүрө берди.
Айлына жанып келерге
Ада-энезинен Эрјине коркыды.
«Көзүүш көзиме тийетен,
Булгууш будыма тийетен эмей» — деп,
Эрјине шүүнип сананала,
Оноң ары тенип барды.
Жаан кырга чыгып келди.
Жаш бойы арый берди.
Жалбак таштын үстине отурды,
Жадып уйуктаарга сананды.
Уйуктайла, туруп келзе,
Кара шанмак борсык отуры.
Оноң качып жүгүрөрдө,
Борсык жолун тосты.
Азу тижин ырсайтып,
Мени ээчип бар дегендий,
Колыла Эрјинени имдейт.
Эрјине оны билип алала,
Оны ээчип базып ийди.
Анча-мынча болбоды,
Кара энит кайа алдында
Кара корымду жерге келди.
Кара ташты аралай
Сыгыргандар сыгырыжат.
Эш-неме эзине кирбей,
Эрјине ээчий базып барды.
Кара куйдын оозына келеле,
Кайа көрүп борсык шырлады.
«Ого тур» деп айткан болор деп,
Ичкери алтабай, тура түшти.
Ол кирген кара борсык
Удабады, ойто чыкты.
«Оозыңды ач» — деп, имдеди.
Эрјине оозын ачып ийерде,

Апагаш болчок неме таштады.
Оны јудуп ийген кийнинде,
Борсыктын тилин билеечи болды.
Кара борсык айдып турат:
— Борсык бистен јескинбе,
Озогы тушта болгожын,
Јуртыбыска јуу-чак болордо,
Борсык болуп кубулып,
Кара куйга кирдибис.
Элгек арбаны кысканбай,
Менин тыным толып алдын.
Очкөн одым камыстын,
Эмди биске айылдап кир.
Бистин кўндўбисти кўдўрип јан.
Адам-энеме јолыгып бар.
Адам-энем сыйлаарга сананар,
Кандый да неме берзе, алба.
«Нени аларын?» — деп сурагажын,
«Ол эки каптын ортозында јаткан
Сок јангыс јымыртканы аларым,
Бу ортогордо отурган
Куйукур сары кўчўкти аларым» — деп,
Сен ологго анайда айт — деди,
Кара куйга киргиледи.
Озо баштап кўрўп баратса,
Сўт ошкош ак болуптыр.
Онон ары бир кыпка кирдилер,
Мўнгўн ǳǳ кўрўнди.
Калганчы кыбына кирип келзе,
Алтын ǳǳ кўрўнди.
Эр јаны јаар кўрўп турза,
Тогус кат торко оронгон
Карган борсык јадыры.
Эпши јаны јаар кўрўп турза,
Јети кат кийис тўжўнгўн
Јес тумчукту борсык јадыры.
Ол эжўдин ортозында
От бажы кечире
Сол кулагын тўжўнгўн,
Он кулагын јамынган
Куйукур сары кўчўк јадыры.
Эки каптын ортозында
Алтын сурлама јымыртка јадыры.
Кара борсык не болгонын,
Эне-адазына куучындап берди.

Оны уккан борсыктар
Айдары жок сүүндилер.
Айылчыны күндүлеер дешти,
Алтын стол көндөлөн турды.
Аламыр-шикир аш курсагы
Көндөлөн салынды.
Оны тудуп, жазап турганы
Эки көскө көрүнбеди.
Аш-курсак жизин деп
Айылчыны кычырдылар.
Эржине отуруп ажана берди,
Эр бойы кайкап отурды.
Аштаган курсак тойына берди,
Арыган бойы амырай берди.
Анча-мынча болгондо,
Карыган борсык айтты:
— Көксимнин каны болгон,
Көзимнин оды болгон
Кара жаңыс уулымды
Сен аргадап, алып келдин.
Мынан ары слер экү
Антыгарлу нажы болыгар,
Айнык жакшы төрөгөн болыгар.
Жакшы быян эткен учун
Нени сыйлап берейин?
Малымнан болзо, мал берейин,
Аларын ба, көөркийим?
Жонымнан болзо, жон берейин,
Аларын ба, бараксан? — деди.
— Малыгардан мал керек жок,
Жоныгардан жон керек жок — деди.
— Айдарда нени аларын?
Куру канайып жандыралык? — деп,
Ада борсык сурап турды.
Алды-кийнине айланышты.
— Куру мынан жанбазын дезе,
Куйукур сары күчүкти берзе,
Эки каптын ортодогы
Алтын-мөңүн жымыртканы берзе,
Мен сүүнип жанар эдим — деп,
Эржине эрмегин айдып турды.
Эмеген-өбөгөн эки борсык
Ары көрүп, ыйлап ийдилер,
Бери көрүп, каткырып ийдилер.

— Кату жаан сурак болды,
 Кайдар эмди база — дешти.
 Куйукур сары күчүкти
 Эрјинеге алып берип:
 — Таш таштаган јерде јатсын,
 Бала берген јерде јүрзин — дешти.
 Алтын јымыртканы алып берип:
 — Бу эрјине јымыртканы
 Оозына салып кайлап ийзен,
 Нени көстөп суразан,
 Ол неме көндөлөн бүдер — дешти.
 — Эзен-амыр болзын! — деди.
 Эрјине чыгып јанып ийди.
 Сары күчүкти койнына суккан,
 Алтын јымыртканы койнына салган,
 Эр јакшызы Эрјине
 Эки кырды ажып келди,
 Эки сууны кечип келди.
 Аштабаган бойы аштады,
 Суузабаган бойы суузады.
 Јалбак ташка отура түшти,
 Јымыртканы оозына салды:
 — Аштадым мен, суузадым мен.
 Аш курсак бүтсин — деди.
 Јалан јерден јалбарт этти,
 Алтын стол тура берди.
 Эрјине көөркий отуруп,
 Үрүстеп-томдоп јип отурды.
 Сары күчүкке курсак берди,
 Берген курсагын ичпес болды.
 Сарбандап, оныла ойноп отурала,
 Сабарын жаан тиштедип алды.
 — Мыны кайдарга алдым не! — дейле,
 Эки кулагынан лаптап тутты,
 Арта согуп ийерге
 Орө көдүрип келди.
 Сары күчүк кеп уштылды,
 Сары јалтак кыс балазы
 Алды бойына тура түшти.
 — Кандый чугулчы нөкөр эдин — деп,
 Агын-көгүн каткырып ийди.
 Оны көргөн Эрјине
 Он колынан ала койды,
 Он жагынан окшей берди.
 Нөкөр јокко нөкөр болды,

Эш јоктон эш табылды.
Ойынбыла, каткыбыла
Јединишкен јангылады.

Айлы-јуртына јанып келзе,
Карган-тижен ада-энези
Көстин јажы көл төгүлген,
Эрин суузы мус төгүлген,
Оң качарын ойо тартынган,
Ыйлап-сыктап отурдылар.
Эрјинени көргөн бойынча,
Экү өрө туруп келдилер,
Ай ла күн чалыгандый,
Ал санаалары јарый берди.
Эрјиненин колынан тудуп,
Оңдоп, солдоп окшодылар,
Эш нөкөрин онын көрүп,
Онон артык сүүндилер,
— Эки балабысты көрүп алдыбыс,
Эш нөкөрлү болуп калтыр.
Эки карган өлүмтик бис,
Эмди өлзөбис те, кем јок — дештилер.
Јаңгыс уулы Эрјине
Јымыртканы оозына салды.
— Ак өргөө бүтсин — деди, —
Аш-курсак болзын — деди.
Јалан јерден јалбарт этти,
Ак өргөө бүде берди,
Алтын табак јада берди,
Аш-курсагы ондо јатты,
Булут болгон каазылу,
Буура болгон јалду,
Эки өлү кадарлу
Эт-курсак јада берди.
— Элгек арбала толып алган,
Эт курсагым бу болды,
Энем, адам, отурыгар,
Эге-төгө ажаныгар — деп,
Эрјине уулы айдып отурды.
Эне-адазы столго отурдылар,
Каазы-кадар эт јидилер.
Айдары јок сүүндилер.
Эки балазын алкадылар:

— Алын жанындагы эдегерди
Балдар тепсеп жүрзин.
Кийин жанындагы эдегерди
Малдар тепсеп жүрзин.
Кыйгас жаман сананбагар,
Кижиге эткенин эдип жүригер,
Кижиге ичкенин ичижиң жүригер,
Ак жарыктын алдында
Омок-жардак жүригер — дедилер.
Анчалыктын бажында
Эр жакшызы Эржине
Энчигип отуруп болбоды.
— Аттын эди жытту эмес,
Аннын эди санал болды,
Андап, суулап барадым — деп,
Сыра жаазын ала койды,
Сырал огын кыстанып ийди,
Эки суури тайгазын көстөп,
Эржине анчы базып ийди.
Арысканду тайгага келди,
Ан семизин аткан жүрди.
Тектирлү кайага чыкты,
Теке-жунма адып түшти.
Эт-жиликте эчиреткен,
Жал-каазыны жалбыраткан.
Айлы-журтына жанып келет,
Ада-энезин азырап жатат,
Эш нөкөрине сыйлап жүрөт.
Анча-мынча болгон соңында:
— Мал эди жытту эмес,
Балык эдин санадым — деп,
Тогузон көстү тор шүүнин,
Толгой тудуп инденип ийди.
Кара көлдү жакалай,
Кадай, тезе базып браатты.
Ол барып жаткажын,
Тогуз аршын тос түнүрлү,
Тогуз карыш толоно орбылу,
Куу, желбер-үлбер чачту
Куртанак эмеген туштады.
— Кандый жерден келдигер,
Кажы жерди көстөдигер?
Кайда слер жатканыгар?
Ады-жолыгар кем болор? — деп,

Эмегеннен сурады.
— Э-э, калак, уулчак!
Кара көлдин ол жанында жадырым.
Эрим менин өлүп калган,
Эки уулду артып калгам.
Эки уулым жалку болды,
Курсак таап жибес болды,
Түнгүримди тудунып алып,
Түндүктүди түрө жоктоп,
Тыму тийген улуска камдап,
Карчанак-тепши эт таап,
Мен оморды азырап жадым — деди.
— Кунан күчи кирип келген,
Кулун эди тынзып келген
Уулдарга не килеер?
Эге-төгө ичетен,
Аш-курсак бисте жадыры,
Биске барып айылдагар — деп,
Эмегенди кычырып айдат.
— Онойып айдатан кижиге кайда?
Алкыш сеге болзын — деп, эмеген
Тос түнгүрин тудунып алды,
Эржине айлы жаар жүрүп ийди.
Куртанак эмеген жедип келди,
Эржиненин байыганына кайкады.
Алты-жети күнге жүрди.
Аш-курсагы тойына берди,
Арыган бойы семирде берди.
Курут, саржуны жүктөтүп,
Айлы жаар тажып турды.
Бир катап Эржине андай берерде,
Куртанак эмеген база келип,
Эржиненин энезинен сурады:
— Бу жуукта ла жокту эдигер,
Кандый капшагай байыдыгар? — деди.
— Эржине уулым кайдан да
Алтын эржине тапкан,
Оны оозына салып кайлаганда,
Не керек — ончозы бүдөр — деп,
Эмеген жартын куучындай салды.
— Онын бүдүжин көргөн кижиге — деп,
Куртанак эмеген айдат.
— Оны уулым апарган,
Бойынан оны айрыбайтан — деди.

— Э-э, калак, слер канайып турганыгар?
Ол андап-суулап жүрген киж
Эрјинени жылытып салар туру.
Сен оны алала,
Кайырчакка не салбадын?
Уулын јанып келгежин,
Оны алып јууп сал — деп,
Кей-кебизинле үрүп салды.
Уулы јанып келерде,
Энези јымыртканы сурады:
— Сен, балам, анзак киж,
Ол эрјинени жылытар турун.
Оны меге берип сал,
Бек кайырчакка салайын — деди.
Уулы кыйышпады,
Энезинин айтканын укты.
Энези јымыртканы алып,
Бек кайырчакка салды.
Эрјине балыктап барарда,
Куртанак эмеген база келди.
— Эрјине јымыртканы
Алып салдын ба? — деп,
Мекелеп эмегеннен сурады,
— Алып, јууп салдым — деп,
Куртанакка эмеген айтты.
Куртанак Эрјиненин энезине
Бир тажуурда аракы берди.
Эмеген ичеле, эзире берди,
Омок-јардак кожондоды,
Колын тартынбай уйуктады.
Белбүдеги түлкүүрди
Куртанак эмеген уурдап алды.
Бек кайырчакты ачала,
Јымыртканы уурдай берди.
Эмеген уйкудан туруп келзе,
Озогы јер јапажы болуптыр,
Јенес төжөгинде јадыры.
Эрјине балыктап барала,
Бир де балык тудуп болбоды.
Бу кайтты?! — деп, јанып келзе,
Озогы журты артып калтыр.
Алтын эрјинени уурладала,
Ада-энези ыйлажып отурды,
Арга-меке јок болды.

Куртанак эмегенди некежип,
Кара көлдин жаказына келди.
Тос кемезине эмеген отурып,
Ол жаны жаар кече берди.
Он качарын ойо тартынды,
Сол качарын сойо тартынды,
Арга-сүмени таап болбой,
Ачуурканып, отура түшти.
Анчалыктын бажында
Бир чычкан мантап келди.
Эрјиненин будынан тиштеди.
Эрјине оны тудуп алды:
— Будымды сен тиштеген учун
Будынды сенин сындырарым — деди.
— Најынды таныбай турун ба? — деп,
Чычкан кижиге чилеп эрмектенди.
— Кандый најымды айдадың? — деп,
Катап Эрјине сурады.
— Божоты байдын балдары
Мени согуп өлтүрерге турарда,
Бир элгек арбаңды берип,
Тынымды сен толып алган — деди.
Онойуп турганча,
Бир карчага учуп келди.
Чычкан коркыган бойынча,
Эрјиненин эдек алдына
Кире мантап жажынды.
Карчага жастыра тепкен бойынча,
Эрјиненин эдегин катай тепти.
Тырмагын чупчуп болбой турарда,
Эрјине оны тудуп алды.
— Сен таңманы сени мен,
Түгін жулуп көрөйүн — деди.
— Калак, калак, најым,
Најынды канайып таныбайзын? — деп,
Кижиге үңиле кыйгырып ийди.
— Кандый најым болотон? — деп,
Эрјине катап сурады.
— Мени Божотынын балдары тудуп,
Түгүмди искеп турган тушта,
Бир элгек арбаңды берип,
Мени толып албай кайттын! — деп,
Карчага каруузын айдат.
Чычкан эдек алдынан чыгат:

— Најымнын најызы турбай — деп,
 Омок жардак эрмектенет.
 Ұч најылар табыштылар.
 Эрјине ўшкүрип отурды.
 Чычкан онон сурады:
 — Неге санааркап туруң, најым? — деди.
 — Э-э, калак, айтпазын оны айтсын,
 Куу чачту Куртанак эмеген
 Алтын эрјине јымырткамды,
 Айылдап келеле, уурлап барды.
 Арга сүмем јок болуп,
 Ого кородоп јүрүм — деди.
 Эки најызы бойы-бойларына
 Удура-тедире көрүштилер.
 Онойып отурганча, чычкан айдат:
 — Бу көлди кечетен болзом,
 Алтын јымыртканы эмегеннен
 Ойто уурлап алар эдим — деди.
 Тууразында отурган карчага айдат:
 — Кара көлдин ол јанына
 Канча ла катап кечерим мен,
 Је јангыс ла уурланып билбезим — деди.
 Чычканның кулагы сертейип турды,
 Карчага јаар көрүп айдат:
 — Акыр, ондый болзо, најым,
 Меге кара сананба.
 Санааркап жүрген најыбыска
 Бир болужыбысты јетирелик.
 Сен мени жүктенип алып,
 Кара көлди кечирип ий.
 Мен јымыртканы уурлайын,
 Најыбыска экелип берелик — деди.
 Карчага јөпсинди.
 Чычкан карчаганы минип алды.
 Карчага учуп жүре берди.
 Эрјине каткырып отурды.
 Карчага ла чычкан
 Кара көлди кечип келеле,
 Куртанактын айлына келдилер,
 Јаан уулы байып калтыр.
 Бүгүн өдөр түнде
 Кичу уулы байыры артыптыр.
 Бозом энир боло берди,
 Боро чычқан көрүп жүрди.

Куртанактын кичү уулы
Тел-тежик айлына келди.
Жангыртык орынына жадып,
Алтын жымыртканы оозына салды.
— Аш жоктон аш болзын,
Мал жоктон мал болзын — деп,
Күркүреде кайлап жадала,
Козырыктап уйуктай берди.
Бу тужында боро чычкан,
Улааны өткүре ичеген жазады,
Куйругын чейик балкашка уймады,
Онон чычкан өнөлөп келди.
Уйуктай берген күлүктин тумчугына,
Балкашту куйругын суга салды.
Күлүк-монгыс чүчкүрип ийерде,
Оозында жымыртка тоголоно берди.
Чычкан кучактанып, тежиктен чыкты,
Карчага наязын кыйгырып ийди.
Карчага учуп жедип келди.
Канат үстине чычкан отурды.
Кара көлди кечип келдилер,
Кайран наязына экү
Жымыртканы экелип бердилер.
Эржине көөркий сүүнди,
Эки наязын сыймады.
Алтын эржине жымыртканы
Эржине оозына салып кайлады.
Жалан жерден жалбарт эдет,
Алтын стол тура берет,
Алтын табак ичинде
Каазы-карта эт жадат.
Үч назылар ажандылар,
Кулак төзи кызарганча,
Куйрук төзи чычайганча,
Ажангылап божодылар.
Жамандажып айдышпас,
Жакалажып сөгүшпес,
Айнык жакшы назылар болды.
Чычкан эзендежип алала,
Баргаа жаар калыды.
Карчага эзендежип алала,
Тенери жаар уча берди.
Эржине айлына жанды.
Айлы-журтына жанып келди,

Алдындагызы чылап байыды,
Аш-курсакту жада берди.

Айлык күндөр өткөн тушта,
Анча-мынча болгон тушта,
Куу чачту Куртанак эмеген
База катап једип келди.
Эрјине энезине ајдат:
— Арыштын теертпегин
Ичин чий эдип быжыр,
Тыштына сарју сүртүп жаза.
Куртанакты тойо азыра — деди.
Энези оноң кыйышпады,
Теертпекти быжыр ијди.
Ичи Ұнын чий болды.
Эмегенди азырап турды.
Теертпекти ол кыртыштай јиди.
— Јип алдым — деп, ойто берди.
— Јиген де болзо, ји ле! — деп,
Эрјине күченип айтты.
Эмеген чий теертпекти јиди.
— Тойдым! — деп, ойто берди.
— Тойгон до болзон, той ло! — деп,
Эрјине база сынырт этти.
Эмеген ончозын үзе јиди,
Ичи тургуза кооп чыкты.
— Алтын эрјинени уурлаган
Уурчы-јулкуш слер бедигер?
Эмди катап келбе,
Менин эжигим ачпа,
Ары кедери чык! — деп,
Эжиктен чыгара сүрди.
Эмеген эрмек айдынбады,
Эңчейип, бүктелип болбой чыкты.
Јолой барып јадала,
Ичи јарылып, оло берди.

Эки карганды азырап,
Эш нөкөрин кийимдеп,
Эрјине сайрап јуртай берди.

АЛТЫН-БИЛЕК.

Сүмер тайга колтыгында,
Сүт көлдин жаказында,
Бар-чоокыр атту
Байбазыкай журтап жатты.
Алтан жаштан ажа берген,
Арба чылап тиш саргарган,
Боро-көкшин боло берген,
Јурун јийтен ийди јок,
Јуртка артар уулы јок
Эмеген-өбөгөн журтап жатты.
Бир катап Байбазыкай
Түни-түжиле јети күнге
Оро турбай уйуктады.
Јетинчи күнинде керилеле,
Айлынын иргезин
Буза тееп ийген жатты.
Эмегени калактап айдат:
— Ийден батпай турган болзо,
Алтын-Чачак јаан каан
Амадап јуулап келип јады,
Оны удур јуулап барзан,
Эр ийденди көргөйим, — деди.
Укканча да болбоды,
Ээр-токымды колго тутты,
Эжик бойдон чыгып келди,
Алтын үйгенди туткан јерде,
Ат чакызына согуп ийди.
Бар-чоокыр эрјине ады
Киштегенче јелип келди.
Омыртказы ойдык кечире,
Кабыргазы каят ажыра
Семирип калган болуптыр.
Алтын үйгенди адына сукты,
Ат чакыга буулай салды.
Кебис токымды јайа тутты,
Арташ күлер ээрин салды.
Уч куйушкан катай сукты,
Тогус колонды тоолоп тартты.
Терек јаазын јүктенип ийди,

Темир огын кыстанып алды.
Бар-чоокырды минип алды,
Чой үзенги чөйө тепти,
Чөл жаланла желип ийди.
Күн бадыжын көстөп желди,
Сүмер тайга тура калды,
Сүт көли ырап калды.
Кускун учуп учына жетпес
Куба чөлдин ортозында
Куйун кептү желип баратса,
Тенгеринин төзінде
Куу тоозын кайнап жатты.
Оны көргөн Байбазыкайдын
Бөдүнече жүреги бөлине берди.
Анча-мынча болбоды,
Жаба согуп жедип келзе,
Алтын-Чачак каан эмитир.
Чара аяктый көстү,
Чаал теректий сынду,
Коо кырландый тумчукту,
Кош аркадый кирбиктү,
Кыл солонгы чырайлу,
Кезим кайа бүдүштү
Жаан баатыр болуптыр.
Ат бажына чурап келди.
Алтын-Чачак айдып турды:
— Бар-чоокыр эрјине адын
Одын тартар жанду — деди.
Байбазыкай баатыр бойын
Мал кабырар жанду — деди.
Байбазыкайды туткан жерде
Тескери тере кижек сукты,
Каптыргазына сугуп алды,
Бар-чоокырды жединип алды,
Байбазыкайдын айлына келди.
Адын буулап койды,
Каптыргазын илип салды,
Байбазыкай болуп кубулып алала,
Ак өргөөгө кирип келди.
Эмегени таныбады,
Эрим жанды деп сүүнди.
Алтын стол тургусты,
Аламыр-чикир ажын салды,
Аракынын ачуузынаң берди.

Амадаганынга јеттин бе?
Алып баатырды бастын ба? — деп,
Эмегени сурап отурды.
— Амадаганыма јединдим,
Алтын-Чачак јолго туштады.
Оны тозуп, тудуп алала,
Тескери тере кижен суктым,
Каптыргама сугуп алдым, — деп,
Кара-күрен калай берген,
Алтын-Чачак айдып отурды.
Онон ачу аракы берерде,
Орынга чыгып жыгыла берди.
Эмеген тышкары чыкса,
Каптырганын ичи калырайт.
— Алтын-Чачак чыккан болзон,
Мени ылтам өлтүр! — деди.
Эмегени угуп турза,
Байбазыкай өбөгөни эмтир.
Карыш бычак алып чыкты,
Каптырганы јара кести.
Байбазыкай түже берди,
Тере киженди кезип ийди.
Бар-чоокырга экү минди,
Сүмер тайга кырын көстөп,
Экү качып жүрүп ийди.
Сүт көлди јакалада
Экү мантадып брааткажын,
Учкажып алган эмегени айдат:
Уулын беи, кызын беи,
Оорып турум, кайдайын? — деди.
— Алтын-Чачакла артып каларга,
Аргастанып турганын көрзөн! — деп,
Эмегенин аттан түжүрди,
Онон ары мантада берди.
Онон ары Байбазыкай
Сүмер тайга кырын ашты,
Тогус өзөк кече берди.
Тогус тайга ажа берди,
Арысканду Ала-Тууга јетти.
Јылан жылып өдүп болбос,
Берик аралга кирди.
Кулузынла јапаш жаады,
Койонго тузак буулады.
Анча-мынча удаганда,

Айлар, жылдар өткөндө,
Байбазыкай сананып турат:
— Јери-јуртыма барып келейин,
Казан-айактың жарыгы бар ба,
Какпыр-шикпир неме бар ба,
Бедреп, таап алайын, — деди.
Эки эдегин кайра кыстанып,
Терек јаазын салынып ийди,
Темир огын кыстанып алды,
Јуртын көстөп базып ийди.
Сүмер улан тайгазына
Байбазыкай једип келзе,
Јети сыгын отоп јүрү.
Терек јаазын ала койды,
Темир огын јаба тутты.
Аа-боо адайын дезе,
Агаш-чырбал бөктөп турды.
Сыгындарды сүрүшкен бойынча,
Канча-канча кобы кечти.
Анчалыктын бажында,
Јалан јерден јалбарт этти,
Ээн јерден элберт этти,
Ак-сары атка минген,
Ары ыргай тиш тудунган
Энеден чыккан эт јыланаш,
Ададан айрылган ак јыланаш,
Бир уулчак учуп келди.
Јети кара сыгындарды
Ыргай тишле катай сайды,
Онон ары мантатты.
— Акыр, акыр, уулчак!
Алты күнге мен сүрүжип,
Арыган, терлеген эдим,
Бир сыгынды ташта! — деди.
Уулчак бир сыгынды
Обөгөнгө таштап берди.
Онон ары барып јатса,
База катап кыйгы чыкты:
— Алты күнге мен сүрүжип,
Арыгам, терлегем эдим,
Эки сыгынды ташта! — деди.
Уулчак унчукпады,
Эки сыгынды таштады.
Амтажыган Байбазыкай

База катап кыйгырат:
— Алты күнге мен арыдым,
Јети күнге мен јободым,
Сыгындарды ончозын ташта! — деп,
Ачу-корон кыйгырып ийди.
Тарынып билбес уулчак
Тарына берген турды.
Чугулданып билбес уулчак
Чугулданып, кайра көрди.
Арткан сыгын эттерин
Алты кырды ажыра чачты,
Ак-сарынын тискинин
Обогон јаар бурий тартты:
— Берип турза көзи тойбос,
Амтажыган танма слер,
Алып турза «алдым» дебес.
Ач-көстү бүткен танма!
Ары ыргай тишле
Күр көксинди кадайын ба? — деп,
Уулчак јаба једин келди.
Обогонди айра минди,
Ыргай тишле кадаарга
Күр көксине јаба тутты.
Кирбик төзин јаш алдаган,
Киндик төзин кир алдаган
Байбазыкай айдып турат:
— Айланайын ой, балам!
Ак-јарыктын алдында,
Эрмек сөзим айдайын,
Эмеш тындап угарын ба? — деди.
— Айдар болзон ылам айт,
Јазап тындап угайын,
Айтпас болзон, мекеленбе,
Ыргай тишле кадайдым, — деди.
Уулчак оны сакый берди.
— Тебегемге чак түжерде,
Тергеемге јуу кирерде,
Алтын-Чачактан бис качар тушта
Алтан јашту эмегеним
Уул бала тапкан болгон.
Апарар аргам јок болордо,
Энезиле кожо чачып ийгем.
Ол уулым эзен болзо,
Сендий ок эр болор эди,

Байбазыкай адын ададар эди — деп,
Карган өбөгөн айдынала,
Онон ары ыйлай берди.
Оны уккан уулчактын
Колы-буды мылтырт этти.
База катап сурап укты.
Өбөгөндү тургуза тартты.
«Менин адам болгодый,
Кандый-мындый неме эди?» — деп,
Бар жүрегинде уулчак сананып,
Өбөгөнгө мынайда айдат:
— Сүт көлдин жанында,
Сүмер тайганын колтыгында
Энемле экү журтаганыс.
«Байбазыкайдын уулы» — деп,
Улус меге айдыжат.
Энем ак сары ат береле:
«Аданды бедреп тап» — деген.
Ак-сарыны мен минеле,
Алтай үстин алты эбирдим.
Адамды таап болбодым.
Андый болуп турганда,
Адалу-уулду
Бир болотон эмес пе?
Сүмер тайга кырына чыгалы,
Темир огын тенери жаар ат.
Сенин уулын мен болзом,
Адып ийген темир огын
Менин алдыма келип түжер.
Сенин уулын эмес болзом,
Адып ийген темир огын,
Көбү корымнын үстине түжер — деди.
Сүмер-удан тайганын
Тепсен бажына чыгып келдилер.
Эки межел кырына
Эки башка отурдылар.
Терек жаазын тартып алды,
Темир огын жаба тутты,
Тенери жаар адып ийди.
Таңдакталып таң атканда,
Тамырланып күн чыкканда,
Байбазыкайдын аткан огы
Уулчактын алдына
Тенериден келип түшти.

«Адам болгон турбай» — деп,
Ачу-корон кыйгырып ийди.
Эки межелден жүгүрүп түштилөр,
Эки бойы кучакташтылар.
Адалу ла уулду таныжып,
Экү ээчижип алала,
Эмегенге једип келдилер.
Келер болзо, эмеген
Јети койоннын эдин
Ыңай кайнадып јиген эмтир,
Јети күннен ажыра
Чек куру отурган эмтир.
Байбазыкай арканы агыртты,
Уулчак артка чыгып тосты.
Јети сыгын јелип чыкты,
Јаңыс окло тизе атты.
Каазы-кадар јайрай берди.
Јалбыш отты салып ийди.
Тыштында күйүк јок эдип,
Ичинде јин јок эдип,
Үчү быжырып јигиледи.
— Агын сууны кечерге
Кайык биске табылган,
Ал-тайганы ажарга
Тайак биске табылган — деп,
Энези сүүнип куучындады.
— Согоң октый бүткен
Сок жаңыс уулыбыс
Ак-сары атту
Алтын-Билек болзын — дешти.
— Аскын-боскын бис болуп,
Аралга неге бис јадар.
Айлы-јуртыбыс бар эмей,
Ойто јана бис бербей — деп,
Байбазыкай баштап ийген,
Јанып ойто жүрүп ийдилер.

Айлы-јуртына једип келзе,
Мал турган тебеезинде
Баргаа өлөң өзүп калтыр.
Өргөө турган јерине
Јееспек өлөң өзүп калтыр.
Оны көргөн Алтын-Билек

Түп тижин тын чайнанды:
— Алтын-Чачактын журтын көстөп,
Мен барарым, ада, — деди. —
Өч-өөнимди једип албаганча,
Мен отурар жаным јок — деди.
Ада-энези айдып турат:
— Кемирчегин сенин каткалак,
Кемик сөөгин тыныгалак,
Арай эрте барып јадын,
Эмеш сакып алзан — дешти.
Ада-энезинин айткан сөзин
Ай кулакка ол укпады.
Ак-сары адына минип,
Алтын-Билек јелип ийди.
Ай-күннинг бадыжы јаар
Алты-јети тайга ашты,
Алты-јети өзөк кечти.
Сагыскан учуп учына јетпес
Сары чөлдин ортозында
Салкын кептү јелип браатты.
Анчалыктын бажында
Јер-тенери төзинде
Куу туман кайнап јадат.
Көргөн јерине көмө базаып,
Ак-чоокыр атту
Алтын-Чачак једип келди.
Алтын-Билекти көргөн бойынча
Аайы јок электеп айтты:
«Учпас тапаанын сагыжы
Улу тууда болгон, — деген,
Уйалбас ийттин сагыжы
Јибес ажында калды» — деген,
Сендий кулугурды айткан турбай.
Јети конок јетпес чыккан,
Алты күнге ара чыккан,
Кунан күчин киргелек,
Кулун эдин тынзыгалак,
Бийик тууга чыгала,
Бийдин јолын кезер деп
Кара тууга чыгала,
Каан јолын кезер деп,
Барып јаткан бүдүжинди,
Багай сенин сагыжынды!» — деп,
Алтын-Чачак каан киж

Ат үстинен түшпеген,
Ач быкынын тайанган,
Айдары жок каткырып турды.
Оны уккан Алтын-Билектин
Өжин-төңмөги изип чыкты:
— Тон алдынан эр чыгарын,
Токум алдынан ат чыгарын
Сен билбес турбайын.
Ак-чоокыр адын сенин
Аттан артык бүткен бе?
Алтын-Чачак каан бойын
Эрден артык болдын ба?
Бөкөнүн буды тайгак болотон,
Тайкылып келип жыгылала,
Мандайын сенин чийилбезин» — деп,
Ай-карадан жалтанбады,
Алтын-Билек айткан турды.
Оны уккан Алтын-Чачак
Атыйланып чукулданды,
Аайы жок алгырып ийди:
— Жаргак тоннын бийди ачу,
Жаман кижинин тили ачу,
Нени айдазын, кулугур?
Чын табына келгежин,
Үлдү-жыда мизин
Сенин канына уймабазым,
Кезерди адар ок-таарымды
Сеге кородып атпазым,
Камчыбыла мен сени
Кабортондун үзерим — деп,
Тогус чардын терезинен
Толгоп эткен камчызын
Көк-айаска көдүрүп чыкты,
Алтын-Билектин ач белине,
Жарс эттире согуп ийди.
Ак-сарынын болгожын,
Баскан буды сылт этпеди,
Алтын-Билектин болгожын,
Көргөн көзи жип этпеди.
— Акыр, акыр, кааным,
Неге калтыражып турун?
Энеден чыгар тушта
Эптү жакшы бүдүп чыккан
Эки эргек билзин бе?

Ол эмезе, кааным,
Устын сулап эдип берген
Учту темир билзин бе? — деп,
Алтын-Билек сурап турат.
— Эр теми жеткелек,
Уйе сөөги тынгыгалак,
Балтыр-кежик жаш балала
Уйалбай канайып тудужар.
Устын сулап эдип берген
Учту темир билгейле — деп,
Алтын-Чачак айдып турат.
Эки межелик кырын көстөп,
Эки баатыр чыга берди.
Анчалыктын бажында
Алтын-Чачак кыйгы салат:
— Озо баштап кем адар?
Орт-калапты кем чыгарар? — деди.
— Акта жаткан жыланнын
Куйругына сен бастын.
Ала-жабысты بازیнып келип,
Адам журтын сен жууладың!
Тай ат көдүрип болбос,
Тар эжиктен бадып кирбес,
Алмак күчтү баатыр сен,
Озо баштап адып көр,
Ийде-күчинг көрөйин — деп,
Алтын-Билек кыйгырды.
Жалан болгон төжин
Жайа тудуп туруп берди.
Алтын-Чачак адып ийет,
Аткан огы учуп келет,
Алтын-Билектин төжине тийип,
Ташка тийгендий тайкыла берди,
Муска тийгендий мыйрыла берди.
Алтын-Чачак жалан болгон
Төжин жайа тудуп туруп берди.
Алтын-Билек отура түшти.
Терек жаазын тартып алды,
Темир огын жаба тутты.
Ок бажынан от чөйилди,
Эргек төстөн ыш жайылды.
Алтын-Чачактын күр көксин,
Темир ок өдүп чыкты.

Алтын-Чачак јең јастанды,
Ак-чоокыры јал јастанды,
Кара каны јерге акты,
Кату сөөги корым болды.
— Эр өлтүрип эремжиген,
Ат өлтүрип амтажыган,
Алтын-Чачак баатыр дешкен,
Эт изиирге јетпеди — деп,
Алтын-Билек каткырып ийди.
— Малынан болзо, мал албазым,
Јонынан болзо, јон албазым — деп,
Ойто јана јелип ийди.
Айлы-јуртына јанып келди.
Алтын табак алдында јатты.
Аламыр-шикир ажын јиди,
Ада-энезине куучындады:
— Алтын-Чачак јаан каан
Јердин үстин јеектеп јиген,
Јетен каанды бактырып алган,
Алтай үстин арлап јиген,
Алтан каанды бактырып алган,
Ат-нерелү јаан баатыр дешкен,
Эт изиирге јетпеди.
Омыртказын ойо туттым,
Кабыргазын кайра бастым,
Аккан каны талай болды,
Кату сөөги корым болды — деп,
Омок, жардак куучындады.
Ада-энези сүүништи.
Алтын-монүн Алтайында
Амыр-энчү журтай берди.

М. Горький.

КОЖОНЧЫ КУШТАР ТУТКАНЫ.

(Үзүк. «Улуста жүргени» деп повестьтен)

Мен кожончы куштар тудар деп шүүнип алдым; мен оморды тударым, јаанам садар, биске курсагысты азыр-нарга једер деп бодогом. Шүүн, тузактар, баспактар садып алдым, клеткалар эдип алдым. Тан адып јадарда, мен јуу-када, јыраалардын ортозына кирип алала отурым, јаанам

десе корзинка ла сумал тудунып алала, агаш аразынан калганчы мешкелер, балан, кузук жууп базып жүрген.

Сентябрь айдын кыскарып калган күни жаңы ла өксөп келген; онын ак жаркыны эмесе булуттарда өчүп, эмесе жуукага түжүп, мөңүн канаттар чылап, жайылып, меге чалыйт. Жууканын түбинде бүрүнкүй, оной аксымак туман көдүрилет; кадалгак келтейинде өзүм жок, карануй, өксүүр жанында кадып калган өлөн, сары, кызыл жалбракту койу жыраалар бар, чыкту салкын жалбрактарды үзе тартып, жууканын ичиле ары-бери чачылтып турат.

Жууканын түбинде, уактарда щеголь деп куштын балдары табыштанат, баргаанын боро жалбрактарынын ортозында кучкаштардын омок баштарында кызыл бөрүктери меге көрүнөт; мени эбиреде жылбиркек көктөштөр тарсылдажат; ак жаактарын каткымчылу бултайтып, озор Кунавинодо жаткан иит мешчанкалар байрам күнде чуркурашкан чылап, чуркуражып, шакпыражып турат, чыйрак, чугулчы кучкаштар ончо немени билерге; ончозын чокып көрөргө жылбиркегилейт, онын учун озор ээчий-деечий тузакка түшкүлөп турат. Озордын чакпыланып, тырлажып турганын меге көрөргө ачу да болзо, менин керегим — садунун кереги, кату керек; мен кучкаштарды белетеп алган клеткаларга отургызып, сумалга сугуп салдым, карангуйда озор тым отургылайт.

Жыраага бир үүр жаңалбайлар отургылай берди, озор күннин жаркынына сүүнип, там тыгыда табыштангылайт; озордын кылыгын көрөр болзо, үренчик уулчактар ошкош. Жылу жерлер жаар барарга оройтып калган ачап сорокопуг деп кучкаш тегенектин ээлгир чырбагалына отуруп алала, тумчугыла канаттарын арчып, жемит бедреп, кара көстөрүн курч көрөт. Тенеринин текези чилеп, сан өрө учуп чыгала, жердин жаан адарузын тудуп алды, оны кичеенип туруп тегенекке кадап салала, боро ондү бажын, уурчы чылап, ары-бери эбирип, база ла отурды. Шур деп белгечи-төлгөчи куш, табыш чыгарбай, учуп өтти. Ол кушты мен тудуп алатан болзом, — менин ал санаам ондый болгон. Генерал ошкош чынааркак, кызылтөш кара тумчугын жайкап, үүринен астыгала будакта отуруп, чугулданып, чыйкылдап отуру.

Күн өксөгөн сайын куштар там ла көптөп, озордын талтабыжы там ла тыгып турат. Кажунун ичине музыка толо бергендий, ол музыкадан ончозынан тын угулып турган табыш-салкынга жайканып турган жыраалардын үзүк жок шылырты; кунукчыл да болзо, угарга жакшы араай табышты куштардын өткүн үни жылыитып болбос. Мен бу

табышты уккамда, меге жайдын калганчы кожонгы угулат, ол меге кандый да аңылу сөстөр айдат ошкош, ол сөстөр бойлорынан ла бойлоры кожон боло берет. Откөн өйдөги менин жүрүмимди эске алынып турганымды бойым да билбей калдым.

— Сен кайда? — деп жаанамнын үни кайдан да үсти жаанынан угулды. Жаанам жууканын кырына арчуулдын үсти не калаш, огурчындар, тату чалкан, яблоколор жайа салып алган отурды.

— А кудай, кандый жакшы! — деп, жаанам сүүнип айтты.

— Мен кожон сананып таптым!

— Чын эмеш пе?

Мен кожон аясту эдип айттым:

— Жай божоп, кыш жууктайт,

Жараш кун там кыскарат!..

Je жаанам кожонымды жетире укпады.

— Ондый кожон бар эмей, жангас ол сенийинен артык!
Онын кийнинен чөйө тартып, айтты:

Жайгы куннинг чогы өчти,
Кара тунге, агаштарга жажынат!
Мен кызычак ырызым жокко
Жангыскан арттым жажына...

Эртен тура журттан чыксам,
Майдын жыргалын санайдым, —
Ару талай кунукчыл көрөт, —
Жаш жүрүмим ондо мен жылайттым.

Менин кару үүрелерим!
Күбүр кар жааган тушта,
Жүрегимди көсимнен алып,
Карга көмүп салгар!..

Менин кожоным жарабаганына мен бир де ачынбадым, жаанамнын кожонгы меге сүреен жарады. Ол кызычакты да килей бердим.

— Түбек онойдо кожондолып жат! Бу кожонды кыс бала сананып тапкан; жастан ала ол жыргаган, кыш жууктап келерде, сүүген кижизи оны таштап ийген, эмезе өскө кижиталкан, кыс дезе жүрегинин ачу-коронына чыдабай ыйлай берген... бойын түбекке түшпеген болзон, ол керегинде онойып жакшы-чын айдып болбозын, ол дезе, көрзөн, кандый жараш кожон эдип алган!

Баштапкы ла катап саткан куштары төртөн беш акчага
једерде, јаанам сүреен кайкаган.

— Көрзөң дө! Мен оны тегин ле соот болор дезем, көр-
зөң, кандый болды!

— Оной сатканар...

— Чын эмеш пе?

Базар болгон күндерде сатканда, јаанам бир салковойго,
эмезе салковойдон ажыра алатан, мындый болор-болбос
керек эдип, кандый көп акча иштеп алар аргалу деп, кай-
кап божобойтон.

— Ый улус кере түжине ле кийим јунуп, эмезе пол
јунуп, јирме беш ле акча иштеп алат, кижы аайлап болбос
неме! Чындап айтса, кушты садары — јаман! Кучкаштарды
да клеткада тударга — јаман. Ташта, Олөша, сен оны!

Је мен куштар тударга сүреен јилбиркеп турдым. Куш
тудуп јүреримде, мен кемнен де камаан јок јүредим, ме-
нинг ижим кучкаштардан өскө кемге де чаптык этпейт.
Мен куш тудатан јакшы јепселдер садып алдым; азыйдан
бери куштар тудуп јурген карган улусла куучындаш-
канымнан мен көп немеге үренип алдым, куш тударга
окус беристе јерге, Волганын јаказына, Кстовский деп адал-
ган койу агаштын ортозына јангыскан барып келетем. Ондо
коо, узун карагайлардын аразында клөст деп куш, узун куй-
рукту, ак өңдү аполлоновка деп сүреен јараш көктөш
јайлап туратан.

Эгирде айылдан чыгала, Казань јаар баратан јолло
түниле јойу баратам, јанмыр да јааган болзо, балкаш та
чейилип калган болзо, — түнгей ле. Суу өтпөс клеенкала
кыптап салган сумкама шүүндөр, тузактар, куштарга јем
эдип белетеп алган немелерди салып, јүктенип алатам.
Колымда — кузук агаштан эткен јоон тайак. Күстин кара-
нуй түнинде соок то, коркышту да, сүреен коркышту! Јол-
дын эки јанында јалкын јара согуп салган карган кайын-
дар менин үстиме үлүш будактарын јайа салып тургулайт;
сол јанымда, кырдын эдегинде карарып јаткан Волганын
үстиле калганчы пароходтордын ла баржалардын отторы,
түби јок оро јаар ичкерлеп бараткан чылап, кайкалап ба-
рады, көлөсө сууны мачылдадат, күүлеген табыш угулат.

Јолдын јанында турган јурттардын туралары чойдый
кату јерде тургулайт, ач, кыйгас ийттер буттарымнын
јанына тоголонып келгилейт, сторож темирди күнкүл-
деде согуп, чочып кыйгырат:

— Кем? Кемди көрмөстөр экеледири?

Менин куш тудатан јепселдеримди айрып алгылабазын деп, мен сүреен коркып, сторожторго берерге, беш акча алып жүрөтөм. Фокина деп журттагы сторожло најылажып алганыс, ол јаантайын ла кайкап туратан:

— База ла барадын ба? Сенин коркыбазыңды, түн јорыкту күлүк!

Онын ады Нифонт, бойы кичине, буурыл башту, журуктагы кудайга түңей болгон. Ол кезикте койнынан тату чалкан, яблоко, бир ууш горох чыгарып, меге берип, айдатан:

— Ме, карындаш, мен сени күндүлейин деп белетеп салгам, тамзыктанып ал.

Ол мени журттын учына јетире үйдежиپ туратан.

— Је, кудайдын болужыла бар!

Таң алдында агаш аразына једип алала, мен тузактарымды тургузып, јемиттеримди салып койотом, бойым дезе агаштын јаказына чыгала, күн чыгарын сакып јадатам. Айландыра бир де табыш јок. Айландыра турган не ле неме күскидеги бек уйкуда; кырдын эдегиндеги кобылар, өзөктөр боромтыкта јарт көрүнбейт; оло Волганын ары јанына јайылып, ооктолып, туманга кайылып тургандый. Оңи јарып калган күн ыраагынан, агаштардын ары јанындагы кобылар јанынан, мендебей чыгып келет, агаштардын кара баштарында күннин јаркыны јалтырт эдерде, айландыра турган немелер кижинин жүрегин сыстадып, кыймыктай берет: туман кобылардан түргөндөп көдүрилип келеле, күннин чогына мызылдайт, туманды эзчий јерден јыраалар, агаштар, обоолор туруп келет, кобылар дезе күннин чогына кайылып, алтын-сары өңдү боло береле, ары-бери јайылып, јылыжа бергендий көрүнөт. Күн јараттын јанындагы тымык сууга тийе ле берзе, суу күн тийген јер јаар јайылып јыла бергендий көрүнөт. Сүүнип турган ошкош күн өксөп келеле, јабынты јок, соокко тонуп калган јерди јылыдып, быйанын јетирет, јер дезе күстин тату јыдын айландыра јайып јадат. Ару кейге јер сүрекей јаан, телекем болуп көрүнөт. Јердин үстинде көрүнип турган немелер ырап, кижини јердин чанкыр јаказына једерге күүнзендирет. Оңдо күн чыгып турганын мен көп катап көргөм, је кажы ла катап мен көп немелерди јаныдан көрүп, менин көзимнин алдында јангы, тегиндизинен јараш телекей ачылат деп, көрүп туратам.

Мен күнди анчада тын сүүйдим, меге онын ады да јараш угулат: көстөрөмди јумуп алала, жүзимди күннин чогына удура уулап алала, турарга сүүйөтөм, чеденнин эмезе бүрлү будактардын ортозынан суркурап көрүнип

турган күннин жаркынын алаканымла тудуп аларга сүүйтем. «Күнге мўрғибеген Михаил Черниговский князька ла боярин Фёдорго» таадам күндүзин җетирип, мўргип туратан, мен дезе оморды цыгандар ошкош кара чырайлу, чугулчы, җаантайын бўркелип калган жүретен улус болгон болор деп, омордын көстори, ырызы җок мордва улустын көстори чилеп, җаантайын оорып туратан болгон болор деп бододым. Күн җердег өксөп, кобы-җиктерге чалыырда, мен сүүнгениме күлүмзиренип турадым.

Ийне бўрлў аҗаштар чалынды җажыл бўринен кактап, тўжўрип, шылырап тургулайт; аҗаштардын алдында, көлөткөдө чилгемнин чўмдеп җазагандый җалбрактарында тан алдынын соогына тўшкен кыру, мөнүн чилеп, суркурайт. Җаңмырға җаба соктырып салган саргара берген өлөң җерге җаба кыймык җок җадат, җе җерге күн тийе бергендий, өлөңдөр билдирер-билдирбес кыймыктана бергени көрүнет — өлөңнин тыны ўзўлеринин алдында калганчы катап кыймыктанганы ошкош.

Куштар ойгонып келди; московка деп айдатан боро кучкаштар, болчоктоп салган жүн чылап, будактан будакка тоголонып тўжет, клөст деп куш караҗайдын бажында тыйрык тумчугыла чочогой чокып отуры, ак аполлоновка караҗайдын будагынын учында җайканып отуры, онын јинҗи ошкош кара көзи менин илип салган тузагым җаар серемјилў көрөт. Бир минут мынан озо терең санааға тўжўп калгандый турган аҗаштардын ортозында бир канча жүс куштардын ўни торгула бергенин, куштардын шакпырты толо бергенин кенетийин угуп ийерин. Куштар — җердин ўстинде бар тындулардын эн ару тындулары. Кижн җердин ўстиндегн кандый ла җараш неменин адазы-санаазы җакшы болзын деп, бойына эльфтерди, херувимдерди, серафимдерди ле бастыра ангелдерди кушка тўней эдип сананып алган.

Мен куштарды тударға эмеш карамдап, оморды клеткаларға отурзарға кемзинип турадым, оморды колго тутканча, көрўп отуарын җакшызынадым. Җе ондый да болзо, аңдайын, акча иштеп алайын деп сананып, куштарды карамдабай барадым.

Куштардын сўмеленип турганын көргөмдө каткым келет: көктөш баспакты шиндеп көрөлө, онон кандый тўбек болорын билип ийди, онын ортозынан ашты эптў чокып ийет. Көктөштөр сагышту куштар, җе сўреен јилбиркегинен улам баспакка тўшкўлейт. Чынааркак кызылтөштөр — эмеш тенексў: омор тузак җаар, церквеге бараткан мешандар

чылап, үүриле эжилип келгилейт; оорды тузакка туй тудуп ийер болзон, оор алаң кайкап, көстөрүн тозырайтып, кижинин сабарларын жоон тумчуктарыла чокыгылайт. Клёст баспак жаар чынааркаган бүдүмдү, амыр кирет; кандый да кушка түгөй эмес поползень деп куш узун тумчугыла ары-бери жайкап, жоон куйругыла жөмөнип, баспактын жанында узак отурат, ол томыртка чылап, агаш-ла жүгүрип, жаантайын көктөшторди ээчип жүрөт. Бу боро өңдү кушкашты көргөмдө, менин санаам жаманданат, оны көрөр болзон, ол жаантайын жагыскан жүрөт, оны бир де куш сүүбөйт, ол до бир де кушты сүүбөйт деп көрүнөр. Ол, сагыскан чылап, уурданып турар. Жылтырууш өңдү оок немелерди уурдап, жажырып турар.

Тал-түш киреде мен куштар тударын токтодып, агаштын ортозыла, жаландарла жанып ийедим. Жаан жолло, журттарды табарып барзам, уулдар клеткаларымды айрып алар, баспактарымды ла тузактарымды сындырып, үзүп салар. Ондый керек менде болгон.

Мен айлыма эниргеери аштап, чылап калган једип келедим, је ондый да болзо, бу өткөн күнде мен чыдап, күчим кожулып, бойым дезе мынын алдында билбеген, жаңы неме билип алгандый билдирет. Онойып күчтенип алганым таадамнын шоодып каткырганына чугулданбай, амыр угуп отуруга берет; таадам менин ондыйымды көрүп, каткырбай, жакшы куучындай берет:

— Бу кей керекти ташта! Куштар тудуп бир де кижн байыбаган, ондый бир де учурал болбогон, мен билерим! Сен бойыңа иштеер јер таап алала, ондо бойыңнын сагыжынды өскүрип чыдат. Кижн бор-кар керектер эдерге ак-јарыкта жүрген эмес, кижн — кудай јайаган үрен, ол жакшы корбо берер учурлу! Кижн — салковой акча ошкош ине: жакшы учуралда айлана соксо, үч салковой боло берер. Јердин үстинде жүрөргө јенгил болор деп бодоп туруң ба? Јок, сүреен күч! Айландыра жүрген улустын ортозы караңуу түн ошкош, кажы ла кижн јолын бойы јарыдып жүрөт учурлу. Кажы ла кижиге он сабардан берилген, кажы ла кижн дезе, бойынын колдорыла канча ла кире көп каап алайын деп күүнзейт. Күчингле аргаданар керек, күч јок болзо — сүмеле; күчн јок, кичинек кижн райга да кирбес, таамыга да јарабас! Ончо улусла кожо жүргендий жүр, је чынын алза, сен јердин үстинде жагыскан болуп турганыңды ундыба; кажы ла кижинин айтканын угуп ал, је бир де кижиге бүтпө; көслө көргөниге бүдөр болзон, кыйа кемјип ийерин. Көп куучындаба — тураларды

ла городторды тилле туткан эмес, акчала, малтала туткан. Сен башкир эмезе калмык эмезин, олордын бастыра бар јоојози бийттер ле койлор...

Таадам мындый сөстөрлө тун киргенче куучындаар аргалу болгон, мен оны канча ла катап уккан учун, онын айдар сөстөрүн озолодо билетем. Таадамнын сөстөри меге јарап туратан, је сөстөринин учурына мен чала бүтпейтем. Таадамнын айтканыла болзо, кижиге бойынын күүниле јуртаарга кудай ла улус арга бербей јат.

Јаанам көзнөктин јанында кружева түүйтен учук катап отуратан; онын эптү колдорындагы ийик шыркырап айланат. Јаанам таадамнын куучынын унчукпай узак угуп отурала, кенетийин айдатан:

— Кудайдын энези канайып ла сананза, энчо керек ондый болор.

— Не дедин? Кудай! Мен кудайды ундыбагам, кудайды мен билерим! Тенектерди јерге кудай јайаган болор деп бодоп турун ба, карган тенек? — деп, таадам кыйгырып чыгатан.

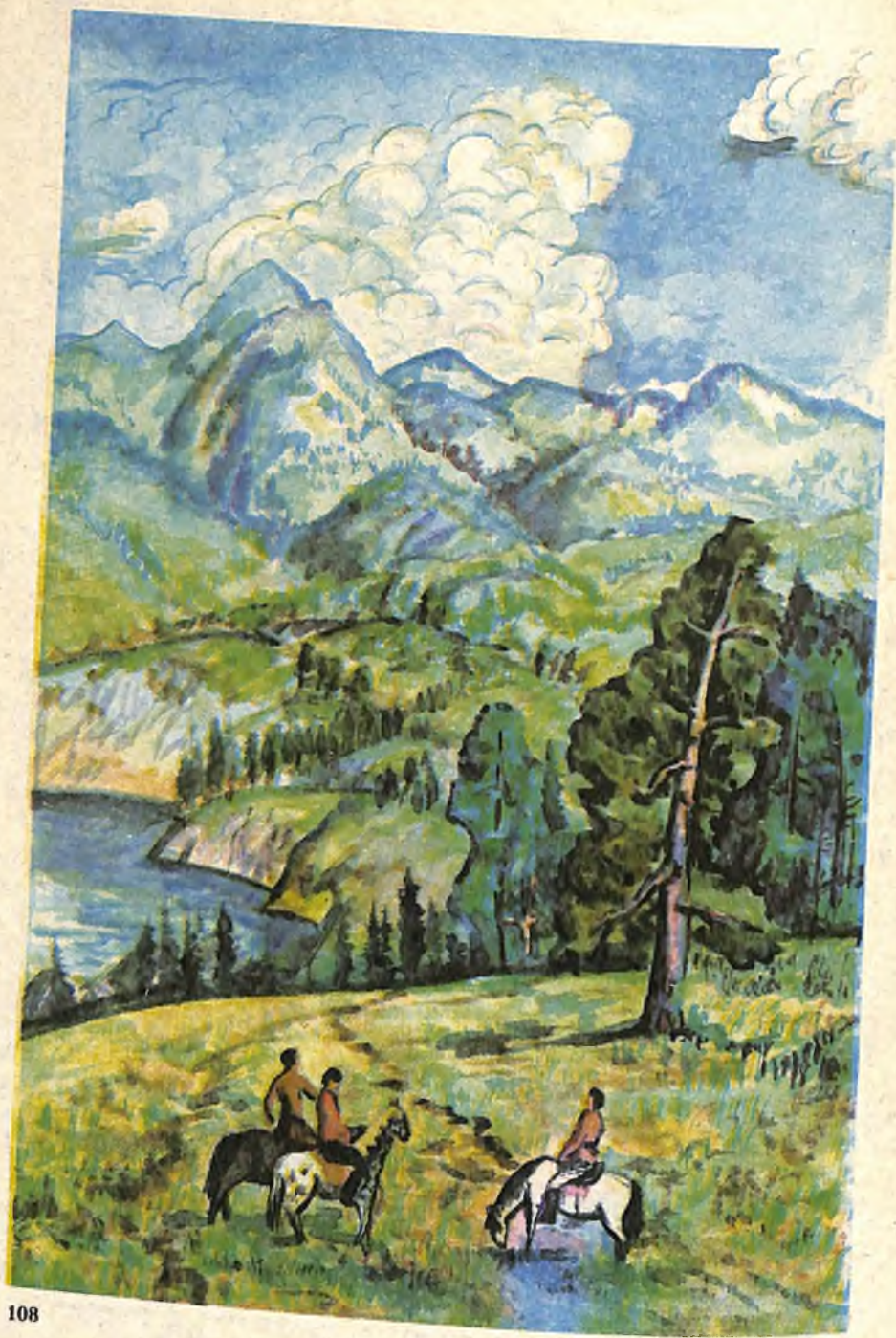
П. Кучияк.

ЧОПОШ.

Јакшы ба, таныш Чопош,
Аиылдап келдим, уткы, Чопош!
Алдында кичинекте көрөримде,
Кунукчылду јобош болгон.
Канадын кестирген куштардый,
Улустарын кунукчыл јүретен.
Энгир-бозом киргелекте,
Јаңыландыра шаң соготон.

Эбиреде турган туулар көксине
Корон өткүре торгулатан...
Керек эткен кижилердий,
Улустар курайып церквеге јуулатан.

Кеден штандарына тизеленип,
Орө дө турбай бажырғылайтан,
Кугарып калган эриндери
Эрмек јогынан кыймыктанатан...

Бүгүн келип көрөлө,
Сенин чырайыңды таныбадым!
Кунукчылду жобош бойың
Каткылу, омок эмирин!

Жабызак өскөн улустарың
Жаркынду жадынга киргенин,
Жараштыра жүрүмин жазаганын,
Жаңыс кижидий өмөзин көрдим!

Жашөскүримнинг жуулганы
Жаскыдагы чечектий жараш.
Чөрчөктөгү баатырды-чыдым бүдүмдү,
Чечектеги чалынды ару сагышту.

Науканы меезине салынганын,
Коммунизмге баратканын көрдим.
Жакшы болзын, жаңы Чопош,
Жаранып чечекте, ырысту Чопош!

А. Демченко.

АМЫР ШКОЛГО МЕНДЕЙТ.

Жай тууларда ненин де учун кыска. Анча-мынча болбос, кайындардын ла тыттардын бүри жажыл да турза, же эртен-эңир жылуланып кийинерге келижер. Одунын жанында жылу да, кезик учуралда изү де болзо, же кара суучакка барганда, онын соок тыныжы эди-канына өдүп тургандый болор.

Жайгы күндөр божоды. Школго барар ой жеткен. Турлудан ого жетире жуук эмес. Кере түжине ле барар керек. Бүгүн сүмер башту тууларда калганчы түнди өткүрип алар. Амыр сумказына бичиктерин салып алды. Эртен адазы ого ат берер, ол дезе тайганы тайга дебей, деремнеге жангыскан барар...

Амыр турлуны айкап көрди. Кара-Кайа деп өзөктө кандый жараш! Оны туулар курчап алган. Туулардын сынында койу агаштар. Бу агаштар кайыр кырдан канайып жыгылгылабай турат не? Туку ол мөш дезе таштын сыраңай ла кырында өзүп жат. Тын салкын болгондо, мөштин койу бүри жайканып та турза, ол бойы жыгылбай турат. Төмөн дезе түни-түжи амыр билбей шоркырап аккан Түрген-

Суунын жанында элбек ак жадат. Амыр бу мында адазыла кожо канча кирелү өлгөн обоологон...

— Бир, эки, үч... алты обоо — деп, Амыр шымыранала, сүүнип күлүмзиренип ийди.

А туку ол карган тыттын алдына Амыр Тайгыл деп ийдиле кожо отуруп, отоп жүргөн торбокторды көрөргө сүүйтен болгон.

— Тайгыл! — деп, Амыр айдып, араай сыгырып ийди. Жаан эмес, желбер түктү ийт бажын өрө көдүреле, уулды айкап, куйругыла жерди согуп турды. «Бу Амыр база не-ни тапты не?» — деп тургандый, онын көстөри уул жаар ченегендү көрөт. Оттын жанында жадарга да жылу. Ого үзее-ри, Тайгыл Амырдын аңдышканын чек сүүбейтен болгон.

Кайда да агаш ортодо аттын тибирти угулды. Тайгыл-дын уйкузырап жалкуулары чек жоголо берди. Ол качан ок Амырдын буттарынын жанына калып келеле, тын үре берди. Онын кийинде ол үрүжин токтодып ийеле, «Бу кем клеедири не?» — деп тургандый, уул жаар көрүп салды.

— Таны, таны — кем клеет? Сенин кулагын уккур, көзин көргүр ине! — деп, Амыр каткырды.

Тайгыл агаштар жаар болуп, күнкүлдеде үрүп турды. Удабай онын үрүжи токтой берди. Кер атка минген таныш кижиге агаштар ортозынан чыгара жортуп келди. Ол Параев өбөгөн эмтир. Онын турлузы ыраак эмес, жаңыс ла төн ажыра.

Параев өбөгөннүн жанына Амыр жууктай жүгүрүп келеле, тура түшти. Ол Параевтин чылап, соок ло санааркап калган жүзин көрөлө, «жарт ла, торбокторын эмдиге жетире таппаган туру» — деп сананды.

Өбөгөн жеде жортуп келерде, Амыр кыйгырды:

— Жакшылар ба!

Параев өбөгөн бажын кекип ийеле, оду жаар жортты.

«Анайдарда, таппаган туру — деп, Амыр сананып калды. — Эки торбокты таппай калары жеңил эмес. Жай туркунына бастыра билезиле чырмайып иштеген... Эмди торбоктордын баазын төлөөр керек. Колхозтын малын кордорго жарабас ине...»

Эки ай мынанг озо Параевтин уулчагы Айдар Амырга мынайда айтканы сагышка кирет: «Меге адам быжыл городской тон ло чана садып берер». Эмди садып бербестенг де аябас. Айдарга тегин жерге эртелеп мактанбас керек болгон... Айдар школго жүре берди не, айса база эртен барарга туру не? Экү барзаас, жакшы болор эди... Же, Айдардын мактанчагын сананар болзон, оныла кожо бар-

ганча, жангыскан барза торт болор. Мактанар болзо, оны канайып та токтодып болбозынг. Айдар төгүңө ле кейленерге сүүйтен уул эмей...

Тайгыл дезе ээзине кунугарга бербеске тургандый, келип, ого жалканчып турды. Амыр кенейте кыр жаар жүгүрүп, өткүн үниле Тайгылды кыйгырды. Тайгыл, кынзып ийеле, мойнын суймайта чөйип, уулдын кийнинен мантады. Амыр Тайгыл ийдиле жаланды өдөлө, жыраалардын ортозыла тыйрыйган жолды өрө бардылар. Агаштар, жыраалар олордын кийнинде артып тургулаган.

Олор кайага чыгып келдилер. Амыр төмөн көрди. Ух! Кандый бийик! Өзөктө өскөн агаштар кандый жабыс көрүнөт! А Түрген-Суу дезе чичке жаламадый. Керек дезе суунун чакпындары да көрүнбөйт, шоркырап аккан табыжы да угулбайт. Кырлар да жабыс немедий, булуттарга дезе кол једе бергедий.

Амыр нени де сананып, уур үшкүрүп ийди. Онын кийинде катап ок Тайгылга айтты: «Сен жокко меге кунукчыл болор. Интернатка жетире мени үйдежеле, ойто жанып ийер. Мен сени кыжыла анда тудар эдим, же жарабас, нај! Жарабас. Анда сени кижги кайда тудатан?.. — Амыр ийд. Же сыймап турды. — Ондодын ба, Тайгылым? Менле кожо болгон болзон, меге кунукчыл болбос эди. Адама сен мында керектү болорынг. Ол малды кар тўжерже жетире мында кабырар».

Амыр унчукпай узак отурды. Онын жүзи кунукчыл болды. Мында, бийикте, жер эмеш жарык та болзо, же анда, төмөн өзөктө, кем де көжөгөни тартып ийгендий, жерди караңгуй бүркеп турды. Түрген-Суудан туман чөйилет. Ол бийикке көдүрилерине мендебей, агаштардын үстинде боромтып, кайкалап турды. Одунын ыжы да бийикке көдүрилбейт. **Агаштын** ортозынан чыгып клееткен торбокторды Амыр көрүп ийди. Ол бут бажына көдүрилди. Тайгыл база туруп чыкты.

— Барар ой жеткен, Тайгыл, — деп, Амыр араай айтты. — Барып торбокторды тоолойло, чеденге сугуп салалы.

Амыр өзөкти база эмеш аяктап көрөлө, кайадан ойто төмөн түшти.

— Сен жадып уйуктазан, Амыр, — деп, адазы айтты.

— Эртен таң эрте турар керек.

Же Амырдын одудан ырап барар кууни жок болды. Турлудагы калганчы энирде кижиге уйку келет эмеш пе... жай кандый түрген өдө берди!

— Айлыңа барзан, анда энеңе бери эмеш курут ла талкан ийе берзин деп айт. Журтта ясля ачар деп, туку мында правлениеде куучын болгон. Ачкан болзо, энең бойы да бери келип барзын де.

— Же — деп, Амыр каруун берди.

— Школ жаар деремнеден чыгала, ўстиги јолло бар — деп, адазы онон ары айдат. — Анайда јуук. Же анайда барарынан јалтанбазын ба?

— Неден коркыйтам?

— Же андый да болгой... јолы ла кату јер эди. Анда айу да учураардан маат јок...

— Керек беди... Тайгылды кожо апарарым... Ол тушта коркышту болбос.

Амыр отко кургак будактардан чачып ийди. Карануйлана берген кейге оттын чедиргендери мун јылдыстардый учуп, тургуза ла кайыла берет. Адазы кайнап турган казаннан кобўкти калбактайла, туура тоғуп турды.

Ол кангазын соруп, бир кезекке унчукпай отурала, онын кийнинде катап ок куучындана берди. Онын табылу ўнинен Амырга кандый да таныш эмес, јымжак ўндер угулып турды.

— Сен эмди чыдап келген. Јакшы кичеенип ўрен. Школ — ол сеге иш бўдўретен јер. Бис мында иштеп турган болзоос, сен дезе анда иштеер учурлу. Школдон интернатка келгенде, «Акыр, Амыр, бўгўн јакшы иштединг бе?» — деп, бойыңды сураарыңды бойың ундыба. Јаантайын ла анайда эдип тур. Бўдўретен керегинди качан да ундыба.

Амыр тазырада кўйўп турган от жаар кўрўп, туујырап отурганча, кенетийин оттон кандый да от-јалбышту куш учуп чыккандый билдирди. Бу куш бийиктеде кайып учала, Амырдын тизезине отура берди.

Амыр кўрўп турар болзо, байа куш деп турган немези Айдар болтыр. Айдар кўстўрин сыкыйтып ийеле, мынайда мактанып айдат:

— Эх, менде удабас чана ла јангы тон болор — дейле, јиркиреде каткыра берди, онын кийнинде ол Амырдын тизезин ачыда чымчып ийди. Амыр ачу-корон кыйгырып ийеле, ойгонып келген. Адазы онын тизезинен јаан косты алып, от жаар чачып ийди.

— Ургўлей бердинг бе? Барып айылга јадып укта. Мен сеге ээрди белетеп салайын, колоны ўзўлип калган.

Амыр кўўн-кўч јок кўдўрилип турала, айыл жаар базып, кенетийин тура тўшти. Ол адазынан сурады:

— Параев обўгон торбокторын таап алды ба?

— Параев дейдин бе? — деп, адазы кайра сурады. — Жок, таппаган. А не болды?

— Жок, тегинеле — деп, Амыр айдала, Айдарды ангышкандый, шымыранды: — Чаналу болорым деп мактанып турган. Онын ордына адага болушкан болзон, торт болор эди. Бу торбоктор кайда барды не? Жарт ла, айуларга жем болуп калган болор...

Ол карануй өзөк жаар көрөрдө, коркымчылу боло берди.

— Тайгыл, — деп, Амыр ийдин кычырып алала, ээн айыл жаар кире берди.

Кара-Кайадан Амыр тан жагы ла жарып турарда атанды. Эки частын бажында ол төрөл Кайынчыда болды. Амыр школ жаар үстиги жолло барарга турганын энези билеле, калактай берди:

— Жок, балам, сен азатан эмтиринг!.. Анда айры жолдор көп. Онын ордына трактла барган болзон...

— Трактла барарга эки күн керек болор — деп, Амыр айтты. — Эрген десе школго жедер керек.

— А сен турлудан не эртелеп түшпедин? Ол Айдар баштаган балдар машиналу жүре бердилер.

— Айдарга не болзын, жайгыда эткен-бүдүргөн кайкамчыкту керектерин балдарга куучындап берерге мендеп туру не база — деп, Амыр, жаан кижичилеп, табылу айдала, күлүмзиренип ийди.

Ол арчымактагы азык-түлүгүн жазап шиндеп көрүп, колонды тыгыда тартып ийеле, адына жеңил минип алды. Энези оныла коштой басып, жакарып турды:

— Учар суунын жанында үч жол жадар. Сен сол жаанындагы жолло жорт. Угуп турун ба?

— Угуп турум.

— Жаан сууны кайдан кечерин билеринг бе?

— Билерим. Анда жыккан тыт бар. Адамла кожо бис ол жолло бир катап жүргенис.

— Ажыктанып жүр, жол кату, ундыба.

Кайынчы журт төннин ары жанында көрүнбей артып калды. Же энези десе эмдиге ле көрүнүп турды.

«Бу мени торт ло кичинек бала деп бодоп тургандый». Амыр анайда чукулду сананала, өлө-чоокыр адын камчылап ийди. Онызы желе берди. Жол өзөкти өрө алып, там ла бийиктей тыйрыйып браатты. Түргөн-Суу алтыгы жанында артып калган. Жагыскан жортуп браатканынан онын коркып та турганы жок. Тайгыл аттын алдына кирип алала, бу жолло азыйда өткөн улустын изинин жыдын алып, кезикте тура түжүп браатты. Өлө-чоокыр ат арадап турган чымылдар-

дан, көгөөндөрдөн, томоноктордон айрыларга тургандый, жаан бажын булгап, табылу барып жатты.

Бу мындагы тыттардын бийиги коркышту. Жолды -каруулдап тургандый, эки жандай өскүлейт. Олордын алдында жымжак жегес жадат. Онын устінде дезе кайынгат өзүп жат. Жегес дезе будактарды, жадыктарды бүркеп салган, а онын усти кып-кызыл.

Амыр чыдажып болбой, адын токтотты. Јиилектерди көргөн лө өйдө онын оозына толтыра чилекей шуурап келди. Ол адын жыраага буулап салала, жадыктардын бирүзине отуруп алды. Јиилектер дезе ооско торт ло бойлоры суранып тургандый болды.

Күн тал-түшке жууктай берген. Ат эмеш отоп алзын деп, Амыр бойында сананды: «Учар суудан оны сугарып аларым».

Амыр жолдон эмеш туура базып көрөр болзо, јиилектер јерде торт ло кып-кызыл эмтир.

— Је оны бастыразын жуур арга једер бе? Кайдан келзин!.. Терзе де, урар неме табылбас.

Амыр јиилектен эмеш јиди, онон адын тудала, мойнынан сыймап айтты:

— Сеге тойо отоп аларга келишпеди бе? Је, кем јок... Бис учар суунын јанында амыраарыс. Анда тойо отоп алгайын.

Учар суунын јанында койу өскөн јодролор турат. Бу јерди Јодролу деп адап турганын Амыр эске алынды. Амырдын алдында јараш јер көрүнди. Бийик ажуны терең жуука јара кезип барган. Бу жууканын бажынан суу чакпындалып түжүп јат.

Амыр аттын јорыгын токтодып ийеле, бажын бийик көдүрип, учар сууны узак ајыктады.

А бери өзөктө дезе Түрген-Сууга јетире койу өлөн өзүп јат.

— Бу мында јакшы јер бар болтыр — деп, Амыр адын тужайла, божодып ијди. — Јакшы отоп ал. Бис тайгылла кожо учар сууны көрөтөнис. Чын ба, Тайгыл? Је, баралы.

Амыр койу јодролор ортозыла јүк арайдан өдүп, кара ра бышкан јодроны алып јип турды.

— Эй, сен, Тайгыл, мыны ончозын ондойтон болзон. Бастыра агаштарда кап-кара јодро болбозын ба... Көндүрө өдүп те болбозын... Тайгыл куйругыла булгај согуп, Амыр јаар килегендү көрүп салат. Ол мынайда айдарга тургандый: «Сен бу мындын кереги јок немени не ајарадын?»

Амыр, ијдинин санаазын билип тургандый, эј тарткан јодронын будактарын ойто божодып, мынайда айтты:

— Же, бу јодроны бастыразын терер арга бар эмес. Мынан баралы. Олор беш те алтам эткелекте, олордын алдында јангы јодро тура бербезин бе... Амыр бу койу өскөн јодроны көрүп, чыдажып болбой токтой түжүп, оны оозы јаар аткарып турат.

Суунын табыжы там ла јарт угулат. Амыр учар суунын түжүп турган јерине јууктай базып келди. Суунын жаан чакпыны солонгылап турды. Кызыл, көк, јажыл өңдү...

— Ой, көрзөн — деп, Амыр шымыранып, колыла јүзин жаап ийди. Ол анайда бажын өрө канкайтала, сабарларынын ортозынан чакпынду сууны ајыктап турды.

Бу өйдө Тайгыл дезе ойдыктын сол јанында јалбак таштын үстінде јадып, учар сууга бир де ајару этпей, ээзин көрүп јатты.

— Эй, Тайгыл! — деп, Амыр кыйгырды. — Сен солонгыны көрүп турун ба? Амыр Тайгылга ууланып, кыр јаар барган јолго чыгара жүгүрип ийди. — Тайгыл, учар суу кайдан башталып турган барып көрөли.

Тайгыл јолго чыгара мантап келди.

— Акыр! Акыр! Адысты көрүп ийели.

Амыр базыдын токтодып, кайра бурылды. Төмөн элбек јаткан акта өлө-чоокыр ат амырынча отоп јүрди. Жаан ыраак јокто кандый да эки неме карарып турганын Амыр көрүп ийди.

— Мынызы мал эмес пе? Же бу јерге мал кайдан келген? — деп, Амыр сананды. — Мында мал кабырып турган болзо, арткан малы кайда болотон? Ајса, кайда да ыраак јокто турлу бар болды ба?

Амыр эбиреде өскөн койу јырааларды канча ла кирелү ајыктап турза, је өскө мал көрүнбеди.

Јок, бу јерде турлу да јок, мал кабырган кижиде јок. Бу эки торбок үүринен астыккан болбайсын... Јажыл өлөңдиде отоп, јайымынан базып жүрген туру... А олорды дезе малчы бедреп турган болор...

Амыр күн јаар көрүп салды...

— Күн тал-түшке једе берген — деп, ол Тайгылга айтты. — Суу кайдан учуп түжүп турганын көрөлө, түжерис... Ажанып аларыс... Јарайт па? Же, түрген баралы...

Олор каскак јаратты кырлап, төннинг бажына чыгып келдилер. Жаан эмес јырыкты төмөн суучак шоркырап агып јатты. Бу суучак койу өскөн агаштын ортозынан чыгып келген. Суучак јалбак эмес болды — керек дезе ажыра да калып ийгедий...

Амыр Тайгылга колыла жаньп ийди.

— Же, Тайгыл, ичкери! Бистин кемис озологой не? — деп кыйгырала, суучакты кечире калыды. Онын сол буды жажыл ондү жалжыркай женестү ташка тийеле, тайкыла берерде, Амыр суучакка күп келип жыгыла берди. Жаан эмес деп көрүнгөн суучак терең болды. Онын күчтү чакпыны Амырды суунын ортозына жеңил апарып жатты. Амыр бастыра бар жок ийде-күчиле жарат жаар жүзүп, өлөңди, ташты кармадап турды. Же өлөңдөр десе тудар-кабарга жетпей, үзүлип турат, таштар десе колго илинбейт. Тайгыл жаратты өрө-төмөн мантап, ачу-корон үрүп турды. Нени эдетен, бу түбектен канайып аргаданатан? Же бу өйдө ол суучактын үстинде жаан тоормош кайкалап турганын көрүп ийеле, онон кармактанып, жарат жаар болды. Карын, ырыс болуп, тоормоштын бир учы жаратта жаткан. Амыр шыралай-боролой жаратка чыгып алала, чине-чагы чыккан бойы, көк өлөңнүн үстине уур отуруп ийди. Онын колы-буттары тырлажат. Тайгыл бойынын кичү ээзине жууктап, онын жаагын жалап ийеле, оны эбиреде сүүнчилү мантап турды.

Амыр билдирер-билдирбес күлүмзиренип, араай эрмектенди:

— Бот көрдин бе, Тайгыл? Түбек аярбас жанынан келип жат.

Амыр бир эмеш тыштанып алала, араай туруп, ыраак жокто жаткан жалбак ташка жууктай базала, чамча-штанын чечип, бойы жылу таштын үстине көңкөрө жадала, жылына берди.

— Эмеш амыранып алала, адыска барарыс — деп, уулчак айтты. — От салган болзоос, кийим чүрче ле кургай берер эди. Же серенке жокто, от кайдан келзин. Күнге ле жылынып жадатан турус...

Ол бир кезек ойгө унчукпай жадала, онын кийнинде омок айтты:

— Сакубаган түбек болды а? А-а, Тайгыл? Сен суучакты үсти жанынан ажыра калыган... А мен десе эмеш жалбак жерден калыыр деп турала, сууга түшкеним бу туру. База эмеш ле болзо, учар суунын кайнап турган чакпыныла кожо уча берер эдим. Жо-о-ок, эмди эмеш ажарынып жүрерим. — Амыр анайда айдып, бойы бу жаңы жуукта ла жаан түбектин кырында болгонын эске алынала, унчукпай отура берди.

Амыр учар суунын бажынан өзөккө түжүп келеле, адын таап аларда, күн кырга артыла берген. Ол азык-түлүкти чечип, суучактын жарадына отуруп, Тайгылла кожо ажана берди. Мендеер керек. Удабас күн кырдан чек ажа берер. А школго жетире эмди. де бир он беш километр бар болор.

Уулчак амырынан отоп жүрген адын көрүп, бу жердин өлөңи койу деп сананды. «Бистин торбокторды бу мында кабырган болзо, кандый жакшы болор эди... Олор мында түрген тойынып алар. Суузы да жанында...»

Жаан удаган жокто Амыр адына минип, чичке жолло түжүп келеле, жыраалар ортодо эки торбок отоп жүргенин көрүп ийди.

— Бу не мал болотон? — деп, Амыр кайкап, жыраалар ортозы жаар жортты. Торбоктор дезе баштарын өрө кодүрүп, уулчак жаар чычыганду көрүп турдылар.

— Жакшы торбоктор эмитир — деп, Амыр бойында темдектеди. — Же олор бери кайдан келген болотон? Мында өскө кандый да мал жок.

Тайгыл торбокторды көрүп ийеле, олорго удур барды. Же торбоктор качардын ордына, мойындарын бөкөйтип, ийтке удур мүүстерин тургузыш, тартыжуны баштаарын сакый бердилер. Тайгыл торбоктордын мүүстерине илинбеске, олорды эбиреде мантап, аайы-бажы жок үрүп турды.

— Э-э, олорды коркыдары жеңил эмес эмей. Көрсөң, семиргилеп калгандарын — деп; Амыр айдала, ийдин кычырды. — Же, калас үреринди токтот. Онын ордына түрген баралы. Удабас энир кире берер.

Амыр суунын кечүзине жууктап келеле, кенетийин адын кайра буруп, торбоктор жаар ойто жортты.

Бу торбоктор Параев өрөкөннин эмес пе? — деп, ол кенетийин сананала, кайкай берди. — Чын да онын болор... Олорды Түрген-Суунын бажында бедреп турарда, олор өзөккө түжүп келген туру не...

Амыр ары-бери жоктонып көрди. Жуукта бир де киж жок. Торбокторды мында деп Параев өрөкөнгө айттырып ийетен болзо, жакшы болор эди. Же кемле айттыратан? Айса, школго жеделе, Айдарга айдатан ба?

Бу мындый санаа Амырга жараган. Ол ийдин кычырала, адынын оозын ойто жол жаар буруп жада, же кенейте мынайда сананып калды: «Же мен школго жедип, онон Айдар келгенче, бу торбоктор жүре берер. Олор тайга жаар жүре де берерден аяабас. Ол тушта торбокторды табары сүрекей күч болор».

— Же бу ок өйдө база бир санаа ого амыр бербей турды: «Параевтердин торбокторында сенин не керегин бар? Бу торбоктор учун сенин адан каруулу эмес. Ары отоп жүргүлегей ле, сенин анда не керегин бар? Айдар торбоктор керегинде сананып та турганы жок. Ол школго эртелеп барала, эмди анда амырынан жүргөн болор. Ол торбокторды бедреерин кичеебесте, мен оны кичеейтем бе?»

Анайда сананып, Амыр сууны кечеле, адын желдирип ийейин ле деп турарда, оны кандый да ийде-күч токтодо тартып тургандый болды. Ол адынын тискинин кайра тартты.

— Айдар — деп, ол чугулду шымыранып ийди. — Тем алатан кижини база тапкан эмтирин... Торбоктор Айдардын эмес, колхозтын ине. Андый болордо, оорды корыгырында сен де туружар учурлу. Кей-кебизин Айдарга не болзын... Онын санаазында жаңыс ла мактанар эп-арга табары.

Амыр нени эдерин билбей турды. Торбокторды кайра айдап апаргажын, үредүгө бир күн оройтыйтан туру. Ол тушта үредүчи Майя Кыдрашевна не деп айдар? Айдап апарбай, школ жаар жүре берзе, торбокторды табары там ла күч керек боло беретен туру. Жок, не де болзо, айдап апарар керек.

А кенетийин бу өскө колхозтын малы болзо, ол тушта Амыр керегинде улус не деп айдыжар?

Амыр торбокторго жууктай жортуп келеле, оорды айкаптап, бу мал Параевтин жылыган торбокторы болгонун танып ийди.

— Бу онын торбокторы... Параев өрөкөннин.

Амыр күн жаар көрөлө, адынан түжүрө калып, жаан шыйдам сындырып алып, ойто ок адына минди. Ол торбокторды жыраалардын ортозынан жолго чыгарып, Кайынчы жаар айдай берди.

Баштапкы сентябрьда Амыр кере түжине ле жолдо болгон. Ол интернатка жууктай жортуп келерде ле, калганчы звонок шыгырап ийди. Школдын класстарынан үренчиктер чыга конуп, Амырды качан ок курчап келдилер.

— Сен не оройтыдың, уул?

— Оркөлдүн эмеш пе?

— Сен бистин отрядты үредүнинг баштапкы күнинен ала кайра тартарга шүүнип алдың ба? — деп, Караваева Тана чугулду чурап келди. — Андый ба? Жартын айт.

Бу Тананы кандый кыс деп айдар? Жапшынчагы торт ло

сагыс ошкош. Жай туркунына жаанганын кижн кайкаар. Койу кара тулундары тизеге жетире өзүп калган.

Амыр бу кызыкчакты жангы көргөндий жылбиркеп аяк-тап тура, ого күлүмзиренип турганын бойы да сеспей калды. А Тана десе кара кабактарын жуурып, Амырдын женинен тарткыштап турды.

— Нени аяктап, оозун ачкан турун? Берилген суракка каруузын мен жандыртам ба? А сен... — Же ол кенейте бойы кемзингендү күлүмзиренип ийеле, унчукпай барды.

— Керек бар учун оройтыдым...

— Айдар ненин учун ойинде келген? Олордын турлузы слердийинен ыраак не — деп, Тана катап ок шылап та турза, же онын уни эмди азийда чылап кату эмес болды.

— Же Айдарга неме беде — дейле, Амыр адынын ээрин алды.

— Айдар чындык пионер... А сен десе... — Тана санаа-зын жетире айтпай, колыла жангып ийеле, жүгүрө берди.

Амыр карууна унчукпады. Ол эрди чеденнин үстине салала, адын школдын ары жанындагы жалаңга агыдарга жединди. Ого Айдар жедижип келди. Ол ак чамчалу, мойнында кызыл галстукту болды.

— Сеге Майя Кыдрашевна сүрекей тарырган... Сен не оройтып жадын? Бастыра отряд сени дисциплиназы жок пионер деп айдыжат. Мен торбокторды база кабыргам, же андый да болзо, школго 27 числодо келгем. Үредү — ол каруулу керек болгонын мен оңдоп турарымда, сен кайткан?..

— Же, балыраарынды токтодып салгадыйын — деп, Амыр айдала, адын тужай берди.

— Сенле торт куучындажар да арга жок — деп, Айдар тарынды. — Эмди жангыс ла үредү жанынан көрбөй жат, дисциплинаны база көрөр... Оны жазап оңдоп ал.

— Же, же, билип алгайым. Сен мында не калырап турун? Ары баргадыйын...

Амыр бу мактанчак уулчакка торбоктор керегинде айдарга сананала, же ого айт та, айтпа да, орды жангыс деп билип, колыла жангып ийди.

— Сени мактагылап ийген болбайсын...

— Мактаган эмей база — деп, Айдар оморкодулу күлүмзиренди.

— Кем мактаган? Майя Кыдрашевна ба?

— Эйе.

— Дружинанын совединин председатели Тана база ба?

— База мактаган. Мен былтыр быжылгызынды эмес бол-

гонимды ол жакшы билер. А сен керегинде айткан: «Мен Амырды андый болор деп сананбагам» — деген...

Амырдын качарлары кызара берди. Ол атты айдап ийеле, Айдар жаар бурылып, андыжып айтты:

— Же мендий кижн сендий уулга канайып јетсин? — Бойы дезе кайра да көрбөй, интернат жаар база берди...

...Воспитатель Зоя Васильевна оны тепкиште сүүнчилү уткыды:

— Же карын келген јадын... А мен сенле не-не боло берди бе деп јалтанып тургам. Сенин орынын азыгы ок аайынчы көзнөк алдында туруп јат. Бу орынды канча бала сурабады деер... Анчада ла Айдар не аайлу атыйланган эди. «Оройтыган болзо школ ого баалу эмес» — деп турган. Же сенин келерине мен иженгем.

Амыр клазына барып расписаниени бичип алды. Бастыра керектү учебниктерди бир аай јуунадып салды. Грамматиканы эске алынып, кычырар деген санаадан эш неме болбоды. Лапта ойноп турган балдардын тал-табыжын угуп, Амыр отоп жүрген адын эске алынды. Энир койылгалакта, оны көрүп салар керек болды.

— Эрген адам келеле, атты апарар — деп, ол айдып, јаан алтап базып ийди. Урсулдын јанында ого Тана једишти. Ол уулчакты јиткезинен араай тарткыштайла унчукты:

— Же ненин учун оройтыганынды айтсан.

— Оройтыганымда бойым бурулу. Же андый да болзо, бу да керекте шылтак бар болгон.

Амыр торбокторды таап, айдап апарганын кемге де айтпаска сананган. Же Тананын ачык-јарык көстөрнн көрүп, ончозын куучындап берди.

— Мен андый ок болор деп санангам. Сен, сен, Амыр, билерин бе, кандый да андый... — деп, Тана айдар сөзин таппай турды.

— Немези кандый, немези андый? — деп, Амыр алан кайкап сурады.

— Јакшы уулчак, чындык пионер — деп, Тана айдып, онын јардына алаканыла соголо, бойы дезе интернат жаар жүгүрди. Тананын жүгүрүжи түрген ле база. Амыр ого жүк ле арайдан интернаттын јанына једишти.

Майя Кыдрашевна Амырды көрүп ийеле, јылу күлүмзиренип, класска айтты:

— Же, эмди бастыра үренчиктер јуулган ошкош... Андый ба?

— Андый, андый — деп, класс каруун јандырды.

— А сен, Амыр, школды не ундыган?

Амыр туруп келди:

— Мен ундыбагам.

— Же, айдарда сен школго не оройтып келдин? — деп, үредүчи сурап турды.

Амыр карууна нени де айтпады.

— Мен сени мынайда эдер деп чек билбедим. Сен клас-та эн артык үренчик болдын не. А эмди десе үредүнийн баштапкы ла кўнинен ала оройтып жадыг.

Амыр кебин соодып, унчукпайт. Ол кенетийин отурган Тананын шымыранып турганын угуп ийди: «А сен жартын айдып берзен, Амыр». Же уулчак алдындагы ок аайынча унчукпай турды.

— Майя Кыдрашевна — деп, Тананын ўни угулды. — Ол тегин оройтыган эмес, ол жаан керек бўдўрген...

— Отур, Тана — деп, үредүчи кўлўмзиренди. — Сен, Амыр, база отур. Урокты баштаар керек.

Перемен тушта Айдар уулчактар ортозында мактанып турды:

— Мен быжыл жакшы ўренер деп шўўнип алдым. Ада-ма сўзим бергем. Адам меге чана садып берер болгон, бам-бук агаштарыла жаба...

— Айдар, тегин мактанбазан — деп, Тана куучынга жа-ра киришти. — Сыйлап берзе, ол тушта көргўйс.

— Сыйлап бербей. Менин адам тегин жерге мактан-байтан.

— Же сен десе аданды бир де эмеш уктабаган — деп, Тана каткырды.

Бир катап энирде Айдар тышкары тын кыйгырып чыкты:

— Адам! Туку ол адам клеедири! Менин айтканым чын болды ба? Кўрзўгўр, раймагтан чана экелип жат.

Балдар тышкары чыгып, кўрўр болзо: чындап та, Пара-ев жангы чана экекеткен болтыр. Амыр оны интернаттын кўзнўгинен кўрўлў, бойында сананып калды: «Кар жаарына жетире эмди де узак, же ол чананы ажындыра садып ал-ган. Параев бойынын сўзине качан да болзо турунар ки-жи. Айдар база андый болгон болзо кайдар?..»

Бу ўйдў Айдар адазына жўгўрип келди.

— Ада, чананын тайактары агаш па? — деп энчикпей сурап турды.

— Бамбук — деп, адазы каруузын жандырып, адынан тўшти.

Айдар балдар жаар оморкодулу кўрўп салды. Бу ўйдў ологго Майя Кыдрашевна жууктай базып келди.

— Жакшылар ба, ўрўкўн! Кар жаарга эмди де узак эмес пе? А слер десе чананы ажындыра белетеп салдыгар.

Параев каткырынып, суйук сагалын сыймады.

— Эртези эрте ле... Амырды сўўндирерге санангам эдим.

А бу Амыр кайда?

— Амырды? Ненин учун Амырды? — деп, үредүчи кай-кай берди.

— А слер нени де билбезеер бе? Ол слерге нени де айтпаган ба?

— Амыр! Амыр кайда? — деп, уулчактар кыйгырышкылап, интернат жаар жүгүрдилер.

Айдар дезе араайынан аттан туура базып, жылыган торбоктор керегинде адазынын куучынын тындай берди.

Айдар, бойына чугулданып ла ачынып, туруп калды.

И. Кочеев.

АЙУ.

Колхозчылар өлөн чабарга жүре берерде, балдар жаан тыт-тын төзинде шоорлор жазап отургылады. Бир канча талда-ма комыргайды калас үрөп салган кийнинде жалкуурып, жа-жыл өлөңдү жерге жадала, жүзүн-базын немени куучындап турдылар.

Өлөн чабар машинала уружып божобой турган брига-дир айтты:

— Слер тегин жатканча, барып кызылгат терип экелген болзогор, торт болор эди.

Коля сүүнип, капшай турала, сурады:

— Мында кызылгат бар ба?

— Сүрекей көп.

— Кайда?

Бригадир колыла көргүсти:

— Ол... койу агаштын аразыла кобы өрө чыксагар, кө-рүнер:

— А бис бугул тартпазыс па?

— Андый болзо, бис экү барып келерибис. Чын ба, Кара?

— Чын, баралы — Кара жөпсинди.

Тогус жашка жеткелек, быйкак тилдү Санюк «Мен кожо байайым» — деди. Же Кара ла Коля кичинек уулчакты чаптыксынып, айдышкылады:

— Сен биске једижип болбозын. Айла кандый бир не-мени көрөлө, коркый да берерин.

— Кем јок, кожо барзын, ыраак эмес — деп, бригадир айтты.

Балдар бир көнөк алала, кобыны өрө баскылады. Кара ла Коля экү коштой барып јаттылар. Адазынын эски кар-тузын кийген, штанын сырканчагын тизезине јетире түрүп

алган Санюк кийнинен барып жатты. Ол амтанду, жымжак балтырган үзүп алар болуп, ары-бери жүгүрүп турды.

Күн кечеден бери жакшы аяскалак. Тенгериде калын ак булуттар үзүктелип, балдарды үйдежиپ турган чылап, кырдын бажы жаар араай жылып баратты.

Уулчактар жиилектү жерге капшай једерге кичееп, мен-десе де, јаан өлөңгө базаып болбой турдылар. Је андый да болзо, удабай агаштын кыйузына јууктап келдилер.

Коля агаштын аразында бороргон төңөшти көрөлө, онон көзин албай, сурады:

— Мында бөрүлөр бар ба?

Кара сүрекей ле билетен кижн болуп, табылап айтты:

— Каа-јаа учурайтан эмей.

— Кижини тудар ба?

— Кижини тутканын бастыра јажыма бир де катап көр-бөдим... Бөрү коркынчак неме эди. Јыт ла алза, кача беретен.

— Мен де бодозом, андый... Айла јай өйинде ол кур-сакка јединбей жүрген эмес. Јаңыс чычкандарды да анда-за, тойып албай.

— Андый эмей а...

— Мен бир катап кандык казарга барала, таштын јанын-да бөрү јатканын көргөм — деп, Коля төгүндеп ийди. — Јанынча өдүп баратсам, кайа да көрбөди.

— А тойо јип алганда, чорт болзын ба — деп, Кара орустады. — Ойинен өткүрө јип алган кийнинде ичинин сызына чыдап болбой јада беретен.

Балдар койу агаштын аразына кирген тушта унчукпай бардылар. Олор ары-бери көрүп, кайда да шоркырап аккан карасуунын табыжын угуп, ајарынкай барып јаттылар.

— Мында айу бар болгодый, — Коля карчий-терчий јаткан јадыктарды көрүп эрмектенди. — Кызылгатты сүүй-тен...

Кара колыла јаңгып айтты:

— А керек беди. Айу бөрүден де ары, оны тегелеп ле ийзе, јыгылып калар.

Бу тужында Санюк кобыны кечире јыгылган агаштын үстиле мантап бараткан көрүктин кийнинен ары жүгүрип, јыраада көрүнбей калды. Кара ла Коля токтой түжүп, ун-чукпай турдылар. Удаган јок Санюктын уни угулды:

— Бейи кейей! Кызылгат!..

Кичинек карасуунын эки јанында кызылгаттын јилеги, эт ошкош, кызарып турды.

Кара ла Коля бой-бойлорынан айрылышпай, кызылгат-

тан тойо жип алган кийнинде жангыс көнөккө терип турдылар. Санюк дезе картузына толтыра терип алган жиилегин экелип, көнөккө уруп, ойто ло көрүнбей калат. Ол бир эмеш унчукпай жүреле, кенетийин табыштанды:

— Сайы айу!

Эки нөкөр оны уккан бойынча, эдер немезин таппай, тазырайып келген көстөриле бой-бойлорына көрүжип, кыймык та жок тура бердилер. Экүлези «а» дейле, оосторы ачык тура калдылар. Жип турган жиилеги ары ашпай, бери де түшпей, тилдеринде токтой берди. Же «айу» деген сөс экинчи катап угулып, кызылгаттын ары жанында жызырай берерде, озор кобыны төмөн билинип-билинбей жүгүргиледи. Ол ок тарыйын көрүнип келген Санюк кийнинен ары кыйгырды:

— Сайы айу дедим! Сайы айу-у-у-у-у!

Коля ла Кара токтоордон болгой, карын жүгүрүгин там ла тындып, мылтыктын табыжынан коркыган эки чаап ошкош, жырааларды ажыра калып бараттылар. Нөкөрлөри көрүнбей каларда, Санюк, кырда жангыскан артканын билип, ыйлай берди...

Эки уул тоолу ла минуттын бажында кырдан түжүп, одузына эмеш жетпей, обоонун жанында токтой түштилер. Агаш-ташту жерге буттарынын терези сыйрылып, кан агып турды. Же озор оны сеспей турдылар.

Тыныжы буулып, жүреги көксин ойып чыккадый болуп, аайы-бажы жок согулып турган Коля жангы ла эмеш санаа алынып, айтты:

— Санюк келгенче одуга барбас керек.

— А келбей калза, нени эдерибис? — Кара кичинек нөкоринин арткан жери жаар көрүп, сурады.

— Та... Айу кичинек балага тийбес болор бо? Ийт болзо, тийбейтен эди.

Жанында бригадирдин үни угулды:

— Слер мында нени эдип турыгар?

Балдар чочыйла, эрмек айдып болбой бардылар.

— Санюк кайда?

— Ол эмди... — Коля ыйлай берди. — Келгелек...

— Кайда арты?

— Анда ла, жиилек терип турган жерде.

— Ненин учун сакып албадыгар?

— Канайып? Айу бистин үстис орто келерде...

— Кандый айу?

— А кайдан көрөйин? Санюк «айу» ла деп кыйгырган.

— Эх, слерди мыныла жакшы сойор керек! — деп, бри-

гадир колдо туткан камчызыла кизиредип айтты. — Эмди ле одуга барыгар!

Балдар оду жаар база берерде, бригадир капшай атка минип, кобыны өрө мантатты. Ле жарым частын бажында ол ойто келди. Эмди эки уулчакты кожо барып, нөкөрин бедрезиндер деп айбылап айтты. Обедке јуулган колхозчылар Санюктын табылбай барганы керегинде угала, түймеже бердилер. Кезиктери мылтыктарын октоп, јүктенген бойынча аттарына минип алдылар. Ле бу тужында одунын алты јанында Санюк көрүнип келди. Ол толтыра терип алган кызылгатту көнөкти јүк ле арайдан экелип, јерге тургусты. Бастыра улус оны курчап ийди. Бир үй кижиге эңчейип сурады:

— Сен јолдонг азала, алты јанынан келдинг бе, балам?

— Эйе.

— Кырда айу бар эмтир бе?

— Јок, айу эмес, айу...

— Ол экүнин башказы незинде?

— Сайы айу. Анда көп...

— А-а, сары адару туру ине! — деп, улус каткырышты.

— Не де болзо нөкөрин јангыскандыра таштаар ба? — бригадир Кара ла Коля жаар көрүп сурады.

Эки нөкөр уйалып, туура баскылады. Санюк дезе улусла кожо отурып, кызылгатты мөткө кожуп ажанды.

П. Кучияк.

ЭНЕЗИНИН ЈАКЫЛТАЗЫ.

Күн бийик кырга көдүрилди,
Алтайды јаркынла эркеледи.
Энези уулына јууктап келип,
Эрдин онын эрдине тийгисти.
Уулы энезинин алдында
Чырайы омок күлүмзиренди.
Јолго јүретен таарында
Ару кийимдер ле азык јатты.
Энезинин јүреги шимирт эдерде,
Кирбик төзинде јаш көрүнди.
Эрке уулына оны көргүспеске,
Кайра тамагынан ажырып ийди.
Уулынын колын узак тутты,
Јүрегинин јылузын ого берди.

Төрөлин корыырга бараткан геройды
Жалбышту сөзиле үйдежиپ айтты:
— Мен сени эмчекле азырагам,
Төрөл сеге жарык көргүскен.
Кайра көрбөй бар, балам,
Калапту баатыр бол, уулым!
Алып-Манаш баатырдый
Оштүгө килебес кату бол!
Алтай-Буучай баатырдый
Олбос мөңкү ийделү бол!
Аткан огын көстүдий болуп,
Ачап оштүни жаспай тийзин.
Туткан колын темирдий болуп,
Табарган жыландарды үзе тутсын.
Күн жаркынду Төрөлисти
Күчин кысканбай коры, эркем.
Казыр андый фашистгерди
Жок эделе, жан, уулым!

— Ижен, эне, ижен меге! —
Уулы энезин бүдүмчилеп,
Энезинин көзине чике көрди,
Омок үниле мынайда айтты:
— Слердин эмчектин жылу сүди
Менин канымда жылып жүргенде,
Төрөлимнин берген ырызы
Жүрегимде чечектеп турганда,
Уулыңнын колы тырлашпас,
Уйатка сени арттырбас!
Ороонимнын жакылтазын
Ойто баспай бүдүрерим.
Кайралду төрөл Совет жерин
Каным кысканбай корыырым!
Жакшы болзын, кару энем,
Жардак, омок жадыгар.
Менин жөнүлү келеримди
Эмеш те кунукпай сакыгар.
«Бүгүңги күнгө жетире
Баламнын омогын канайып сеспегем?
Жаанаганча оны азыраарымда,
Жардак үнин канайып укпагам?»
Энези бойында кайкап сананды,
Эрди жылу күлүмзиренди.
— Эзен-амыр жүр! — деп айдала,
Узадып, омок айлына келди.

АКТУ ПИОНЕРСКИЙ СОС.

Бистин ороондо, Крымда, Керчь деп город бар. Керчьтин јанындагы бир межеликтен эки талай көрүнип јат. Сол јаны јаар көрзө — Азовский талайдын чанкыр суузы јадар. Он јаны јаар көрзө — Кара талайдын суузы тенериге тийип калгандый көрүнөр.

Заводтордын содойыжып калган бийик трубалары, керептердин мачталары тенериге једерге тургандый. Городты эбиреде озогы шибеелердин, церквелердин ле өргөөлөрдin жемирилип калган стенелери кажайат. Мынызы туку озо болгон јүрүмнин арткан кереези.

Эмди дезе город болот эдип турган јакшынак устарла, казыр талайдан көп балык тудуп турган балыкчыларыла макталат.

...Керчьтин јуучыл магы база бар. Ада-Төрөл учун Улу јуу тушта Керчьтин куй таштарында јажынып, өштүлерге јаан королто эткен партизандардын ат-нерелү тартыжузын бастыра телекей кайкаган. Партизандар өштүге бистин јеристе, Крымда, амыр бербей, узак өйгө јуулашкандар.

Керчьте Митридат деп кыр бар. Ол кырдын бажында таштан ойып эткен јаан аякта үргүлјиге өчпөс от күйүп, улу тартыжуда өлгөндөрдin мактулу тартыжузын эске алындырат. Анда городты өштүден јайымдаар тушта өлгөн улуска учурлаган бийик памятник туруп јат.

Митридаттын бажынан төмөн ак таш тепкиш түшкен. Кырдын эдегинен јараш ором башталып јат. Бу оромнын бастыра тураларында «Володя Дубининнин оромы» деп бичилгенин көрөригер.

Володя Дубининнин ады јангыс ла Керчьте, јангыс ла Советский Союзта эмес, гран да ары јанындагы көп ороондордо јарлу. Керчьке келген кажы ла пионер мындагы улустан элден ле озо мынайда сураар:

— Володя Дубининнин оромына канайда једер?

— Володя Дубининнин адыла адалган школго јетире ыраак па?

Андый суракты уккан кажы ла кижии јолды күүнзеп көргүзип берер.

Городтын эн јараш оромы кемнин адыла адалганын чокым бичип аларга турган болзоор, музейге барыгар. Керчь городтын мактулу партизандарынын эткен ат-нерелү керектери көргүзилген залда он үч-он төрт јашту уулчактын порт-

реди бар. Бийик мандайынын алдынан эрү, керсү көстөриле слер јаар көрүп отурган уулчактын ачык-ярык, өңжүк чырайынан көс албай туруп каларыгар. Ол уулчакты Керчтин журт улузы «бистин Володя» деп эрке адагылап турат.

Пионер Володя Дубинин кандый мактулу керек эткен?

1941 жылда, жуу башталардан бир канча күн озо, Володя Артектен жанып келген. Атту-чуулу пионерский лагерьге путевканы Володяга сый эдип бергендер. Ол городтын эн артык жаш авиаконструкторларынын бирүзи болгон. Онын ак канаттуу жеңилчек модельдери Митридаттын үстиле көп каптап учуп туратан.

Володя Артекке жүреле, күнге чек карара күйүп калган. Ол айлына көп жаңы амадуларлу жанган. Же... удабай жуу башталган.

Володянын адазы, Никифор Семенович, гражданский жууда турушкан коммунист, пароходтын капитаны болгон. Жуу башталарда ла, ол жууга атана берген. Володя адазыла кожо барарга суранган, же адазы болдырбаган.

— Мындый күч өйдө айылда да иш једер — деген.

Бир канча күн Керчтин жүзүн-башка учреждениелеринин эжигинде кандый да күчүк кемди де сакып отуратан. Эжикти ачып, күүни жамандалып калган уулчак чыгып келеле, ийдине араай сыгырып ийеле, күүн-күч јок айдатан:

— Мында база алгылабады.

Ол уулчак Володя Дубинин болгон. Ол порттын управлениезинде, партиянын горкомында, комсомолдын комитетинде, военкоматта болгон. Анда ол фронтко ийигер эме-зе кандый бир јаан учурлу военный јакылта беригер деп сурап туратан. Же Володя јүк ле он төрт јашту болгон, бойы дезе онон до кичинек көрүнетен. Фронтко барарга суранып жүрген нөкөрин чөкөбөстөн сакып отурган Бобик Володянан жаңыс мындый сөстөр угатан:

— Алгылабады... Албай јат...

Адазы чын айткан: керек айылда да, Керчте де, табылды. Володя тимуровский иш өткүрип турды. Көп фронтовиктердин билелеринде кызыл галстукту уулчак удабай ла жуук төрөөн кижидий боло берди. Же кезикте, баштап алган керегин учына јетирбегенде эмезе бойынын кандый бир кылыгы ичине кирбей турганда, Володя галстугын чечип салатан.

Школьниктер куру болуштоптор жуугандар. Андый болуштопторго күйгүр суйук неме уруп алала, солдаттар өштүнин танктарын өртөп туратандар. Удабай Володя Дубининин звенозы болуштоптор жуур жанынан городто баштапкы јер алган.

Фронт жууктап ла клееткен... Сводка там ла коркышту угулып турган. Күскери жай фашисттер Крымский жарымортолыкты колго аларга каланту табарулар баштаган. Ошту-нин авиациязы городты бомбалап турган. Фашисттердин бомбазынан школ куйуп калган. Дубининдердинг билези Володянын адазынын озогы нокорининг — Иван Захарович Гриценконын айдына, Керчьтен ыраак жок Эски Карантин деп журтка кочуп алган. Иван Захарович Гриценко Володянын таайы болгон.

Алдында Володя жайгы каникулдарын мында откуретен. Ол бойына кураа Ваня Гриценколо, онон до окко уулчактарла жуулажып, кызылдар ла актар болуп ойноп туратан. Анда озогы тушта таш алып туратан жаан куйлар ла оро-лор бар болгон. Бир катап Володя ойноп журеле, ташталып калган оролордын бирузининг устин ойо базала, оро жаар туже берген. Мында, жердин алдында, карануй терен таш галерея ташты кандый да курч немеле тырмап, нени де бичип салганын коруп ийген. Буквалар жарымдай арчылып та калган болзо, Володя ажыктап, кычырып алган: «Мында 19 жылда кызыл партизандар Никифор Дубинин ле Иван Гриценко Совет жанг учун жуулашкан».

Анайып уулчактар адаларынын жуучыл магын керелеген темдекке учурагандар.

Эмди Эски Карантинге келеле, Володя таш алып туратан куйда кандый да санг башка иш одуп турганын коруп ийген. Уур жабызак кайырчактар тарткан машиналар ла аб-ралу аттар улам ла келип турган, улус дезе ол кайырчактарды, таарларды, бочколорды жердин алды жаар апарып тургандар.

Озо баштап Володя Дубинин мында аш-курсакты жууктап клееткен гитлеровецтерден жажырып турган болор деп бодогон, же онон мында кандый да жаан учурлу керек болуп турганын сезип ийген. Ваня Гриценко бу керекти билетен болгон, же ол Володяга озо баштап нени де айтпаган. Же учу-учында керектинг аайын Володя нокоринен билип алган: керде-марда фашисттер Керчти алып ийгедий болзо, олорло жуулажарга городтыг коммунисттери жердин алдында партизанский отряд тозоп турган болтыр.

Мындый жаан керекти онон жажырып турганына Володя ооркойло, Иван Захарович Гриценкого жургурген. Мени партизанский отрядка алыгар деп, ол таайын узак сураган.

Отрядтыг командири, алдында талайчы болгон Александр Федорович Зябрев, жердин алдында улуска коркышту куя келижетенин билип турган. Жердин алдынан оштуле тартыжарга болуп узак ойго ару кей, куннинг чогы жок

жерде жүрерге жопсинген жалтанбас улустын жүрүмү жеткерлүү болотонун жакшы билип турган. Онын учун Зябрев отрядка жалтанбас, ийде-чыдалду улусты алып турган. Же Володяны ол жакшы көргөн ошкош, айла Володяны таайы да мактап турган. Зябрев карган партизанга бүдүп, уулчакты отрядына алган.

Жуу дезе жууктап ла клееткен. Керчтын жанындагы талайда жуунунг от-жалбыжы жаркындалып турган. Фашисттер городко жууктап келгендер. Партизандарга жердин алды жаар түжер керек болгон. Олор карануй куйлар жаар түжүп, атту-чуулу тартыжузын баштагандар.

Партизандар жердин алдында бежен түн, бежен түш болгондор. Анча кире ойди олорло кожо Володя Дубинин өткүргөн.

Жердин алдынан чыгып, баштапкы ла катап эткен тартыжуда партизандар неме болгобой отурган өштүнун штабын коскоро чачала, военный складтарын өртөп салгандар. Немецтер оды-буузы кажы ла ойдо кайнап чыгарга белен вулканнын устинде отургандый болгондор.

Фашисттердин жаандары жердин алдындагы партизанский отрядты тургуза ла жоголтсын деп жакару берген. Олор куйларды бастыра жанынан курчаган, үзүк жок табарулар баштаган.

Фашисттердин табарузын партизандар улай ла туй чаап тургандар. Фашисттер куйлар жаар бомбалар, миналар таштаган, партизандарды коронду газла тумалаарга албадандар, же партизандардын шибеези колго түшпеген. Анайдарда, гитлеровецтер куйга киретен жерлерди ончозын туй боктойло, андагы улусты тирүүге көмүп салар деп шүүшкендер. Бастыра өткүштерди, бастыра тежиктерди бетонло шык эттире бөктөп салгандар. Же жердин алдындагы улус база да колго түшпеген. Отряд терени алтан метр куйга түжүп алган. Анда, жердин терегинде, партизандар канча куннин туркунына иштеп, жуулажарга белетенип тургандар. Чөлөө ойдо военный ла политический үредү өдүп турган. Улус жердин алдына экелген бичиктерди кычырып туратандар. Конституциянын кунин темдектеп, торжественный жуун өткүрип, байрамдагандар.

Куйлардан чыгатын бастыра тежиктерди каруулдаарга гитлеровецтерге фронттон бүткүл полк экелерге келишкен. Полк артиллериязын, прожекторлорун, табыш угар аппараттарын алганча келген. Немецтердин командованиези партизандарды жерден чыгып, колго түшсин деп көп катап некеген. Же партизандар жана болбостон турумкай тартышкандар. Онын учун фашисттер жаантайын коркып туратандар.

Баштапкы ла тартыжулардын бирузинде отрядтын командирини Зябрев олгон. Отрядты алдында штабтын начальниги болгон коммунист Лазарев башкарган.

Оштуниң курчузы там ла катуланып турган.

Немацтер куйларлу жерди курчап алала, оны эбире аткак эмик тартып койгон, куйларга баратан бастыра жолдорго миналар тургузып койгондор. Фашисттер бери бир де кижини жууктатпай тургандар.

Шак ол тушта партизандар Володянын ла онын найыларынын сурагына жопсинер деп шуушкендер: ак-жарыкка чыгып, жерде не болуп турганын билер керек болгон. Пионерлер дезе оро чыгып, кайуга барып келерге узактан бери сурангылап турган.

Володя Дубининди жаш кайучылардын кичинек отрядынын командирине костогондор. Лазарев, балдар жеткерге учурабазын деп жалтана-жалтана, ологго оро чыгарга жоп берген. Ваня Гриценко куйлардан чыгатан ончо тежиктерди жакшы билетен. Пионерлер Володя Дубинин, Ваня Гриценко ла Толя Ковалев андый тежиктердин бирузинен жук арайдан чыгып алала, партизандарга керекту немелерди ончозын коруп алала, кемге де корунбей ойто једип келгендер.

Је фашисттер удабай бу да тапчы тежиктерди таап алала, таштарла шаайла, бетон уруп салгандар.

Сок јангыс, чек кичинек тежик арткан. Онон јангыс ла келескен ошкош ээлгир, эпчил Володя чыгар аргалу болгон. Эмди кайуга Володя јангыскан јурер болгон. Ол партизандарга јаан учурлу јетирүлерди көп катап јетирген.

Бир катап кайуга барала, Володя энчигип болбой, Гриценколордын айлынын јанына өнөлөп барган... Ол энезин сурекей санап турган болгон.

Володя көзнөк өткуре энезинин арып-чылап калган чырайын көргөн. Энезин адап ийер, энезиле бир де эмеш болзо куучындажар кууни коркышту келип те турган болзо, Володя анайда эдерге јарабазын билип турган: кайуга јурген кижиге коркышту ајарынкай болуп, јакылтазын будурер керек болгон. Ол токтодынып, козинин јажын да арычбай, туранын јанынан араай јылып јуре берген.

База бир катап Володя кайудан јанып клееделе, көрөр болзо, фашисттер онын чыгып келген тежигин туй бөктөп салган болтыр. Уулчак база бир јажытту тежикти бедреп, миналар тургузып салган таштардын ортозыла узак јылып јурген. Кезикте ого оштуниң часовойларынын чек јангала јылып одорго келишкен.

База бир тушта Володя оро чыгала, гитлеровецтердин

планын билип алган. Олор куйларды суула толтырарга, талайдан жоон трубаларла суу агызарга насостор тургузып турган. Кичине кайучы өлөрүнөн де жалтанбай, фашистский часовойлордын жаныла өдөлө, тежигине једип алган. Володя јердин алды јаар түжетен тежиктен тепкиштерле југуруп түжеле, фашисттер кандый јеткер белетеп турганын партизандарга куучындап берди. Партизандар јердин алдында коридорлор ошкөш тапчы куйларды кечире плотиналар эдип баштагандар. Дежурстводон ло каруулдан бош улус ончозы куйлардын өрөги кыптарына чыккылаган. Фашисттер партизандардын сырангай устинде баскылап, трубалар тургузып, шлангтар тартып тургандар. Оштуге сестирбеске, партизандар тал-табыш чыгарбай, таштарды, ракушечникти чогул, стенелер эдип, таш коридорлорды туй чеденден тургандар.

Партизандардын мендегени јакшы болды. Таш стене јетире бүткелекте бир тежикти төмөн суу күркуреп урулып келген. Суу үстиги кыпка толо берген, цементле бектебеген стененин јиктеринен сызылып агып келген. Шахтерский лампочкаларды ла факелдерди бийик көдурип алып, кезикте тизеге, кезикте курлаазына јетире сууда туруп, партизандар јердин алдындагы плотиналардын кокус јерлерин бөктөп тургандар. Партизандарга тил јетирген Володя Дубинин эмес болзо, јердин алдындагы шибеге ол тунде суу толуп калар эди.

Јердин алдындагы иш туниле токтобогон. Суу куйдын алтыгы кыптарына өтпөй барды. Је оштулер сууны өскө тежиктерле божодып ийерден маат јок болгон, онын учун партизандар куйлардын өрөги кыптарында база да көп таш стенелер эткендер.

Партизандар эки күннин туркунына бастыра коридорлорды ташла туй бөктөп, цементле шыбап салгандар. Отряд жалтанбас Володя Дубинининг шылтузында өлүмнөн аргадаганын билип турган.

Партизандар јердин устине чыгарга албаданып, куй таштардын айрыланып барган сырангай ыраак јеринен өткүш јазап алар деп шуушкендер. Ичтен суулу ванналар турган јерди фашисттер бомбалап, оодо аттырып салгандар, улус суу јогынан өлөрдөн маат јок болгон. Бир чичке куйдын токтогон јерин өткүрө казала, өткүш эдип алып, Эски Карантинде агаштын ортозында јуулажып турган партизандарга једер керек болгон. Је озо баштап кайу ийип, өткүш эдерге турган јерде немецтер бар эмеш пе деп, билип алар керек болгон.

Володя Дубининге, өрө чыгала, Керчтин база бир жанындагы куй таштардагы партизандарга барып келзин деп жакылта берилген.

1941 жылдын калганчы түнинде, сырангай жаңы жылдын алдында, Володя жердин алдынан чыгып алган. Кенетин советский флоттын моряктарын көрүп ийеле, Володя бойына бүтпеген. Моряктар жаны ла талайла келеле, Керчти өштүдөн жайымдап алгандар эмтир.

Жердин алдындагы улус десе города жайымдалып калганын билбес! Бу сүүнчилү солун табышты партизандарга Володя Дубинин жетирген.

Көөгө карарып калган, көп күндөргө карануйда жүрүп, сокорып калган, күннин жаркынын, сууны, ару кейди санап калган улус жердин алдынан чыгып, солдаттарла, талайчыларла эзендежи, кучактажып турган.

Володя энезиле тушташкан. Энези уулыла эмди туштажар болорум деп иженбей де барган болгон...

1942 жылда төртинчи январьда десе Володя база ла жүре берген. Ол саперлорго болужарга барган. Куй таштардын жанында фашисттердин миналарын алып салар керек болгон. Бир саперло кожо Володя таныш жолло куй таштар жаар барып жаткан. Алдында бу жолло ого көп катап өнөлөп өдөргө келишкен. Же фашисттердин жажыра тургузып салган миназын оордын бирүзи де көрбөгөн. Кижинин кулагы тунгадый күзүрт угулган. Мина жара адылала, саперды ла Володяны өлтүрүп ийген.

Володянын сөөгүн куй таштардын жуугында өлгөн партизандарла кожо жууп салгандар.

Жалтанбас герой пионерди, Володя Дубининди, Советский башкарууучыл Кызыл Маанынын ордениле кайралдаган. Онын ады-жолы Ленинский комсомолдын Мактулу книгазына бичилген. Бистин пионерский организациянын төртөн жылдыгына Володя Дубининнинг адыла адалган оромдо жаш геройго, жердин алдында шибеееленип алган партизандардын жалтанбас кайучызына, жараш памятник тургузылган. Ол памятниктин жанында, койу агашту пионерский скверде, Володяны жакшы билетен улус жуулып турат. Жуулган улус — Карантиннинг куй таштарында болгон партизандар, Володянын үренген школында иштеп турган үредүчилер, Володянын нөкөрлөри — жалтанбас Володяны ундыбагандар. Оордын кажызы ла Володя керегинде жылбиркеп уккадый көп неме куучындап турат. Бүгүнгү пионерлер, Володянын чыккан-өскөн городаында жүргөн балдар бу куучындарды сүрекей соныркап уккулайт.

Улус Володя бойынын жакшынак модельдерин канайда

эдип туратаны керегинде, жуунын кату ойинде ол кандый жалтанбас кайучы болгоны, жердин алдындагы партизанский отрядты олүмнен аргадаганы керегинде куучындагылайт...

Бери, памятник жаар, карган үредүчи Юлия Львовна база келип турат.

Ол бойынын үренчигинин адыла адалган школдын жанында журтап жат. Эмди Юлия Львовна пенсияда, же ол бойынын үренчигин — көк көстү, жаан мандайлу Володяны ундыбаган. Володянын кылык-жанында сыранай жаан учурлузы не болгон, ого чындык герой болорго не болушкан деп, балдар сураганда, Юлия Львовна айдатан:

— Мен бодозом, сыранай ла учурлузы Володя берген сөзинен качан да жана баспайтаны болгон. Володя нени-нени эдер деп сөзин берген болзо, ол айткан сөзин качан да болзо бүдүрер, эдер болгон керекти эдип салар деп, бис билетенис. Кижинин ак-чек болоры десе — кижинин жалтанбазынын баштапкы темдеги. Кижини качан да ак-чек жүрүп, берген сөзинен де, тургузылган ээжиден де кыйбай турза, бүдүрер керегин качан да болзо бүдүрүп турза, — ол кандый да уур-күчтерден, кандый да жеткерден жалтанбас. Ол жаман керек качан да этпес.

Юлия Львовна мындай бир учурал болгонын биске куучындап берген. Володя урокто туйказынан кандый да бичик кычырып отурган.

— Сен ондо нени кычырып отуруң, Дубинин? — деп, Юлия Львовна сураган.

Володя түлтүйүп, партадан бойынын сүүген геройы Чкалов керегинде бичикти чыгарып алала, үредүчинин столу жаар баскан.

— Анайда эдерге жарабас, Дубинин, — деп, Юлия Львовна оны эмеш адылып ийген. — Сен урокто өскө керек эдип отурганда, байла, мени тообой турган болбойың. Ме, Дубинин, бичигинди ал. Же урокто база качан да кычырбазың деп сөзин бер. Сөзин берип туруң ба?

— Жок, энчигип болбозым — деп, Володя айтты.

— Же, анайдарда, мен бичигинди айрып аларым.

— Же, алгайаар. Мен төгүн айтпайтам, кычырарым.

Уроктордын кийинде Юлия Львовна Володяны бойына кычырган.

— Дубинин, сен качан да төгүн неме айтпайтан ак-чек уулчак. Онызы сүреен жакшы. Же кижини бойынын жакшы кылыгыла мактанбас учурлу. «Көрзөөр дө, мен кандый жакшы, ак-чек кижини!» Бүгүн класста не болгоны санаанга кирет пе? Бичик керегинде сураарымда, сен меге нени

айткан эдин? «Кандый чике сөстү үүл!» — деп, айткадый. Чынын алза, мында кижги кайкагадый, мактагадый не де жок. Сенен некеп турган керекти эдип болбозым деп, сен ажындыра ла айдынып жадың.

— Жок, андый эмес, — деп, Володя, тултуйип айтты. — Менин жаным андый: созим берген болзом — кыйалта жок будүрерим. Эдип болбос болзом, сөзимди де бербезим.

— Сурекей жакшы. Кижги берген сөзинен жана баспас учурлу. Жангыс ла тузалу керек эдерге молдонор керек. Берген сөзин, алган молжуун жакшы ба, тузалу ба — керектиг учуры онызында.

...Володя нени ле эдип билетен болгон, онынг учун школдо ончо балдар оны тооп туратандар деп, Юлия Львовна эске алынып куучындайт. Володя керептердин, самолеттордын сурекей жакшы модельдерин эдип туратан, жакшы журап билетен. Школдо кандый-кандый байрамга белетениш башталганда ла, Володя жаан класстардын балдарына жилбиркеп болужатан. Ол школдын театрына декорациялар журап, стенгазетти кееркедип, жүзүн-башка ондү чаазыннан китайский фонариктер эдип туратан.

— Онынг учун урокторын жакшы уренип аларга кезикте ого ой жетпейтен — деп, Юлия Львовна айдат.

Мындый да учуралдар болуп туратан...

Юлия Львовна кезикте көрүп отурза, Володя ойиненг өткүре тым отурып, досконынг жанында өдүп турган куучынды коркышту кичеениш тындап отурган кижидий көрүнерге албаданып турганы билдиретен... Ажыктап көрөр болзо, Володя доско јавр кайдаар да төмөн көрүп отурган ошкош. Партанын алдында, Володянын тизезинде, торт ло будүн мастерской: жүзүн-јуур ондү карандаштар, резинка, альбом бар эмтир.

— Је андый керектер баштапкы ла жылдарда бөлуп туратан — деп, Юлия Львовна куучынды жилбиркеп угуп отурган балдарга јартайт.

Юлия Львовна Володяны уйалтын айтканда, ол карузуына айдатан:

— Юлия Львовна, эмеш сагыгар, мен эмдиге јетире акчек санаалу болгологым. Пионерге ле кирзем, көрөрөөр анайда кылынбазым. Слер ол тушта мени бир де адыл-базаар. Је база ла эмеш сагызаар.

Кылыгын тузедерин келер ойго арттыарга јарабас, берген сөзин качан да болзо будүрип туратан, ак-чек балдарды пионерге алып јат деп, уредучизи Володяга коп катап јартап туратан.

Јажы једерде, Володяга пионерге кирген. Володя школго

кызыл галстукту келген, көстөри онын омок, топ, санаалу болгон. Ол улам да галстугу жаар көрүп салып турган.

— Юлия Львовна, — деп, Володя табылу айткан. — Эмди слер меге иженигер.

Уредучи оны пионер болгонула уткып, галстугун түзе-деле, уулчактын көзи жаар чике көргөн.

— Же, Дубинин, эмди сенин сөзинг — пионерский сөс. Кызыл галстукту кизи уйалып кызаргадый кылык этпес учурлу деп айдыжатанын ундыба.

— Пионердинг сөзи, галстук чылап, жаркындалып турар учурлу — деп, Володя айткан.

— Онызы чын — деп, Юлия Львовна айткан.

— Же чындык жаркынду пионерский сөсти тегин ле калырап турар көбөрм жараш сөслө булгаба. Кезик көөрм улус калыран турала, төгүн де айдып ийет.

— Жок, Юлия Львовна, — деп, Володя тарына берди. — Менин сөзим, чын да галстук ошкош, жаркынду сөс болор.

Чындап та, Володянын сөзи кату, чындык сөс болгон. Ол алдында жакшы үренген, же пионерге кирген кийинде сүрекей жакшы үренер боло берген. Ол качан да төгүн сөс айтпайтан. Онын бурузыла кандый бир керек боло берген болзо, Володя качан да жажырбай, агы-чегин айдып беретен.

Бир катап класста Баштапкы майга стенгазет белетегендер. Орус тилдин урогында Юлия Львовна көрөр болзо, партанын ары жанынан Володянын жүк ле тобози көрунип турган, бойы десе кайда да партанын алдында отурган.

— Дубинин, сен анда нени эдиш отурын?

Володя партанын алдынан чытып ксатен.

Онын колында үлүш кисточка болгон, жүзи десе галстугуна да кызыл болуп калган.

— Анайдарда, сен анда нени эдиш турган, Дубинин?

— Баштапкы майдын газетине журук журап жадым деп, Володя араай да болзо, жалтанбай айткан. — Мен бүгунги күнге ончозын эдиш берер болосо, эдиш болбором. Онын учун журап отурым, Юлия Львовна. Мен балдарга сөзүм бергенде, канайын бүдүрбейин.

— Меге берген жаркынду сөзинг кайда, пионер Дубинин? — деп, Юлия Львовна чукулду сураган. — Будуктарыңды бери бер, Володя.

Юлия Львовна партазына басып келерде, Володя будуктарын алып берген. Бу жараш будуктарды ого ыраак жорыктаң адазы экелген. Володя андый сый алганына сүрекей суунип жүретен. Ончо балдар онызын билетен. Класста тым боло берген.

— Алыгар, Юлия Львовна — деп, Володя үшкүрүп айткан. Колындагы үлүш кисточкадан жерге тамчылар түжүп турды. — Же слер менин сөзимди билетен болзогор, албагар. Мен бир ле айткамда, Слер бойыгар жөп бербегенчеер, будуктарды колго албазым.

Кичинек сынду Володя, бажын эмеш кедейтип алып, алдынан өрө үредүчининг көзине чике көрүп турды.

Юлия Львовна Володяга бүдүп, онын будуктарын албаган.

Уулчак будуктарын парта жаар салып койды. Урок божогончо, Володя үредүчининг куучынын ажарулу угуп, тым отурган. Балдар дезе Володя жаар тоомжылу көргүлөп тургандар.

Володяга темей бүткен эмезин Юлия Львовна билип турган. Володя үредүчизин төгүндебеген. Экинчи күнде Володя үредүчизи көрзин деп, эки колын партага салып алала, торт кыймык жоктон отурган.

Уроктордын кийнинде Юлия Львовна үредүчилердин кыбында иштеп отурган. Кенетийин онын кызычагы Светлана кирип келген. Ол пионерский отрядтын соведининг председатели болгон.

— Уксаар да, эне, слердин керегеерде бистинг стенгазедис Баштапкы майдын байрамына чыкпаска туру. Дубинин биске газет журабай туру — деп, Светлана айткан.

— Нени де ондобой турум... Мен онын будуктарын албадым не.

— Түңей ле, эне. Володя айдат: «Юлия Львовна меге бүдүп турарда, мен будуктарга тийер учурым жок. Юлия Львовна, кем жок, жура дезе, жаңыс ла ол тушта жураарым».

Үредүчиге Светланага кожо класска барып, качан да журабазын деп айткан эмезим деп, Володяга жартап берерге келишкен.

— Анайдарда, слер бу өйгө мени берген сөзимнен жайымдап тураар ба? — деп, Володя сүүне берди. Үредүчи жаар сүмелү көрөлө, сумказынан будуктарды чыгарып, партага калын чаазын жайып алала, иштей берген.

Бир күннин бажында Баштапкы майга учурлаган жараш газет чыккан. Володя будуктарын карамадабай, кызыл флактар, чечектер, талайда жүрген пароходтор, Митридаттын үстинде учуп жүрген самолеттор журап салган.

Газеттин алтыгы жанында, он жанындагы толыгында, каткымчылу журук жүрген. Оны база Володя жураган. Ол бойын журап салган: бастыра бойы өлө-чоокыр болуп будунып алала, партанын алдында корчойып калган отурган, кемнин де жаан колы дезе оны өрө көдүрүп турган. Ол колдо «Акту пионерский жаркынду сөс» деп бичип салган.

* Баштапкы класстан ала Володя Дубининди үрөткөн карган үредүчи Юлия Львовна шак андый учуралдар биске куучындаган.

Онын айтканы чын.

Бойынын ак-чек пионерский сөзине чындык болоры дегени — бүдүретен керегин качан да болзо бүдүрерге белен болгоны. Яш ленинец болорго пионерге кирип турган тушта кажы ла бала торжественный берер сөстин кереес сөстөрүн айдат:

— Мен, Советский Союзтын яш пионери...

Ак-чек пионерский сөзине чындык болоры дегени — торжественный берген сөзин чын керекте жаантайын бүдүрүп турары.

А. В. Кокышев.

КАРАБАШ.

(«Туулардан келген балдар» деп повестьтен үзүк)

Жаңы жыл жууктап клеетти. Энир. Карга бүркедип салган ыраак деремненин үстиле шуурган эрикчилдү улып, кобыларды төмөн жүрө берет. Онон салкын тымып, көпөгөш-көпөгөш жылдыстарлу чанкыр тенери ачыла бергенде, эрикчил аркалар, кышкы орой жолдор ло карачкы көзноктү туралар тенериде ыраак жылдыстын шыгырап турганын тындап жаткандый бодолот. Кенетийин кечүнинг ары жанында карануй агаштардын ортозынан эригип жүргөн түлкү Тяф! Тяф!» деп жанкылдада үреле, сүри тумчугыла кейди жытап, кышкы жаан жолды кечире кокпондодо желе берди. Обогөндөри фронтто эмегендердин потпуштары тежикте, түлкүгө макалу болбой кайтсын...

Төмөнгү катокто жыгылап жаткан балдардын ыраактагы табыжын Карабаш эмдиге ле тындаганча. Энези иштеп жүк ле түнде келер. Койло бойынын кеден конычту өдүгин жастанып, кендир буушла бойына жаба буулап алган, бойы орыннын үстинде уйуктап жат. Онын өдүгин канайып та алып болбозын. Карабаштын өдүктери жырылып калган, эмди оны көктөөр дө аргазы жок, орыннын алдында жадып жат. Одүкти Карабаш ончозынан озо эледип турган учун, энези ого өчөжип, арткан тередег Койлого өдүк көктөп берген, эмди Карабаш үйдөн чыкпай, төртүнчи күн отуруп жат.

Кар кайылып, качан жай келер, кайындар жажарып, качан кууктер эдер?.. Жай ыраак, ыраак... Байла, жай ол турган ыраак кыраардын ары жанында болор. Ойто келерге, ол не мендебейт не? Жай жедиң келзе, ол мынайып кере тужине көзүңкүтүң алдында кунугып отурар беде? Жуу удабае ла токтоор дежиң жат, качан токтоорун үредүчилер де билбей турганда, кем билетен оны?..

Мындай санаалардан Карабаштын ыйлаар кууни келди. Кенети соокторго жайкын тоңго берген, эмди балдарга жыгылаарга макалу болбой кайтсын. Бутка нени кийип ала-ла, жыгылап баратан?

Карабаш аргазын таппай, бир эмең турала, илмекте энезинин илип салган, жетире көктөлбөгөн меелейлерин алды. Койдын терезинен эткен жаан меелейлер Карабаштын буттарына жарай берди. Ол меелейлердин буюдуна кийип ала-ла, түшнөзүн деп, кажыктарынан кендириле буулап алды.

Меелей сурекей жылу болтыр. Карабаш тонын да жетире кийбей, эжикти чала бектеп, төмөн, балдар жыгылап жаткан жер жаар жүгурди. Же Карабашка бүгүн энирде жынылаарга келишпеди. Тере меелей карга өдүп, учында, тесте чилең, көбө берерде, Карабаштын оңон ары барар аргазы төрт жок болды.

Меелейди будынан тужурбеске аксандап, айры тонди эбирин ле клеедерде, ажанарга иштен жанын брааткан энези туштай берди.

— Бу кем? — деп, энези, кенетийин карануйдан удурат чыгып келген кижиден чочыган бойынча, тура түшти.

— Мен эмей база, кем... — деп, Карабаш жаман керек болотонун ажындыра сезип, түмчугыла унчукты.

— А бу түниле нени бедреп жүрүң?

Киж жаш ла бөйү жажына турада отуратан ба? — деп, Карабаш буттарын энезине көргүспөсөкө албаданып, кимиректенди.

— А бу будына нени кийип алган? — деп, энези Карабаштын буттарында көбү калган боро немени аяктап сурады.

— Же, меелейден өскө база нени кийейин... — деп, Карабаш чончыды.

— Куда-ай, улустар! Бу шайтан менин жетире көктөбөгөн меелеңимди кийип алган туру ине! — деп, энези калактай берди. — Бу сече ненин албаны болгон?..

— Киж жайыла кучаларды кабырар ла кабырар, а кышкыда меелей де кийерге жарабас... — деп, Карабаш бултаартып турды. Энези Карабашты эки катап тажыйла, ойто айлына сурди. Карабаш айлы жаар секирип-секирип

жүгүрдү. Үлүш меелейлер мачылдажып, онын тамандарына согулып клеетти.

Айлына жанып келеле, катап ла көзүнөктүн алдына отурды. Онын жүрегине сүрекей уур ла ачу болгон.

Эртезинде үйгө отураарынан торт чөккөйлө, Карабаш не-ни-нени эдер деп шүүндү. Ол орыннын алдында тыйрыяа кадып калган өдүктөрин чыгара тартала, канайып-канайып жамап алар деп шүүндү. Же тамандары жок, кончы ыртык өдүктү жамаар арга чек ле жок болгон.

— Кайран өдүгүмди!.. — деп үшкүреле, Карабаш бажын тырмады. Кадып калган кату тере өдүктү өткүрө кадаар шибей оlorдо болордон болгой, бастыра деремнеде де тоолу ла. Оны эдер ус та жок болгон. Карабаш бир эмеш сананып турала, онон Койлого тал печкеге жакшы ла кызыда от сал деди. Бойы тактанын алдында агааш кайырчактан каду талдап алала, оны кыскашла жаба тудуп, тала печкеде тиркиреде күйе берген жалбыш отко кызыда берди. Кызый берген кадуны ичинде тошту суулу көнөккө салып ийерде, кенетийин каду шыркырап, буузын буркурада адып ийди.

Кадырына берген кадуны Карабаш көнөктөн чыгарала, оны эгүле эбиреде эгей берди. Тегин ле каду бир канча ойдин бажында жакшынак, эптү шибей боло берди.

• Карабаштын эткен шибейиле энези онын өдүгүн жамап берди. Эмди Карабаш ла Койло жаман да болзо өдүктү болгондор. Кузнец өбөгөннөн оlor эмиктер сурап алала, койондорго тузак салып, кере ле түжине аркада баскылап жүретен. Оlorдын тузагына түшкен койондордын кезигин түлкү эмезе үкү жип салатан. Карабаш учы-учында жаны сүмө таап алала, тузактарды жагыдан тургускан. Чагал кайындарды ээй тартала, кайыннын бажын кезип, коштой турган агаштагы черткишке тептирип салат. Койон тузакка түшсе ле, кайынаштын бажы черткиштен уштылып, сан өрө түзелип чыкканда, койон өрө кожо чыга беретен.

Андагылап барганда, оlor каа-жаада бойыла кожо на-ызы Пайсканды да апаргылап туратан.

— Эзенде ш-школго барарым — деп, Пайскан айдатан.

— Кайдаар үренип барарга? — деп, Карабаш ичи ачий бергенин сезип сурайтан. Ол аргалу болзо, база үренип жүре берер эди, же ондо кандый да арга жок болгон.

Карабаш жаантайын колында бичиктү отурганын энези жаратпай, кезикте мынайда арбанып туратан:

— Чаазын ибезинг, чай ичеринг. Кедери эт бу чаазынды! Чоды жок бичик те кычырган, чотобот болор арган жок. Тегине ле не берижер оныла...

Онон катап ла колхозтын тойтык бутту счетоводын мактап баштаар. Энезинин шүүлтезиле болзо, счетоводтон ло санаалу кижиге јер үстинде јок болгон.

Койлоны энези улустын көзинче, карын, мактап туратан: — Кыракы. Чыйрак. Иш ле дезе, торт билинбес бала...

Је фронтто адазынан келген письмолорды Карабашка кычыртып туратан. Ол јурт ичинде улуска келген ончо ло письмолорды кычырып, ойто каруузын бичип јүретен. Адазынанг письмо ло келгенде, олардын билезинде јаан байрам аайлу билдиретен. Адазы оларго көп өйлөргө бичибеген, је онон письмолор катап келип турар болгон. Карабаштын кышкыда бичиген немези — јангыс ла письмолор. ол деремнеден барган ончо ло улуска бойы алдынанг бичийтен.

Койлонын школдон экелген географический картазын јайып алала, Карабаш кере ле түжине оны ајыктап, печкенин үстинде јадатан. Граннанг ала Берлинге јетире канча километр артканын линейкала кемјип, түжиле чотоп јадатан. Онынг учун улус оны та чын, та кокырлаган ајас, ого туштаганда ла, мынайда сурайтан:

— Је, Берлинге јетире бүгүн канча јилемер артты, уул?

Энирде энези иштег келерде, уулчактар туранын ичин ап-ару этире јалмап, үлүш одынды кургадып, кургак одынды печкеге тыктагылап салган эмтир.

Энези отты камызап, казанды азып койордо, олардын айлына энирдин соогына курутып калган, јаан јакылу кижиге келди. Карын кактап турган кижини карануйда олар таныбай турган. Печкеде көнжип, күйе берген оттын јаркыны туранын ичин бир эмеш јарыдып ийерде, олар келген кижини танып ийдилер. Ол кече теерменге барган Салаты өбөгөн эмтир. Койнынан ол түүп салган платты сүрекей узак чыгарып, түүнчекти чечип болбой узак турушты.

— Письмо, письмо! — деп, Карабаш сүүне берди.

— Јок, балам, песме эмес — деп, өбөгөн кандый да санг башка көрүжиле уулчактарды көрөлө, чаазынды энезине берип, бойы мендебей, ойто чыга берди.

Карабаш тыркыражып турган колдорула бүктеп салган чаазынды оттын јарыгына кычыра берди.

Энези кенетийин колында тудунып алган аяагын јерге ычкынып ийди, Койло багырып-багырып ыйлай берди. Карабаш кычырбаза да, ончозы јарт болгон. Энези канайда берген, Койлонын ыйы качан токтогон, Карабаш билбес те. Јангыс ла санаазына кирген неме — ол энезинин сөстөри болгон:

— Жарманын огы жастыра барбаган турбай!..

Онон тын-тын кыйгырып ыйлады.

Койло дезе печкенин үстинде, трубанын ары жанында, аайы-бажы жок багырып отурган. Онын печкенин устиндеги тозынга туттурган жүзиле көстөринин жажы жолдой агып, кырлу тизелерине тамчылап турган...

...Меестерден, аркадан ла төөзы жок кобылардан жаскы суучактар сүүнчилү шоркыража берди. Кардан айрылган актарда, жараттарда ла меестердин эдектеринде жаңы-жаңы ла чыгып келген кок блон жажарып чыкты. Күмелү, мангыр меестердинг таштарында жайылып баштады. Эмди деремненин балдарынын эткен ижи жаңыс ла — мангырлаш болгон. Тан атса ла, таарларын жүктенип алган табышту балдар эштежип, ончолоры меестер сайын таркап, койлор чылап отоп жүргүлейт. Олордын жүлүп экелген мангырын айылдагы улус тузап эмезе керттип ийеле, сүттү сууга кайнадып жип тургандар. Мангыр ачу да болзо, же бу жастын ойлооринде табылбас курсак болгон.

Карабаш ла Койло карантыларды кууп, жас башталардан ла бери мангырлагандар. Кеден торбычкаларына толтыра жүлүп алган мангырын жүк арайдан ла экекетен. Энези ол мангырга бир эмеш кулур кожуп, ботко кайнадып бергенде, уулчактарга онон амтанду курсак жер устинде кайда да жок деп билдиретен...

Эртен тура Карабаш ла Койло энезинин ыйлаганынан ойгонып келеле, нени де ондогылап болбой, кайдаар да барарга сүрекей мендеп турган энези жаар көрдилер. Энези торсокту жаан колыла көзинин жажын арлап, эрмек айдып болбой, өксөп-өксөп ыйлап турды. Качан да ыйлабаган энезинин мынайда ыйлап турганын уулчактары жаңы ла көргилеп, нени эдетенин билгилебей турдылар. Энези төжөктөн жаңы ла туруп келген балдарын кабыра кучактайла, кажы ла сости жүк арайдан айтты.

— Балдарым... жуу... токтоп калган... төмөн барар керек.

Койло энезиле кожо күнүреде ыйлай берди. Карабаш ыйлап болбоды; кандый да болчок неме кеңирине тура берерде, онын бажы коркышту айланып, көстөрине неме көрүнбөй барды...

Томон конторанын үстинде кызыл мааны элбиреп турды. Журттын улузы жаш балдардан ала жаан улуска жетире жуулыжып калган эмтир.

Тырышпак бар-жок медальдарын тагынып ийген, митингги айарга чыдашпай, сүлдөн жанында ары-бери баскындап, кок блонго жергедей отурылап жаткан улус жаар кыл-

чайып көрүп салат. Сабатай, Марал ла өскө дө фронтовиктер кызыл бөслө жапкан столдын кийинде отургылай берерде, председатель митингти ачып ийди:

— Нөкөрлөр! Бистинг ат-нерелү черүлерис бүгүн фашистский Германияны оодо соголо, женүнинг кызыл маанызын рейхстагтын үстине кадаган! Нөкөрлөр, женү!..

Жуунунг токтогонына бүтпей турган чылап, улус унчу-гышпайт.

Уй улустар, карган эмеендер ле оок балдар ыйлажа бердилер.

Эр улустар ончозы погонду кийимдерин кийгилеп алган, эмегендердин ыйлажып тургандарына аярбай да отурдылар.

Карабаштын энези көзин арчуулынын учыла арлап та турза, же көстинг жажы токтобой турган.

Улустар торт ло күүлежип, каткырыжып, кыйгырыжып, ыйлажып турдылар. Колхозтын председатели куучынды сүрекей узак айдып, кажы ла шүүлтезин «ура» кыйгыла божодып турды.

Митинг божой до берерде, улустар таркабай, отурган ла јеринде отурдылар. Ончолоры фронтовик уулдардын ончо јуртка иле куучындарын катап уккулайт.

Койло энезиле кожо ойто айлы јаар јүре берерде, Карабаш улустын көзине көрүнбеске, аркада койлоры јаар барды. Онын санаалары бажына торт батпай турган. Је ончо санаалардын ортозынан јангыс ла санаа онын меезин эреп турды: «Јуу токтогон, јуу токтогон... Адам јанбас...»

Качан адазы јуудан јанып келзе, ол үренип барарга сананган... эмди үренгедий ой једип келген, јуу токтоп калган, је онын адазы качан да кайра келбес... Карабаш үренип барып болбос. Оны үредип аларга энезинин күчи јетпес...

Карабаш аркадагы агаш аразына кире берген койлорын јуунадып алала, санааркап, кайыннын төзинде узак отурды. Күүктер женүнинг күнине сүүнгилеп тургандый, јарыш эдип эткилеп, анда-мында кожондожып тургулайт.

— Ку-ку! Ку-ку!..

Канайып та сананза, Карабаштын шүүлтелери туйук болгон. Кенетийин көк өлөңгө көңкөрө јадала, тын ыйлай берди. Кабыруда јүрген койлоры чочыгылап, бойынын кичинек күдүчизин тосток көстөриле ајыктап турдылар. Карабаш десе нени де сеспей, кирлү алакандарыла јүзин јаба тудунып алала, ачу-ачу ыйлап, өкпөзин бадырып болбой јатты.

Ол эмди өскүс болгон... Онын учун ол бойынын жүрген кыскачак жүрүмүндө баштапкы ла катап мынайда ачу ыйлап, кичинек жүрегинде ачу-коронун бадырып болбой жаткан.

Күски түн. Кече таң эртеден ле ала карлагаштар үүрлежип, ончолоры учкулай берген. Көпөгөш айас тенгери-нин түбиле турналар комыдалду-комыдалду куркулдажып, түштүк талалар жаар учкулай бергендер. Эртен озор база учар...

Карабаш көзнөктин алдында тактанын үстинде торт ло уйуктап болбой жатты. Карануй көзнөк өткүрө кайкылдажып учкулап бараткан кастардын үни угулат. Озор ненин учун жаныс ла түнде учкулайт не? Көзнөктин шилизине та не де араай шылырап согулат. Байла, арканын эдегинен учуп келген кургак бүр болбой кайтсын. Ого мында не керек? Байла, сооктордон качып келген болбой кайтсын. Орө, суунын ол жанында, карануй аркада каа-жаа үкү онтойт, ол, байла, оорып турган үкү болор.

Карабаш катап ла бажын араай өрө көдүрип, көзнөктин шилизи өткүрө аяктап көрөт, же онын көзине не де көрүнбейт.

— Уйуктап болбой жадын ба? — деп, учында орыннан база уйуктап болбой жаткан энезинин үни угулды.

— Торт уйуктап болбой турум, эне..

— Алдырбас, албаданып көр.

— Мен уйуктабазым, эне...

Энези орыннан түжеле, жаан печкеге катап ла от салды. Кургак одын тарсылдап күйе берерде, туранын ичи өчөмик жарый берди. Койло печкенин үстинде туку качан уйуктап калган. Энези кичинек көөшкө катап сүт урала, оны печкеге сугуп айтты:

— Баргалагында, сүттен жакшы ичип ал.

Карабаш эртен таң атса ла, ыраак, аймак жерге, школо үренип барар. Онын учун эмдиге ле уйуктап болбой, кыйналып жатканы ол болгон. Энези түжиле картошко кургадып, уулына азык жазап турган. Озор бу жуукта ла казып алган картошказын потпойлого, орыннын алдына, кедери эки орого уруп салгандар. Койло энезиле кожо «аймак жерине үренип бараткан аказына» картошканын жаанынан талдап, кайнадып турган. Энези Карабаштын эски кийимдерин ончозын жамап, ап-ару этире жунала, кургадып салган. Каарган картошко, курут, бир эмеш саржу — ончозы толыкта тургузып койгон таарда. Бир де неме ундылбаган, ончозы бойынын жеринде. Же андый да болзо, нени-нени ундып ийбеске энези токынабай турган.

Алтай балдарга, адалары жууда өлгөн көп өскүс балдарга алдынан интернатту школ ачылып жат деп, бу жуукта аймактан келген улустар айдыжып, үредүге баратан балдардын тоозын бичип жүргендер. Олорды кажы ла айылда сүрекей күндүлү уткыгандар. Улустар балдарын бичидип сала-ла, женил үшкүргилеп, мынайда айдыжып тургандар:

— Же карын, Совет жан балдарыска килегени жакшы. Кату өйдө казнанын ол до болушканына баш болзын, кудай...

Энези Карабашты эн баштап ийбеске турганын билеле, аймактан келген үй кижии оныла эки күнге чыгара куучын-дашкан.

Учында энези жөпсинип айткан:

— Же үренерге турган болзо, үренгей ары... Тегин де бичикке жапсык бала эди. Бичикке үренип, чотобот болуп келзин. Чотобот болбозо, чортко үредетен бе оны?..

Уулдардын үренип баштаганынан бери эки недеде өтти. Карабаш, чөкол Пайскан, Макса жагыс класста отурдылар. Класс сүрекей жаан, ончо уулдар ла кыстар жуунын өйинде иштегилеп, эмди үренерге келгендери жарт болгон. Онын учун бежинчи класста Күүгейдий, Максадый уулдар үренгилеп турганында бир де кайкал жок. Жаан класстарда үренгилеп турган балдар сүрекей ас болгон, ол ок өйдө жагыс ла беш класстар төрт группадан ажыра болгон. Некей тонду уулдар ла кыстар төрт ло бадышпай барган. Жажы же-дип калган уулдар ла кыстар үренгилеп болбой, көп аразында ойто колхозторы жаар качып тура берген. Олорго үренерге сүрекей күч болгон...

Ого үзеери, интернатта курсак база коомой; жуу жагы ла токтогон, кату өйлөр болордо, көп саба балдар чыдажып болбой, үредүден качкылайтан. Районный журттан ыраак эмес жаткан журттын балдары кажы ла суббот сайын жангылап, ойто келгенде, азык-түлүктү келгилеп туратан.

Карабаш бу өйдин туркунына көп уулдарла таныжып алган, эмди ого кунугарга өй дө жок болгон. Үредүнин кийинде олорло кожо ойноп, кезик аразында согужып та туратан. Бир ле жаба бастырган уулчакты ончолоры базынып тура беретен учун, Карабаш согушчан уулчактардын алдына түшпеске тын албаданып турган. Баштап тарый ого үренерге сүрекей күч болгон: күнүн ле сайын санаазынан айлы, энези ле карындажы чыкпай туратан. Онон табышту жүрүмге бир эместен тазыгып, үредүден артпай, балдарла кожо тенг үрене берген. Интернатта, алтай балдардан өскө, көп өскүс орус балдар база бар болгон. Олор озо баштап балдардын туразында жаткандар, же онон жажы жеде берген-

дерин интернатка табыштырган, кезиктерин ондо дезе јадар јер јок дежи, база оноор ийгилеген. Олордын көп сабазы көп јерлерде, јаан городтордо болгон, кезиктери дезе улустын айылдары сайын жүрүп, јуунын өйлөринде кичине тербезендер болуп жүргендер. Эмди олор ончозы интернатта јаба јаткылап, орто үредүлү орус школдо үренгилеп турган. Ол балдардын көп сабазы кату кылык-јанду, баштак, сөс укпас болгондор.

Је олордын ортозында јакшы кылыкту да көп балдар бар болгон. Анчада ла сүрекей арык, көпөгөш тумчукту Галкин Николай деп уулчак Карабашка сүрекей јарап туратан. Карабаш бир бичикти кычырганча, Галкин үч бичикти кычырып божойло, районнын төс библиотекасына төртинчи бичикке барып келетен. Ол сүрекей санаалу, көп бичиктер кычырган уул болгон. Је јуунын шакпыртынан улам ол до үредүден артып калала, эмди капшай ла школдо божодып, геологтордын институтуна үренип барарга амадап турган. Онын јажы једип те брааткан болзо, је бойынын кылык-јангыла торт ло јаш баладый. Олордын база бир тын сүүген немези — ол кинолош болгон. Акча олордо јок болгондо, олор отургыштардын алдына јажынгылап алала, оной, качан кино баштала бергенде, отургыштарга отурып алала, көргүлейтен. Киномеханиктер олорды туткулап алала, канайып та кулактарын чөйгилеп турза, је олор торт чөкөбөс болгондор...

Эркетендү јаскы энир. Ачык көзнөктөрдүн алдында турган бийик теректердин алаканча јалбак бүрлери энирдин јылу эзинине шымыраныжып тургандый, араайын-араайын шылыражып тургулайт. Јарык көзнөктөрлү чайныйдын эжигинде орой јорыкту шоферлордын эрмеги угулат. Кайда да ыраакта, јурттын ары учында јаландарда, јалан ижине баргылап јаткан тракторлордын табыжы јаскы койу кейде өчөмик таркырап тургулайт. Јылу, эрке эзин кыстардын кожоңыла кожо Себинин ары јанында чечектегилеп турган јыраалардын јыдын экелет. Јарык отторлу јаан јурттын тымый берген оромдорында ак платьелү, јаан куулар ошкыш, кыстар, колтыктажып алала, кожондожып, араайын баскылап клеетти.

Карабаш јолдын јанында турды. Елена Васильевна эзинге јайылып турган эмеш буурайа берген чачын јуунадып, араайын токыналу ајдат:

— Рабфакка кирип алзан, јакшы үрөн, Божодып алзан — үредүчи болорын... Город ыраак та болзо, је анда үредүчилер јакшы, стипендия јеткил. Стипендиянды алзан ла, курсак учун ажындыра төлөп жүр... Күч келишсе,

письмо бичи. Эненге кўч, ол сеге болужып болбос. Якшы ўрене берзен, мен де болужып турарым... Јўрўмле баратан јол јенил эмес — тартын. Сен кижн болор учурлу...

Койу бўрлердин шылырты, јаскы јылу эзин, ак платье-лў кыстардын араайын шыныраган кожомы, Елена Васильевнанын токыналу айткан јымжак сўстори — ончозы Карабаштын јўрегине эрикчилдў ўдўп тургандый...

Башкўн ол калганчы экзаменди табыштырган. Онын нўкўрлори кобы-јиктер сайын эзенде кўске јетире таркагылай берген...

Кўс једип келзе, олор ойто јеткилеп келер, је Карабаш олоордын ортозында јок болор. Оны ыраак, таныш эмес, ол качан да болбогон город јаар, рабфак деп ўредўлў јерге ийгилеп јат. Ол мында јакшы ўренген, онын учун эмди ол рабфакта ўренер учурлу...

— Ўренип алзан, бойыннын албатына качан да тузалу кижн болорын — деп, Елена Васильевна тырлажа берген јабыс ўниле ајдат. — Сенин кўрўмјилў, тоомјылу кижн болгонынды та кўрўрим, та јок...

Карабаштын јўреги тын ачий берди. Буурайа берген койу чачту, эмеш эрикчилдў јаан кўстў бу ўй кижн Карабашка канча болужын јетирбеген, канча јобин айтпаган. Керек дезе онын чернилазы да божой бергенде, Елена Васильевна ого экелип беретен.

— Елена Васильевна, мен албаданып кўрўйин...

— Ўрен, бойыннын школынды ундыба.

— Елена Васильевна, мен ундыбазым...

Карган ўредўчизи санааркай берди.

Онын јўрўми кандый јолло барарын кем билер? Је оны кижн болзын, ўренип алзын деп, Елена Васильевна сўрекей кўп кўчин салып јат. Чындап та, ол качан ўренип алза, Елена Васильевна оны кўрўр, та јок.

Чайныйдын эжигинен шофер араайын чыгып келеле, јолдо турган бир-эки пассажирден сурады:

— Отурарга суранган уулчак кайда баады?..

— Мында, мында! — деп, Елена Васильевна тын манзарый берди.

Онон Карабашты кучактай алып, онын кўйўп турган изў јаактарына окшойло, шофердын алдына јединип эке-леле, айтты:

— Уулчакты јазап апараар, ол отличник бала. Айылына амырап алала, кўскиде рабфакка ўренип барар...

Шофер араайын кўлўмзиренип ийеле, кабинага отурып, машиназынын моторын эрикчилдў кўўледип ийди...

Жолдын ичинде жангыскан артып калган Елена Васильевнанын кебери, шылырашкан бийик теректер, школды божоткон кыстардын тымык кожонгы, жарык оттор, табышту школдор, интернат арткылап калды.

Машина жорыгын там ла түргендедип, жарык отторын сурлаткан журттан там ла ырап браадат. Карабаш соок салкынды да сеспей, бир эмештен ырап брааткан журттан козин салбай отурды.

Үч жыл кайра бу журтка Карабаш ыраак туулардан келген. Мында онын көп нөкөрлөри, кожо үренип, кожо ойногон нажылары, үч жылга жүрген жүрүми артып жат.

Удабас ла машина бурылчыкка жеде берер, ол тушта онын козине журттын отторы көрүнбей барар. Машина сүрекей түрген барып жат, бир эмеш токтой түшсө кайдат! Лок, ол токтобос, онын жолы ыраак, сүрекей ыраак.

Л. Кокышев.

КЫРАЧЫ КЕЛИН.

Жүреги сыстап, көстөри эриккен,
Бадышты аяктайт коронго бастырган.
Колында телеграмма: «Слердин эригер
Жалтанбай жуулажып, согушта жыгылган»...

Аттар токтоп, салда жыгылат..
Күкүртти сезип, талтар кыйгырат.
Чаазынды колдон суура тартала,
Салкын комыдап учурып апарат.

Коммунист келиннин токтой түшкенин
Улустар көрүп, унчукпай турдылар.
Жердий күренг какшаган жаагында
Жаш па, тер бе, кем оны айдар?

Аттар бышкырып, ачу киштежет,
Күкүрттенг коркып, талтар кыйгырат.
Тенери огырып, огырып та турза,
Кырачы келин унчукпай турат.

Жүреги бадышпай бадышты аяктайт.
Кыранын ичинде тул келин турат.
Аттары бышкырып, ачу киштежет.
Ыраак бадышта талтар кыйгырат.

КЫЗЫЛ ПЛОЩАДЬТА.

Кызыл площадь! О, кандый мында!
Ончо улус омок базат.
Орус, корей онын жанында
Румын, немец, кыдат.
Жаан телекей жарт билзин:
Жайымды калыктар мында көргөн.
Колын мында башкир, грузин
Жүрүмди уткып, меге берген.
Кандый ырыс! Кайыр туулардан
Кызыл площадька келерге.
Ончо улуска коштой басып,
«Мен алтай» деп билижерге.
Мен мында жаңы айылчы,
Кремльдин жанында турум.
Айландыра көрүп, көзим курчып,
Акту ийдем сезип турум.
Мен билерим: удабас
Телекейде албатылар биригер.
Олор мылтык, жыда тудунбас,
Кызыл площадька келер.
Ол ойдо мен алтай
База бого келерим.
Кажы ла кижиге аланзыбай,
Каткырып, колымды берерим.
Эмдигидий жагыскан болбозым,
Алтай эрлер, жаражайлар турар.
Албатылар жанарлары ортодо
Алтай кожон жаңыраар.
Бастыра албатынын бажында
Кызыл мааны жайылар.
Кызыл площадьтын үстинде
Женүни, ырысты уткыырлар.
...Кызыл площадь! Тен жайымда
Ончо улус омок базат.
Орустын, корейдин, алтайдын жанында
Румын, немец, кыдат.

НАЈЫЛАРДЫҢ ПИСЬМОЗЫ.

Пионерский дружинага
Письмо келди.
Ыраактагы најылар
Оны бичиди.

«СССР, Туулу Алтай» — деп,
Конвертте айдылган,
Апагаш күүле куш
Ондо јуралган.

Амырдын белеги —
Апагаш күүле
Кандый јерден
Письмоны экелет?

Кандый ороондо,
Кандый пионер
Јараштыра бичиди
Сөсти: «СССР»?

Письмо Алтайга
Болгариядан келген.
Софиянын пионерлери
Најыларына ийген.

Көстөри кара
Алтайактар сүүнгилейт,
Кажызы ла письмоны
Кычырарга мендейт.

Удаган јокто
Конверт ачылды.
Јылу сөстөр
Балдарга угулды.

Јайым Болгариянын
Тыныжын экелген
Кандый јакшынак
Письмо келген!

Софиянын балдары
Эзенди ийгилейт.
Алтайдагы јүрүмди
Билерге јилбиркейт.

Дмитровтын ороонына
Ырыс келген.
Балдардын јүрүми
Јарана берген.

Олорго карууны
Алтайлар бичигилейт.
Күндүлү эзенин
Софияга ийгилейт:

«Јүрегиске јуук,
Ыраактагы најылар,
Јакшы үренип,
Ырысту јадыгар!»

ЛЕНИН ЛЕ ПЕЧНИК.

Кажы ла кижы Горкиде
Ильичти јакшы билетен.
Балдар оны көрзө лө,
Базалап тура беретен.

Ол оору болгон. Күнүн ле
Амырап базып жүретен,
Туштаган ла кижиле
Эзендежерге ол сүүйтен.

Је бир катап печникле
Мындый учурал болгон.
Јажыл өлөңдү јаланла
Кандый да кижы келеткен.

Мыны көргөн печник
Айдары јок арбанды.
— Эй, анда кем базат?
Покосты не тепсейдин?! — деди.

Озогы јан тужында
Онойда ол арбанар беи?
Келеткен кижы токтој түшти,
— Арбанып билетен эмтиринг — деди.
Јаманым ташта деп тургандый,
Ол јалакај күлүмзиренди.
Печник там ийдеркеп,
Коркыдарга муканды,
— Обөкөн кем? — деп кыйгырып,
Ојто каруузын сакыды.
Онызы уур үшкүрди,
— Ленин — деп айда салды.
— Ленин! — дейле, карганак
Чочып, јерге отурды.

Араайынан јай өтти,
Ажы јайраган күс келди.
Ленинле болгон учуралды
Печник эмдиге ундыбай жүрди.

Баштапкы кар жаарда,
Айлына улус түшти.
Экпинделген чанакту
Эки жуучыл једип келди.

Көөркийдин билези шакпырап,
Көзнөк алдында тургулады.
Айылчылар кирип келеле:
— Печник слер бе? — деп сурады.

Карганак алаатыйла,
— Ээ, печник киж и мен... — деди.
— Шыйдыныгар! — дежерде,
Кийинерге мендеди.
Јелбер тонын алала,
Јенин таппай кыйналат.
— Јаман тилин учун эмди
Карууна тур... — деп, үйи айдат.
Бойы обөгөнине
Кийинерге болужат.
— Инструментти кожо алаар —
Јуучылдар печникке айдат.

Карганак ла жуучылдар
Элес эдип јүре бердилер,
Анча-мынча болбой туруп,
Ак турага јеттилер.

Тура ээн турган эмтир.
Тынду не де көрүнбейт.
Ыш јытанат, чык тартат —
Печке торт коомой эмтир.

Печник төмөн энчейип
Таарын јерге түжүрди.
Кенейте ээн турада
Кижинин базыды угулды.

Печникке базып келеле,
Ленин оныла эзендешти.
— Арбанарга сен тыг ла — деп,
Карганды танып, ол айтты.

Оног не де болбогондый,
Омок үниле мынайда айтты:
— Печке бош ло божогон,
Болушкайыг не? — деп сурады.

Мастер чала кызарып,
Араай jөткүрип ийди,
— Жазап болбос кайткан?
Жазап та ийбей а — деди.

Тонун суурып чачты,
— Же иштенедим — деди.
Голландский печкени
Доктор чылап чокыды.

Шылтагын билип алала,
Шымыранып, ишти баштады.
Кайнадып алган суузына
Той балкашты чейди.

Кумак, кирпич — ончозы
Куучын jогынан табылды.
Печник ле Ильич
Унчуклабай иштегиледи.

Таскап калган аайынча
Печник чыйрак иштенет.
Мастердин Ильичке
Мактадар күүни келет.

Ильич ле су-кадык болзо,
Ончозы jakшы болор.
Кандый да одынды салза,
Ышталбай, печке jылыдар.

Чаазындарды бичиирге
Jылу болзын тураңда.
Салган одын тиркиреп,
Күүлеп турзын трубаңда

Ыш тартпайтан трубаңды
Ылтам жазап берерим,
Жазаарга оны күүч эмес,
Jалакай, кару нөкөрим...

Анайда печник сананып,
Кирпичтер салып отурат.
Кожондоп ол тургандый,
Коркышту чыйрак иштенет...

Печке бүде берерде,
Эниргери от салды.
Ленин базып келеле,
Печник ижин мактады:

— Якшы иштейтен эмтирин,
Сүрекей якшы, карганак. —
Кару мындый сөстөрдү
Качан да печник укпаган.

Столго коштой отуруп,
Ленин ле печник чайладылар.
Печке керегинде ишти
Куучындажып баштадылар.

Эмеш отурган кийинде
Обөгөн энчигип болбоды.
Өткөнин эске алынып,
Оскө куучынды баштады:

«Якшы күндүүни мен көрүп,
Жажырган санаамды айдайын.
Жаланда слерди айткылап,
Жастырганымды ойто алайын...»

Ленин печниктин сөзине
Күлүмзиренип жара киришти:
«Ол керекти туку качан
Ундып салгам...» деп айтты.

Мастер турадан чыгала,
Трубаны лаптап аыктады.
Буркураган ышты көрөлө,
Печке якшы деп сананды.

Бойын ырысту деп бодоп,
Базыды жеңил жанып браатты:
Ленинле коштой отуруп,
Жастырганын айдып берди...

— Же, не болды? — деп, эмеени
Энчигип болбой сурады.

— Ленинле кожо чай ичтим — деп,
Обөгөни ого жартады.

Л. Кокышев көчүргөн.

П. Самык.

КАРУ ЭНЕМЕ.

Энем меге
Эң изү канын
Кан эдип,
Эң бек тынын
Тын эдип,
Эң күчтү балтырын
Эдим эдип,
Эң жарык ижемчизин
Иженчим эдип,
Эң артык бойын
Мен эдип жайайла
Jүрегинен айрып,
Бу jүрүмди сыйлаган.
— Jүр! — деп алкап,
Jaантайын тур калган.
Эмди мен индигип жыгызам —
Менен көп энемнин шыразы.
Оро өзүп, сүүнзем —
Менен көп энемнин ырызы.
Энем меге —
Мун катап энем.
Мен энеме —
Эмдиге жегире «экем».

П. Самык.

АДАЗЫНЫН СЫЙЫ.

Уулым,
Мен сече бу жерди сыйлайдым:
Бу алтындый байлык жерди.
Онын мөн күлери ле
мөнкү болуп чагыл,
Онын тууларына
кайа болуп эптел.
Онын сууларына
толку болуп кожул.
Онын арчындарына
корбо болуп бирик.

Энемнинг чөрчөги,
Менин чөрчөгим,
Сенин де чөрчөгин.
Туулар ла жалаңдар,
Городтор ло журттар
Ап-апагаш чөрчөги.
Оромдор ло туралар,
Жолдор ло агаштар

Ап-апагаш чөрчөги.
Түштер ле түндер чөрчөги,
Тандар ла энгирлер чөрчөги,
Бүткүл кайкамчык жердин
Чөрчөги.
Кар жаап жат,
Кар жаап жат —
Бистинг ак чөрчөгис.

П. Самык көчүргөн.

ЛЕЙЛАГА КАБАЙ КОЖОН.

(Кайсын Кулиевтен)

Туулар уйуктайт. Карлар
уйуктайт

Тууларда.
Жап-жажыл жараш чинар уйуктайт
Көзнөк жанында.

Ап-апагаш жастыктардый
уйуктайт

Булуттар.
Жетире ичпеген сүт уйуктайт
Айакта.

Күн уйуктайт. Олөндө уйуктайт
Конгыстар.
Ойногон наадайлар.

Эртен тура ончозы ойгонор,
Тирилип келер.
Энези кызына жаңы платъечек
Көктөп берер.
Күн келеле, карануй жерлерди
Жарыдып ийер.
Лейлага таадазы жараш чөрчөкти
Куучындап берер.
Сен уйукта. Ачык көзнөктөн
Уйкулар келер.
Бистинг кискедий араай базып,
Олор кирер.

П. Самык көчүргөн.

ЭЛИКТИҢ ӨСКҮС БАЛАЗЫНА.

Жодрадый кара
 Көзингле меге,
 Уркинчек чаап,
 Сен не көрөдін?
 Огымнан жыгылган
 Алдымда керекшин
 Энейин деп мен
 Канайып билбедим?
 Кандый да эненин
 Сүди агару,
 Канга уймаары —
 Жаан килинчек,
 Караңгуй жаткан
 Бу ээн тайгага
 Канайып таштаарым?
 Сен кичинек.
 Откөн жуудан
 Мен база өскүс...
 Телекейде жеткер
 Эмди де көп...
 Же чаап менин
 Сөстөрүм тындабай,
 Эригип, элбек
 Тууларды аярган.
 Ажып отурган

Күннин чогына
 Туулардын чырайы
 Тын кызарган.
 Эликтин балазы
 Элбек тайгага
 Эрикчелдү эдип,
 Мантай берген...
 Эдискилеп, эликтин
 Балазын кычыргам,
 Эбире туулар
 Каруузын бербеген.
 Тенери унчукпай,
 Үстимде карарган.
 Булуттар унчукпай,
 Алдымда жайылган...

 Шуурганду кыштарда,
 Жанмырлу күстерде
 Көзнөктөн улу
 Тайгага көрөдүм.
 Өскүс чааптын
 Эткенин угала,
 Эмдиге ле жетире
 Кородоп жүредим...

1957 ж.

Жыбаш Каинчин.

БОТПОН ЭМДИ ЖЕ ЛЕ ДЕГЕН ЭР КИЖИ.

Чап-чанкыр тенериде изүдөн изү күн турат. Ол көстөрүн жаандада ачып, алаң кайкайт. Көзгөргөр дө, туку содон айылдын эжик алдында туулактын үстинде жаткан уулчакты! Бозулар да, такаалар да, ийттер де, керек дезде Айылдаш эштин чооккыр чочкозы да күннин кызу чокторына чыдашпай, көлөткөгө жажынып калган. А ол уулчак дезде качардан болкый, төжин төгөп алган, маказырап

јадыры. Жаандаза, баатыр болотон уулчак болор бо? Алып-Манаштый, Алтай-Буучайдый.

Жок, бу тегине ле уулчак. Ады Ботпон. Онын үзүлө бергедий чичке карды, кырлайган арык төжи изүге ачыжып жат. Же ого база эмеш чыдажар керек. Ол тушта бу журтта күнге Ботпонноң карара күйген уул жок болор. Оноң ол Айылдаш мен сенен жаан, быжыл школго барарым деп мактанып көрзин. Ботпон ого, сен мен чилеп, изүге чыдажып болбозын деер.

Содон айылдын эжиги калт этти. Ботпон тура жүтүргенин билбей калды. Бу Айылдаш эштин уурчы чочкозы ине! Эх, база ла көрбөй калган! Айылга кийдире калып келзе, чочко өрөмөлү казанга једип калтыр. Ботпон турун-нын бирүзин туткан јерде, чочконын балкашту сыртын бар-јок күчиле убалдай берди. Же көрмөстин чочкозы оны керекке де албады. Турун тийзе ле, маказыранып корт эдет, көстөрин јумуп ийет. Ол јескимчилү тумчугын казанга сугала, бир де мендебей, тату өрөмөни каймай соголо, табышту јудуп ийди. Арткан сутти табыланып, түгезе шөлүредип алды. Оноң айлана соголо, Ботпонды јыга табарала, иргени јара түртеле, чыга берди. Эжикти керек-сибеди де.

Ботпон иргеге кептелип калган јатты. Јоо, јо, мынын ачузын кемге айдар! Чочконоң бери базынып жүргенде. Ээ, Ботпон кенете је ле деген эр боло беретен болзо! Ол тушта Ботпон ол эрликтин чочкозын эжикке тозуп алала, кантыр тумчугы орто «канк» береле, јыга шыйдамдап салар эди.

Тышкары база ла табыш угулды. Уйалбас чочко ойто једип келген болбайсын деп, ол тура жүгүрди. Же эжик ачылып, энези кирип келди. Ол иштең ажанарга келген. Јүзи кунукчыл, бош ло арыган болгодый. Энези бу јууктарда өлөң чаап барбай турган. Удабас аш согуп баштагылаар, идиргеннин ичин арчып турганыс деген.

— Ух, суузаганымды — дейле, энези бир суску суу ичти. Оноң турундарды ичкерледип, отты күйдүрө үрүп ийеле, чылап калган униле унчукты:

— Не, балам, өрөмөңди какай база ла блаап алды ба? Канайдар сени... Јаш та, балам, сен јаш та. Жаандап калган болзон... Же бар, ойно. Калак, бозууңды ундып койдын.

Ботпон тышкары чыкты. Ыйлаар күүни келди. Же улус көрзө, уйатту ине. Жаан уул. Мынын учун ол койу маргаанын ортозына јада түшти.

Чындап та, Ботпоннын энези кандый јакшы кижил

Айлыңды жакшы каруулда деген, а Ботпон десе чочконы көрбөй калган. Онын энези өскө кижиге болгон болзо, эмди чыбык жири эди. Ол жаантайын ла иштенип жүрөр. Өлөң чабар. Кыш болжогун, өлөң тартар. Ботпон жаандап келсе, энези ле ошкөш иштеңкей кижиге алар. Оозун, жүзүн, тырмагын будуп алгандары ого керек те жок. Ботпон капшай чыдайтан болзо. Онон өскө энези кере тужине колхозко иштеер, жанып келер болзо, айылда иш толтыра. Ботпон энезине түргөн болужатан болзо. Ол тушта энези «сен качан чыдаарың, балам», деп үшкүрбес эди.

Ботпон өңдөйүп келсе, оромдо атту кижиге көрүндү. Ол кижиге онын карган таайы Шымды эмитер. Ол эки оосту мылтык жүктөтүп алтыр. Арчымактары тастайып калтыр. Байла, тайгада малына бараткан.

Чында-ап, Ботпон оны канай ундып койгон. Туку бооро Ботпон таайынан: «Кожогор кырга чыгайын ба, таай?» — деп сураган. «Эмди чыгып болбозун. Эр кемине жетсең чыгарын» — деген. Эмди ченеп көрзө кайдар? Ботпон эр кемине жедип калган болор бо? Жаан уул болуп, чыдап калган болбозун?

Ботпон күн жаар кылчас этсе, күн эмди де бийик. Уйлар келери узак. Бозу десе айылдын жанында жүрү.

Ботпон Кожогор кыр жаар жүгүргенин билбей калды.

Кырдын тал-ортозына жетире чыгарга жеңил болды. Онон өрө кермектенерге де, төрттамандаарга да — канайдарга ла келишти.

Учы-учында Ботпон жаан тыназактап, жүзи чылбайа терлеп калган, Кожогор кырдын чике бажында турды. Сүүнгенин, кайкаганын!

Көрзөгөр дө, улус! Мынан ары база кырлар, база кыралар бар туру ине! Качан да көрбөгөн элбек өзөктөр, кобылар, карара чөйүлгөн жол, керек десе та кандый да деремне көрүнөт. Бата-а, Ботпоннын жеринин жаанынай, жаражынай!

Ботпон алдында туулардын баштарын бычактын мизиндий, курч деп бодойтон, Эмди көрөр болзо, кижиге туруп ийгедий туру ине!

Ботпоннын төрөл журты чек ле алдында жадыры. Туку эжинип, балыктап туратан суу тыйрыят. А үрөнөтөн школы туку туру.

А Ботпоннын айлы кайда? Туку уйлардын узун дворинын жанында туру! Өскө улустын тураларына көрө, жаңыс кып туразынын кичинегин. Же-же, алдырбас, Ботпон Кожогор кырга чыгып ийгенде, эр кемине жеткени бу эмей! Ол эмди

тура да тудар, өлөн, одын да тартар. А чочконы жыга шыйдамдап салар... Энези мыны укса, не аайлу сүүнбегей! Ого түргөн ле једер керек. Кожогор кырга чыгып ийдим. Јаандадым, эне, деп айдар керек.

Ботпон көөрөп, мендеген бойынча, санг төмөн тоголоно берди. Кајуны төмөн жүгүрерге јарабас деп ол кайдан билзин. Бот эмди ого-бого согулып, тоголонып браат. Ботпоннын божогоны бу! Ол јокко энези не болор!

— Эне-е-е! — деп, Ботпон кыйгырганын билбей калды.

Је бу тушта онын јолына төгөш учурады. Ботпон онын јенестү тазылдарынын онкогына јымжак кептеле берди. Ботпон тыныш алынып болбой, узак јатты. Онон жүк арай-дан өңдөйип келди. Ол бойын сүрекей кичинек ле күч јок деп бодонды. Бажы оорыйт, сыйрылып калган тизелери, чаканчагы ачыжат. Чамчазы, штаны канча јерден јыртылып калтыр. Кайран чамча! Оны көктөп, Ботпоннын энези бир түн уйуктабаган. А кийдирип береле, не аайлу сүүнген эди.

Эмди Ботпон энезине канайып көрүнөр. Онын мынайып калганын көрзө, энези ойто ло кунугар, санааркаар, керек дезе ыйлап та айабас.

Јанбай, Шымды таайы эшке барза кайдар? Јенези онын чамча-штанын јамап берер. Ботпон эртезинде јанып барар. Јара сыбырылган јерлери де эмеш јазылып калар. Јок, јок. Энези оны бедреер. Эң ле баштап, Шымды таайы эштең көрөр...

— А мен не кунугып турум? — деп, Ботпон сананды. — Мен Кожогор кырга чыгып ийдим. Мен эр кемине јеттим. Остим, јаандадым дейтен турум ине. Эмди слерге болужарым. Чалгы јазап беригер. Өлөңөөрди јара чаап берерим деерим. Мыны укса, энем не кунуксын. Сүүнип чыгар. «Балам чын да јаандап калган турбай! Сүүнгеним коркыш, балам» — деер.

Ботпон туруп чыкты. Аксандап та туруп болзо, санг төмөн чебер базып ийди.

УУЛЫМ ШКОЛДОН КЕЛЕРДЕ.

Эжиктин жанында көстөри жашталып,
Менин уулым ыйлап турган.
Бу не болгон, неге ачынып,
Уулым бүгүн школдон жанган.
— «Эки» алдын эмеш пе, балам?..
— Жок, мен «эки» албагам, адам...
— Баштактанып ийдин эмеш пе, балам?
— Билбей олтургем, адылба, адам!..
— Канайып, нени?! — деп, мен коркыдым, —
Кандый жеткерди сен айдадың?..
— Мен ойногом — деп, кунугат уулым,
Айры прачты сындырат, уулым, —
— Куштын балдары өскүс артар! — деп,
Александра Васильевна меге айткан. —
Уйадан оордын баштары содондоп,
Энезин кыйгырып, агашта арткан...
Тышкары жас жажарып, шуулайт.
Кознок өткүрө баарчыктар шулулат.
Эжиктин жанында уулым мыжылдайт,
«Калаш ологго апарадым» — деп айдат.
...Александра Васильевна!

Менин уулым
Школдон айлына кунукчыл келген.
«Олүм» ле «Оскүс» деп
сөстөрдинг учурын
Уулым, байла,
бүгүн ле билген...
Александра Васильевна,
онын учун
Ада жүрегимнен
алкыш болзын...
Уулым чыдап,
бийик учсын,
Je бүгүнгү күнди
ундыбай жүрзин.

КОЧУШ.

Кыйгы, маараш, сыгырыш
Сары танла коолоды.
Таленко деген омок куш
Тал-табышты өткөнди.

Буулып аккан көбүктій,
Койлор эмди көндүкті.
Jaан байрам келгендий.
Койчы суунип көкиди.

А. Ерегеев.

БОЙЫН БИЛ.

База ла бир кураан жылыйып калган! Бу кайткан неме!? Энезинин маарап турганын не деер! Эмчеги саамчып, сыстаган болбой кайтсын! Талбыйт мыны угуп, көрүп, ичи чым эдип, чырайы кара ла түн. Онын ачынып турганы коркышту. Ол жангыс ла: «кайран курааным» — деп, катап-катап шымыранып туру. Жастын кату ойинде жакшы ла торныгып калган иеме эди. Байа, күн тапту ла жылый берерде, кураандарды энелериле кожо текшилезин деп, бош салып ийген. Көрөр-угарга жетпеген — бирузи жок. Мынын коронын не деер! Кандый шокчыл табылган болотон?!

Талбыйт кекенип ары-бери баскындайт. Ис кезейин десе, жер карантылап калган. Мүркүтке сезиниш жок. Түлкү ле борсыктын кылыгы болды ба?

Карулов Талбыйт энезиле кожо үч жыл койдо. Ижи де једимдү. Јаман ады чыкпаган эди. Энези, Торко, он бала чыдаткан кижі. Удабас ла пенсияга чыгар. Онын учун уулын бойынын ижине таскадып жүргени бу.

Кару уулын быыл айыл-јуртту эдип саларга шүүнип јүрү.

Торко јажына ла кой кабырган. Унчукпас, јалакај көс-төрү. «Бала-баркам, мал-ажым» — деп сананып јүрер. Обөгөни јада калганынан бери удај берди. Бойы өзөккө көп түшпес. Машина-трактор манташса, бажым айланат деер. Ол тайганын агару агуна кужына түгей.

Талбыйт бийик маңдайлу, узун сынду. Бойы күүрек ле јажу јиит. Тенери булуттай берерде, койлорын турлузына айдап экелди. Кураандарын айрыла, јылу бөлүккө кий-дирди.

Турага кирген ле бойынча, орынга јатты. Энези уулынын чырайын көрөлө, чочып сурады:

— Бу сен оорып турган ба?

— Јок, энем. База бир кураан јогыла...

— Калак-калак! Кандый эдү табылган! Аза берген бол-
бозын. Јакшы бедредин бе? — Торко калактай берди.

— Бедредим, кайда да јок! Түймебегер, түңей ле аайына
чыгарым.

Талбыйт јаскы танды кӱс јумбай, кӱрӱ адырды.

Онон тӱжӱгинен тура јүгүрүп, тышкары чыкты. Кырмак
јаш кар јаап койтыр.

Ол турага кире конуп, мылтыгын алды. Эм ис кезерге
макалду.

Чап-чанкыр таң, ап-ару кар.

Талбыйт базып отурза, кажааннын јанына бӱрү келип
јүрген эмтир. Истери јаан, бадырмаш. Истеш башталды.
Кыр ӱрӱ бартыр. Күлүктин изи бир кӱндӱйдin јанына
јылыйа берт. Уул ого јууктаи ла келерде, арт-март табыш
чыкпай кайтгы. Бир једеген эне бӱрү чурап келеле, онын
карызын шыркалай тиштеп ийди. Је, карын, Талбыйт мыл-
тыгын чупча соккон. Кӱрзӱ, бӱрү катап табару эдерге ыр-
кыранып туру. Кайдан, мылтык јырс ла... Эки алтамда не-
ме кайда барзын...

Кӱндӱйди шыгалап кӱрзӱ, кӱстӱри јангы ла јарыган
күчүктөр. Ичегеннин эжигинде — кураандардын сӱӱктӱри.

Талбыйт чала каныгып, оморды богон ло балбара согуп
салар күүни келди.

Јаш немелер јаш ла: кандый да јара-аш! Уулдын јүре-
ги јымжай берди. Оштӱш ле килеш јүрегинде ойгонып,
тартыжа берди ошкош. Эм быларды канайдар? Олтүр-
гилеп алатан ба?... Арылык-берилик санаа. Меезин улус-
таң уккан мындый сӱстӱр ӱрүмдейт: «Бӱрүнin балазы —
бӱрү болор», «оштүнi олтүрбезен, сени олтүрер», «јаш
немеде не буру», «актуга кан тӱкпӱ», «аш кылгада, бала
јашта», «ӱӱӱшпӱ јүр — оштӱшпӱ тур». Онон Талбыйттын
адазы Ада-Тӱрӱл учун Улу јууда шырказынан улам шы-
ралап ӱлӱрдӱ, энезинин ыйлап айткан мындый сӱстӱрин
еске алынды: «Оштүнin оштӱгӱн огы тынына јетти, эжим!»

Талбыйт эренгистелип, тидинип болбой турала, күчүк-
терди таарга салала, јүктенип, айлы јаар басты...

Јанып келзе, энези эжикте сакып туру.

— Энем, бистин кураандарды тажып турган бӱрүнin
балдары бу. Тирүүге экелдим. Эм оморды канайдар?

Энези кынзышкан күчүктерди ајыктап, унчукпай узак
отурды. Онон айтты:

— Азыраарын канайып азырайтан. Чыдагылаза, койло-
рыңды кырып салгылаар. Аңчы укту эр кижиге, бойың ла
бил...

Талбайт бөрүнүн күчүктөрүн айкап, жылыйган кару
кураандарын эске алынып, узак турды...

А. Ерегеев.

УЛАГАННЫҢ АЖУЗЫНДА.

Алтайымды ажуда айкап турум. Айландыра амы-ыр,
тымы-ык. Эңиргери. Эбиреде кыскалгым-сарызымак. Ыра-
ак таланын ойгорун, кеенин! Жаңыс ла улу тынып, кайкап
калдым. Көксимде көдүрингилү ийде. Көгөлтирим. Жебрен
сындар араай кимиректенип жаткандый. Улу кайкал, учы
жок жүрүм! Онын судагы жер ле теңеринин бириккен чий-
үзүндө. Мен оны сезип турум, алканып бажыраарым.

Кедери кажда өрттөн арткан куп-куу мөштөр. Төрт
сөөк, кара көөлү колдорун көдүрүп алгылаган. Көрөргө көр-
кышту, жимиртүү!

Бу ажула кандый эрлер ашпаган деер! Кызаланду өйдө
Төрөлин корырга атанарда, оло бодо кыйразын буула-
гандар. Ол Алтай Тууларын тоогон, албатызынын жаңын
көдүргөн учурлу темдектер. Калак, жаман айтпагар, терен
шүүгер, жаш үйө. А бу турган карган мөш жамазды жал-
бырап, олодун жанарын эмдиге сакып тургандый. Чөкбөс
та кайткан мөңкүлик мөш!

Эди-каным жимирт эдип, жаан ажуда турум. Эбиреде
таңдактын куулгазынду будуктары. Бу тужында журукчы
Игнат Ортоңуловты эске алындым. Улаган ичин карап
көрсөм, бир үй кижиге уулын жединип, жууга барган эжин
эмдиге сакыганча. Же онын иженчизи балазынын балазы
болуп, ажуны ажып, жанын келедири...

Улаганнын көгөлтирим ойгор ыйыктары качан да онбос
ло жөндүрбөс жүрүм керегинде кайлап жаткылары...

* * *

Бис атту
Бийик артта.
Араай, араай —
Алдыбыста Алтай!

О, эзинге-экинге
Коот-бийе.
Эзен бе, эзен бе,
Буурыл јер!

Мөнкүлөр — белегир.
Күйбүрт горизонт.
Үстисте тенери —
Чанкыр зонт.

Булут шуултту сууларым
Јиктерден төгүлгилейт.
Тогузон кылду мөштөрим
Кайлар күүлегилейт.

Мында кан-кереде
Кан керектеп,
Кејири какшап,
Кейде акшыйт.

Мында күн, жаңмыр,
Салкын ла сооктор
Агаш-ташты танмалап,
Керчелейт, ооктойт.

Мында көчкөлөр
Көскө лө өскүлөп,

Ончозын көчөлөп,
Төмөн өткүлейт.

Мында тандалай —
Мөнкүлик чечек —
Күнди тындалайт
Энир киргенче.

Ар-бүткеннин эжикте
Үйелик кайкал:
Ончозы улу ээжиде —
Кыймык ла Тоқынал...

О, Уч-Сүмер!
Карагол, Кайрылык!
О, Урсул,
Шуултын кабайлык!

Кайран Алтай,
Кару тала,
Калыкка кабай
Качангыдан ала.

Энем өскөн
Эне Алтай!
Адам жүрген
Ада Алтай!

Бу менин
Байлык энчим.
Бу менин
Баалу эрјинем.

АЛТАЙЫМ.

Кутук суузы кургабай аккан,
Кулаазы чанкыр мөнкүлик Алтайым.
Такып ла санаам мен сеге салатам,
«Тайатан болзон, тай! — дейтем.
Төнөзөк-жыраалу жолына илинип,
Туулу жерине катап ла баратам.
Жыргап отурган каргандар ошкош,
Жыш-тайганды ажыктап кайкайтам.
Сүри-калбан бөрүктер ошкош,
Сүмерлер алдында айылдарын билетем.
Ага-карындаштый албатын мени
Айлына кычырып, күндүлөп туратан.
Нажыларымла кожо айылдап жүрөтөм,
Курсагын ичип, куучынын тындайтам.
«Чөөчөй» деген жаңдаган ажынды
Чөрчөк жогынан мен амзайтам.
Мал азырап, магы жайылган
Алтай улуска сагыжым салатам.

УЧУП БИЛБЕС КУШ.

Кызыл төштү кичинек кушкаш
Кыйналып отурган клетка-кыпта.
Канатту бұдерде ыраак учуш
Качан да, байла, онын канында.

Ачу салымду бу көөркийди
Аргадап эмди не албас?...
Ак-жарыкты, агару жайымды
«Ал» — деп, ого не айтпас...

Мен оны жайымга божотком.
Же тенгеринин терен түбиле,
Эбире агаштар бажыла,
Учуп ол барбаста, кайкабаста — кайкагам.

Ол бажымнын үстиле
Эки эбирип учала,
Эрикчелдү кыбына
Кире конгон катап ла.

...А мен сени бийик Кавказтын,
Бийик учуштын кужы деп бодогом.
Канатту бұделе, сен кайттын —
Берилген жайымнан не жалтандын?!

Эх, канат жаңыс менде жок,
Же амадуум, жолым — жайымда...
Учар сендий арга жок,
Же түней ле мен учушта!

АГУНА.

Уйуктаар ой. Он бир час. Агуна качан ок кыбында. Наадай-кызычагы уйуктаар күүни жок. Ол кайдаар да көрүп алган отуры. Агунага ачынып калган ошкош. Бала тужине оны сакыган. Көс тө жумбаган болбой. Ойноор кижиге жокто, андый болбой база.

Агуна оны кыйын тудуп, жайкап ийерде, наадайы тургуза ла кирбиктерин жаап ийди. Кызычак дезе ого шымыранат ла шымыранат. Уни эрке-е, жалака-ай:

— Баламды кем соккон? Көрсөң, кандый болгылап жат. Лаш немени жаңыска таштап ийген. Ойноор кижиге жок кунукчул ба? Чачын да тарабаган турум не. Баламнын чамчазын эртен жунуп берерим. Мен бүгүн не оройтыгам, билеринге бе? Бодолго бодоп болбогом. Уроктын кийинине арттырган. Эки тургускан... Мен база ыйлагам. Адылгылап жат. Бажым оорыйт. Улай ла арып жадым. Сениле ойноор до ой жок, Качы адылар, ошонг энем адылар. Ойнобо дежет. Тышкары да ийгилебес. Кычыр, бодо ло дежер. Кижиге ойнобой канайып жүрөргө?.. Же мен албаданып үренип жадым. Жаңыс ла арып турадым. Бажым орыыр. А сенин оорыйт па? Ух, эртен энем база ла таңла ойгозор. А мен сени ойгоспозым. Эрте-эрте турза, жакшы. Жаңыс ла турарга күү-үч. А сен школго барзанг, мен тонг эрте ойгоспозым. Балам уйуктап алгай ла... Кө-өп ойнодорым. Энем чилеп, бир де адылбазым... — Агуна наадайын жайкап, жайканып отуры. Ол быжыл баштапкы класста кызычак. Карангуй көзнөк жаар көрүп ийеле, жаан кижиге чилеп үшкүрүп ийди:

— Ух, ойноор күүним келип турганын. Же, уйукта, балам. Мен эрте-е турарым. Кожондоп берейим бе, жаңыс ара-ай. Энем укса адылар:

Кичинек менин баламды
Кем соккон болотон?
Байу-байу, бай-бай, бай
Бала койгон уйуктаган...

— Агуна, тургуза ла уйукта дейдим! — энезинин уни угулды.

Кызычак наадайын койдонып алала, жамынчынын алдына
кере берди. Јаткан — шык ла. Удабады, тумчугы амыр сыы-
лай берди. Чырайында билер-билбес күлүмји. Ол түш јерин-
де чечектү јаланда ойноп јурү. Көбөлөктөрлө сүрүжет. Бойы
ак канатту эмтир. Чап-чанкыр тенериге учуп чыгат. Агаш-
тар, ан-куштар куучындап турар тилдү. Агунаны бисле улай
ла ойноп кел дешкилейт. Онон көп кызычактар жүгүрижиپ
келгиледи. Агуна ойнойт ло ойнойт. Мынайып турганча,
энези алакандап-алакандап ийеле айдат:

— Ойногончо, барып кычыр, бодолго бодо!

Агуна ойгоно чарчады. Капшай ла наадайдын бажын
сыймап шымыранды: «Баламды, качан да адылбазым»...

ТАБЫШКАКТАРДЫҢ КАРУУЗЫ.

1. Кыра сүргени.
2. Арба куурганы.
3. Малтала ағаш чапканы.
4. Ийикке жип ииргени.
5. Көктөнгөни.
6. Кирееле одын кескени.
7. Ийнеле көктөнгөни.
8. Уйга танма салганы.
9. Балык кармактаганы.
10. Кызылгат тергени.
11. Мешке жууганы.

БАЖАЛЫКТАР

Э. Палкин. Кару јерим (ўлгер) . . .	3
Керик бака (алтай чөрчөк) . . .	5
Жарым-Кулак (алтай чөрчөк) . . .	8
Кудачы Түлкү (алтай чөрчөк) . . .	11
Саңыскан, Түлкү ле Сыгырган (ал- тай чөрчөк)	15
Сары-каан (алтай чөрчөк)	19
Эргекти-Уул (баят чөрчөк)	20
Ус-Али (казах чөрчөк)	21
Алтай албатынын кожоңы	25
Алып-Манаш (кай чөрчөк)	26
Табышкактар	71
Кеп сөстөр	72
✓ <i>Уреду сөсөр</i> М. В. Чевалков. Көбөлөк лө Адару <i>→ сатпарган</i> (басня)	73
✓ М. В. Мундус-Эдоков. Кас ла турна <i>→ бака</i> (басня)	74
✓ Ч. Чунижеков. Эрјине (чөрчөк) . . .	75
Алтын-Билек <i>→ Билек</i>	90
М. Горький. Кожончы куштар тут- каны (ўзўк)	100
П. Кучияк. Чопош (ўлгер)	107
А. Демченко. Амыр школго мен- дейт	109
И. Кочеев. Айу (куучын)	122
П. Кучияк. Энезинин јакылтазы . .	125
Л. Кассиль. Акту пионерский сөс	127
✓ Л. Кокышев. Карабаш («Туулардан келген балдар» деп повестьтен ўзўк)	139

	Л. Кокышев. Кырачы келин (ўлгер)	150
✓	Э. Палкин. Кызыл плащадта (ўлгер)	151
	В. Качканакоев. Најылардын письмозы (ўлгер)	152
	А. Твардовский. Ленин ле печник (Л. Кокышевтин кочўрмези)	153
	П. Самык. Кару энеме (ўлгер)	157
	Адазынын сыйы (ўлгер)	157
	К. Кулиев. Кардын чорчогы (П. Самыктын кочўрмези)	158
	Лейлага кабай кожон (П. Самыктын кочўрмези)	159
✓	Л. Кокышев. Эликтин боскўс балазына (ўлгер)	160
✓	Ј. Каинчин. Ботпон эмди је ле деген эр кижы	160
✓	Б. Укачин. Уулым-школдон келерде	164
✓	А. Ередеев. Кочўш	165
	Бойын бил	165
✓	А. Ередеев. Улаганнын ажузында	167
✓	Ш. Шатинов. Бис бийик артта	168
✓	Л. Кокышев. Алтайым	169
✓	Б. Укачин. Учуп билбес-куш	170
	А. Ередеев. Агуна	171

7. Туркин. Туркча (сг)

Саруев Саруи эрасс.

Сурадович Мона йашиот.

Идрев. "

Теносев

Теносев

Теносев

Теносев

Сураков

**Каинчина Э. И.
Когунбаева Н. И.**

**Книга для внеклассного чтения
6 класс**

Художник Суразаков Б. В.

**Редактор Р. А. Лыкова.
Художественный редактор Е. И. Кудирмекова.
Технический редактор Е. К. Манышева.
Корректор А. А. Патагашева.**

Сдано в набор 12.10.90. Подписано к печати 16.04.91. Формат 60×84¹/₁₆. Бумага офсетная № 1. Гарнитура баллика. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,23. Усл. кр.-отт. 66,96. Уч.-изд. л. 10,23. Тираж 3000 экз. Заказ 3975. Цена 6 руб.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства. 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.

Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

60,00

6 сак.

УДЕН